

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Π Ρ Α Κ Τ Ι Κ Α

ΤΗΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΤΟΣ 2016: ΤΟΜΟΣ 91ος

ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ
ΤΑΞΙΣ ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΚΑΛΩΝ ΤΕΧΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

2016

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Π Ρ Α Κ Τ Ι Κ Α

ΤΗΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

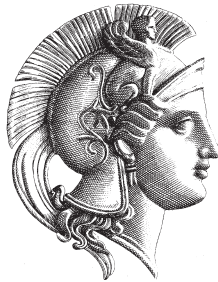

ΕΤΟΣ 2016: ΤΟΜΟΣ 91ος

ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΤΑΞΙΣ ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΚΑΛΩΝ ΤΕΧΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

2016

Π Ρ Α Κ Τ Ι Κ Α
ΤΗΣ
Α Κ Α Δ Η Μ Ι Α Σ Α Θ Η Ν Ω Ν

ΤΟΜΟΣ 91ος
ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ
ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΘΑΝΑΣΗ ΒΑΛΤΙΝΟΥ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ
Πανεπιστημίου 28, 10679 Αθήναι
www.academyofathens.gr
dim@academyofathens.gr

ISSN 0369-8106

Π Ρ Α Κ Τ Ι Κ Α

ΤΗΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

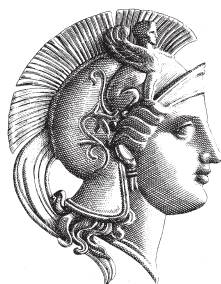

ΕΤΟΣ 2016: ΤΟΜΟΣ 91ος

ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΤΑΞΙΣ ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΚΑΛΩΝ ΤΕΧΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

2016

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

τοῦ 91ου Τόμου τῶν Πρακτικῶν τοῦ ἔτους 2016

ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

	Σελ.
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 12ης ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 2016.....	9
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 21ης ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 2016.....	21
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 11ης ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 2016.....	23
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 25ης ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 2016.....	25
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 1ης ΜΑΡΤΙΟΥ 2016.....	27
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 10ης ΜΑΡΤΙΟΥ 2016.....	59
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 24ης ΜΑΡΤΙΟΥ 2016.....	61
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 21ης ΑΠΡΙΛΙΟΥ 2016.....	111
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 19ης ΜΑΪΟΥ 2016.....	121
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 22ας ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2016.....	125
ΕΚΘΕΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗ- ΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ – ΙΑΝΕ	145
ΕΚΘΕΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΓΡΑΦΙΑΣ.....	146
ΕΚΘΕΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΙ- ΚΟΥ ΚΑΙ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ	147
ΕΚΘΕΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΩΤΕΡΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ.....	148
ΕΚΘΕΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΛΑΤΙΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ	149
ΕΚΘΕΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΟΡΩΝ ΚΑΙ ΝΕΟΛΟΓΙΣΜΩΝ.....	150
ΕΚΘΕΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΟΣ	151
ΕΚΘΕΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΑΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΤΕΧΝΗΣ	152
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΚΑΤΑ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ.....	153

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΙΑΔΟΧΗ ΤΗΣ ΠΡΟΕΔΡΙΑΣ*

ΓΙΑ ΤΗ ΓΛΩΣΣΑ ΠΑΛΙ – ΦΟΥΡΑΝΤΑΝ

ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΑΝΑΛΑΜΒΑΝΟΝΤΟΣ ΠΡΟΕΔΡΟΥ
κ. ΘΑΝΑΣΗ ΒΑΛΤΙΝΟΥ

«Περὶ καθαρειούσης

Κύριε διευθυντά,

Ὁ κ. Η. Κ. κάλλιστα ἔθεσε τὸ θέμα “Ἡ ἄτυπη ἐπάνοδος τῆς καθαρειούσας” μὲ τὴν ἐπιστολή του στὸ φύλλο σας τῆς 23ης τρέχοντος. Καὶ ἡ κ. Ε. Γ. ἐπίσης μὲ τὴν ἐπιστολή της μὲ τίτλο “Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα” στὸ ἴδιο φύλλο σας. Τὴν ὁποία ὅμως καταντήσαμε ὅπως τὴν παρουσιάζει καὶ μὲ παραδείγματα.

Ἡ ἐπιστολή τοῦ κ. Η. Κ. κατέληγε μὲ μιὰ ὑπόδειξη πρὸς τὴν ἐφημερίδα σας ὥστε “νὰ διεξαχθεῖ μιὰ συζήτηση μεταξὺ εἰδημόνων, προκειμένου νὰ ἀναλυθεῖ καὶ νὰ ἐξηγηθεῖ τὸ ἐξόχως ἐνδιαφέρον γεγονός τῆς ἄτυπης ἐπαναφορᾶς τῆς καθαρειούσας”.

Ἡ ἐφημερίδα σας, ὅπως ἐκ πείρας γνωρίζω, ἔχει ἀσχοληθεῖ πολλὰς φορές μὲ τὸ κατάντημα στὸ ὁποῖο ἔχουμε φέρει τὴ γλῶσσα μας μὲ τίς “νεοελληνικοῦρες” μας. Διαβάζω τὴν ἐφημερίδα σας καὶ στὰ ἐνεήγητά μου, ἀφ’ ὅτου ὁ φιλόλογος καθηγητὴς στὸ Γυμνάσιο μᾶς τὴν ὑπέδειξε μεταξὺ τῶν πρώτων “γιὰ νὰ μαθαίνουμε τὴν καλὴ ὀμιλουμένη ἑλληνικὴ γλῶσσα”. Εἶμαι δὲ τῆς γνώμης ὅτι ἡ ἐφημε-

---

* Δημοσίαι Συνεδρία τῆς 12ης Ἰανουαρίου 2016.

ρίδα σας θα έπρεπε να έπωμισθεῖ και τήν επαναφορά τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας στήν παλιά ἐκείνη καλή ἐποχή της.

A. B., Καρδιολόγος, Ἄμισθος Καθηγητῆς Παθολογίας,
Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν».

Ἡ ἐπιστολή δημοσιεύθηκε σέ μεγάλη ἀθηναικὴ ἐφημερίδα πρὸ τετραμήνου περίπου. Εἶναι συγκινητικὸ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἐνενηντάρχρονου ἄμισθου καθηγητῆ γιὰ τὴ γλώσσα. Πρόκειται γιὰ ἕνα μεγάλο βαθὺ θέμα ποὺ ἔτσι κι ἀλλιῶς μᾶς ἀγγίζει ὅλους. Καταλαβαίνω ἀπολύτως τὴν ἔγνοια καὶ τὴν ἀνησυχία τοῦ εὐαίσθητου πρεσβύτη ἐπιστολογράφου. Γλώσσα εἴμαστε ἐμεῖς οἱ ἴδιοι ὡς ὄντότητες. Ὑπάρχουμε μόνο μέσα στὴ γλώσσα, ὅπως καὶ ὁ χρόνος ἄλλωστε. Δὲν θὰ συμεριστῶ πάντως τὴ νοσταλγία του. Καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ μιὰ παρατήρηση: Ἡ χρῆση τῶν ὄρων καθαρεύουσα-δημοτικὴ δημιουργεῖ κάποια σύγχυση. Δὲν πρόκειται οὔτε γιὰ καθαρεύουσα οὔτε γιὰ δημοτικὴ μὲ τοὺς ὄρους Μιστριώτῃ ἢ Ψυχάρῃ, πρόκειται πάντα γιὰ τὴν ἑλληνικὴ γλώσσα, γιὰ τὴν καλὴ ἢ τὴν κακὴ της χρῆση. Θεωρῶ ἐπίσης ἀπαραίτητο νὰ παραθέσω ἐδῶ καὶ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ κυρίου Η. Κ., ποὺ πρῶτος ἔθιξε τὸ ζήτημα στήν ἐν λόγω ἐφημερίδα:

«Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἀπὸ τὸ 1976 καθιερώθηκε ὑποχρεωτικὰ μὲ νόμο ἡ δημοτικὴ γλώσσα, τόσο σὲ ὅλες τὶς βαθμίδες τῆς ἐκπαίδευσης ὅσο καὶ σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα τῆς διοίκησης, ἀκόμα δὲ καὶ στὸν κατεξοχὴν “ἄβατο” χῶρο τῆς δικαιοσύνης, μὲ τὴν ἔκδοση τῶν δικαστικῶν ἀποφάσεων στὴ δημοτικὴ γλώσσα καὶ τὴ σύνταξη τῶν συμβολαιογραφικῶν ἐγγράφων ἐπίσης στὴ δημοτικὴ γλώσσα, ὅπως π.χ. μὲ τὴν ἀντικατάσταση τῆς κλασσικῆς φράσης “ἐνώπιον ἐμοῦ τοῦ συμβολαιογράφου” μὲ αὐτὴν “μπροστὰ σὲ μένα τὸν συμβολαιογράφου”».

Ἐπιτέλους. Δέκα σειρὲς χωρὶς τελεία.

Νὰ θυμίσω ἐδῶ τὴ χλευαστικὴ ἀπόδοση στὴ δημοτικὴ κατὰ τὰ γυμνασιακὰ μου χρόνια τοῦ Πυθαγορείου Θεωρήματος: «Τὸ τεσσαράγκωνο τῆς ἀποκατινῆς τεντώστρας πατσίζει μὲ τὴ σούμα τῶν τεσσαράγκωνων τῶν δύο παιδιῶν ποὺ στέκονται σούζα. Ὅπου παῖδια ποὺ στέκονται σούζα εἶναι οἱ κάθετες πλευρὲς τοῦ τριγώνου καὶ ἀποκατινὴ τεντώστρα ἢ ὑποτείνουσα».

Ὁ κύριος Η. Κ., πολιτευτῆς κατὰ δήλωσή του, συνεχίζει:

«[...] με τὸν ἴδιο νόμο σύμφωνα με τὰ ἐγκεκριμένα ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας σχολικὰ βιβλία γραμματικῆς καὶ συντακτικοῦ ἀντικαταστάθηκε τὸ γράμμα κάπα στὴ μέση λέξεων ἀπὸ τὸ γράμμα χι καὶ ἐπῆλθε ἔτσι τροποποίηση σὲ πολλὲς λέξεις οἱ ὁποῖες ἔγιναν: *χαρακτήρας, ἀνάχτηση, ἀπόχτηση, κατὰχτηση, τρομαχτικός καὶ πάει λέγοντας*».

Καταλήγει δὲ με συγκεκριμένες προτάσεις καὶ αὐτός: «Δὲν θὰ ἦταν ἄσκοπο νὰ διεξαχθεῖ μιὰ συζήτηση μεταξὺ εἰδημόνων ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα σας, προκειμένου νὰ ἀναλυθεῖ καὶ νὰ ἐξηγηθεῖ τὸ ἐξόχως περίεργο καὶ ἐνδιαφέρον γεγονός αὐτῆς τῆς ἄτυπης ἐπαναφορᾶς τῆς καθαρεύουσας». Ὅχι βέβαια καθαρειούσης.

Ὑπάρχει καὶ τρίτη ἐπιστολὴ ὑπογραφομένη ἀπὸ τὴν κυρία Ε. Γ., φιλόλογο. Τὴν παραθέτω ὀλόκληρη:

«*Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα*

Κύριε διευθυντά,

Τὸ τελευταῖο διάστημα ἔχει γίνει πολλὴ συζήτηση σχετικὰ με τὴ σύγχρονη ἑλληνικὴ. Ὁ κύριος Τ. Θεοδωρόπουλος ἀλλὰ καὶ ἄλλοι ὅπως οἱ κύριοι Α. Ταχιάος, Β. Γιαννόπουλος ἔχουν ἐκφράσει διάφορες σκέψεις (νὰ ἐπιστρέψαμε ἴσως στὴν καθαρειούσα, τὸ μονοτονικὸ ὁδήγησε στὴ γλωσσικὴ ἀμνησία, νὰ ξαναγίνεταί ἡ χρήση τῆς δοτικῆς καὶ τοῦ ἀπαρεμφάτου). Ὅμως κάθε γλῶσσα ἐξελίσσεται σύμφωνα με τὴ δική της δυναμικὴ, δὲν ἐκβιάζεται καὶ δὲν γυρίζει πίσω.

Δυστυχῶς ἡ δική μας γλῶσσα πάσχει σοβαρὰ ἀπὸ τὴν ἀδιαφορία, τὴν ἀπροσεξία ἢ καὶ τὴν ἀγνοία τῶν γραφόντων. Πρόσφατα διάβασα στὴν ἐφημερίδα σας: τὸ ἄπλετο χιοῦμορ τῆς Ἑλένης Βλάχου, τῶν κατεπειγόντων διαδικασιῶν.

Τὸ τί ἀκούγεται πιά στὴν τηλεόραση εἶναι ἀπερίγραπτο. Πρόκειται γιὰ πραγματικὰ γλωσσικὰ τέρατα. Μικρὸ δεῖγμα ἀποτελοῦν τά: ἡ πλήρης ἀπόδοση, ἡ ὑπάρχων βεβαίωση, ἡ θερμοκρασία ὑπὸ τοῦ μηδενός, τὸ αὐτοκίνητο εἶχε πλυθεῖ ἐξονυχιστικά, θὰ τοῦ ἐπιδαφιλεύσουν μεγάλη ποινὴ, ὁ Μπὰν Κι Μπούν ἀποδεκάτισε τὸν ὑπουργό του!

Μήπως λοιπόν θα έπρεπε οί γράφοντες νά ξεφυλλίσουν τή γραμματική τους καί μήπως οί σχολές δημοσιογραφίας θα έπρεπε νά ἐπιμένουν στο νά μιλοῦν οί δημοσιογράφοι ἀπλά, νά μὴν προσπαθοῦν νά ἐντυπωσιάσουν καί κυρίως νά εἶναι σίγουροι γιά τὸ νόημα τῶν λέξεων ποὺ χρησιμοποιοῦν;

Ε. Γ., Φιλολόγος).

Ἡ τελευταία ἐπίσημη παρέμβαση στὴ γλώσσα ἦταν αὐτὴ τοῦ 1976 καί τότε δημιουργήθηκε σχετικὸς σάλος σὲ σχέση μὲ τὴ διδασκαλία ἢ μὴ τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν στὰ Γυμνάσια. Ἡ πιὸ πρόσφατη γλωσσικὴ «κρίση» (καί βάζω τὴ λέξη σὲ εἰσαγωγικά) στὴν πιὸ ἀπλοϊκὴ τῆς μορφῆς ἐκφραζόταν μὲ τὴ διάσταση διδασκαλία-μὴ διδασκαλία τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν στὴ Μέση Ἐκπαίδευση.

Κρίσεις στὴν ἱστορία τῆς γλώσσας μας, χωρὶς εἰσαγωγικά, στὴ μακρὰ τῆς διάρκειας, ἔχουν παρουσιαστεῖ καί ἄλλες φορές. Ἡ πλέον κοντινὴ μας ἦταν αὐτὴ ποὺ ἐκδηλώθηκε κατὰ τὴν ἀκμὴ τοῦ μαχόμενου δημοτικισμοῦ καί κλιμακώθηκε σὲ μιὰ σειρά περιστατικῶν: Τὰ Εὐαγγελικά, τὰ Ὁρεστειακὰ καί, πολὺ ἀργότερα, τὴ Δίκη τῶν τόνων. Ἡ ἱστορία τοῦ δημοτικισμοῦ εἶναι χοντρικὰ γνωστὴ. Ξεκίνησε ὡς ἀντίδραση στὴν τάση ἐξαπτικισμοῦ τῆς γλώσσας, στὴν ἐπιστροφή δηλαδὴ στοὺς ὄρους καί στὰ ὄρια τῆς ἀπτικῆς διαλέκτου, ἐκεῖ περὶ τὸ 1880. Ὁ ἐξαγνισμὸς προϋποθέτει τὴν ἀμαρτία. Τὴ λύτρωση ἀπὸ τὸ ἄγος τῆς πνευματικῆς ἐκπτώσεως θὰ ἔφερνε ἡ γλωσσικὴ καθαρότητα. Πρὸς τὴ μίαν ἢ τὴν ἄλλη κατεῦθυνση.

Θὰ ἦταν ἐνδιαφέρον νά ἐπισημάνουμε ἐδῶ ὅτι τὰ Εὐαγγελικά –ξεσηκωμὸς φοιτητῶν κυρίως κατὰ τῆς μετάφρασης τῶν Εὐαγγελίων στὴ δημοτικὴ, ποὺ εἶχε πραγματοποιηθεῖ μὲ τὴν προτροπὴ καί συμπαράσταση τῆς βασιλίσσας Ὀλγας– ἔγιναν τὸ 1891. Τὰ Ὁρεστειακὰ ἀκολούθησαν τὸ 1903. Ἀφορμὴ γι' αὐτὰ ἦταν ἡ ἄρνηση τῆς κυβέρνησης τοῦ Δ. Ράλλη νά σταματήσει τίς παραστάσεις τῆς Ὁρέστειας στὸ Βασιλικὸ Θέατρο, κατὰ μετάφραση στὴ δημοτικὴ ἀπὸ τὸν Καθηγητὴ Γ. Σωτηριάδη. Τὸ ἀποτέλεσμα τῶν συμπλοκῶν ποὺ ἀκολούθησαν στοὺς δρόμους μεταξὺ φοιτητῶν καί στρατοῦ θὰ μᾶς φαινόταν σήμερα ἀδιανόητο: Νεκροὶ πολίτες δύο, τραυματίες ἑπτὰ. Χρονικά, καί ἀκριβῶς ἀνάμεσα στὰ δύο αὐτὰ περιστατικά, σημειώνεται ὁ Πόλεμος τοῦ 1897, «ὁ πόλεμος τῆς ντροπῆς». Ἡ Ἑλλάδα εἶναι ἀκόμα ἡ Ἑλλάδα τῆς Μελόνας.

Μια άλλη ενδιαφέρουσα επισήμανση είναι ότι τελικά, και σε πείσμα των διαφόρων όξυμωρων, ο τίτλος του προοδευτικού ξμεινε στους δημοτικιστές, τους έπονομαζόμενους και μαλλιαρούς, ενώ για τους καθαρευουσιάνους ή γλωσσαμύντορες περίσσεψε ή στάμπα του συντηρητικού. Από τὸ σημεῖο αυτό, και παρὰ τις έως τότε βίαιες συχνά έκτροπές του, τὸ παιχνίδι μεταβάλλεται ουσιαστικά σε παιχνίδι πολιτικό. Ἡ πολιτικάντικο.

Σήμερα, με τὴ νηφαλιότητα που εξασφαλίζει ή απόσταση αλλά και ή έντελέστερη σπουδὴ των προβλημάτων τῆς γλώσσας, μπορούμε πιστεύω νὰ εἴμαστε ψύχραιμα κριτικοὶ ὡς πρὸς τὰ πράγματα εκείνης τῆς έποχῆς. Ἄλλωστε ή ἴδια ή γλώσσα έχει αναιρέσει τις άφορμές τῆς μεγάλης διαμάχης που για λογαριασμό της εἶχε ανάψει: Ἄν τὸ ένα άκρο τῆς καμπύλης που σχηματίζει τὸν κύκλο της εἶναι ὁ Σολωμός και ὁ Μακρυγιάννης, στὸ άλλο βρίσκονται ὁ Κάλβος, ὁ Παπαδιαμάντης αλλά και ὁ Καβάφης.

Μπορούμε λοιπὸν νὰ αντιμετώπισουμε ψύχραιμα και κριτικά τὴ γλωσσική φυσιογνωμία μιᾶς παρωχημένης έποχῆς, μπορούμε ὅμως νὰ εἴμαστε εξίσου ψύχραιμοὶ και κριτικοὶ ὅταν πρόκειται για τὴ δική μας έποχῆ; Τὸ έρώτημα δὲν εἶναι ρητορικό. Ὁ Βιτγκενστάιν λέει επιγραμματικά: «Ὁ κόσμος μου εἶναι ή γλώσσα μου». Τὸ εἶπε λίγο διαφορετικά, λίγο πιὸ έμπειρικά, ἕνας άλλος ὁμόγλωσσός του, ὁ συγγραφέας Τόμας Μάν, προφανῶς στὶς μέρες τῆς αυτοεξορίας του, στὶς μέρες που ἦταν δύσκολο νὰ μιλήσει για Γερμανία: «Πατρίδα μου εἶναι ή γερμανική γλώσσα».

Ξεκίνησα τὸς συλλογισμούς μου βάζοντας σε εισαγωγικά τὴν κρίση που προκλήθηκε από τὴν επίσημη καθιέρωση τῆς δημοτικῆς στὴν παιδεία. Ὅα ἤθελα νὰ ξαναγυρίσω σε αὐτὴν, βγάζοντάς τὴν από τὰ εισαγωγικά.

Μια πρώτη παρατήρηση με τὸν χαρακτήρα του άξιοπερίεργου εἶναι ὅτι ανάμεσα στὶς δύο κρίσεις ὑπάρχει μιᾶ απόλυτη χρονική ανταπόκριση: Τὸ 1980 εἶναι άκριβῶς αντίκρου στὸ 1880. Μια δεύτερη παρατήρηση εἶναι ὅτι στὴν Ἑλλάδα τῆς Μελόνας του 1897, με τὸ ξάσιμο τῆς Μεγάλης Ἰδέας και τὸ πρόβλημα του άλυτρωτισμοῦ, αντιστοιχεῖ ή Ἑλλάδα του σήμερα με τὰ προβλήματα του Αἰγαίου και τὴ μεγάλη «πρόκληση» τῆς εὐρωπαϊκῆς μας θέσης. Τὸ έρώτημα τίθεται σχεδὸν από μόνο του: Μήπως οἱ κρίσεις τῆς γλώσσας ὑποκρύπτουν άπλῶς και μόνο κρίσεις άβεβαιότητας του Ἑλληνισμοῦ; Ἄν πατρίδα εἶναι ή γλώσσα μας, ἂν «ὁ κόσμος μας εἶναι ή γλώσσα μας», μήπως ή κρίση τῆς γλώσσας ή αὐτὸ που εισπράττουμε ὡς κρίση τῆς γλώσσας εἶναι μονάχα ή κρίση τῆς «πατρίδας», ή κρίση του «κόσμου μας»;

Θά ἤθελα τώρα νά προχωρήσω στή συνάρτηση τῆς γλώσσας μὲ τὴ λογοτεχνία. Ἐνας ξένος μελετητῆς διατύπωσε κάποτε τὴν ἐξῆς ἀποψη: «Χωρὶς ἀμφιβολία ἔχουν γραφεῖ σὲ μερικὲς ἄγνωστὲς μας γλώσσες κάποια ἀνεπανάληπτα ἀριστουργήματα, πού ὅμως γι' αὐτὰ δὲν θὰ μάθουμε ποτὲ τίποτα». Τὸ ἴδιο πράγμα, ἀλλὰ μὲ διαφορετικὸ τρόπο, καὶ σὲ ὦρες πού ἦταν μουλιασμένος στὸ ἀλκοόλ, συνήθιζε νά ἐκφράζει ἕνας σύγχρονος γνωστός μου ποιητῆς πού ἔγραφε σὲ μικρὴ γλώσσα. Μικρότερη ἀπὸ τὴ δική μας: «Εἶμαι ὁ μεγαλύτερος ποιητῆς στὸν κόσμον, ἀλλὰ ὁ κόσμος τὸ ἀγνοεῖ».

Τὰ δύο παραδείγματα παραπέμπουν στὴν ἰσχύ καὶ τὴν ἀκτινοβολία τῆς γλώσσας ἢ, γιὰ νά τὸ πῶ μὲ μιὰ ἔκφραση τοῦ συρμοῦ, στὶς δυνατότητες «μάρκετινγκ» πού μιὰ γλώσσα παρέχει ἀναφορικὰ μὲ τὴν προβολὴ καὶ ἐπιβολὴ τῶν πνευματικῶν τῆς προϊόντων. Πέρα ἀπὸ τὶς καθαρὰ λογοτεχνικὲς ἀξίες πού μποροῦν νά ἀνιχνευτοῦν στὸ ἔργο ἐνὸς συγγραφέα, ἢ μοῖρα αὐτοῦ τοῦ ἔργου θὰ ἀποφασιστεῖ καὶ ἀπὸ παράγοντες ἄσχετους μὲ τὶς ἀξίες αὐτές. Ἐνας ἀγγλόφωνος συγγραφέας, ἐκ τοῦ γεγονότος καὶ μόνο ὅτι γράφει σὲ μιὰ γλώσσα ἀριθμητικὰ μεγάλη καὶ πολιτισμικὰ ἰσχυρή, ὑπερτερεῖ ἤδη ἀπὸ χέρι σὲ σύγκριση μὲ ἕναν συγγραφέα ἴσης ἰκανότητος, καμιά φορὰ καὶ μεγαλύτερης, πού ὅμως γράφει σὲ μιὰ μικρὴ γλώσσα, π.χ. τὴν ἐλληνική. Πρὸς ἐπικύρωση αὐτοῦ πού λέω ἔχω ἤδη ἕνα πρόχειρο παράδειγμα. Ὁ Ἀμερικανὸς Οὐίλιαμ Φῶκνερ θεωρεῖται καὶ εἶναι μεγάλος συγγραφέας. Εἶναι παγκόσμια γνωστός καί, ὅπως εἶναι γνωστό, ἔχει τιμηθεῖ μὲ τὸ βραβεῖο Νόμπελ. Τὸ ἔργο του κατὰ ἕνα μεγάλο μέρος τοποθετεῖται στὸν ἀμερικάνικο Νότο, σὲ μιὰ φανταστικὴ πολιτεία, τὴ Γιοκναπατάουφα, ἂν δὲν μὲ γελάει ἡ μνήμη μου, καὶ μιὰ ἀπὸ τὶς πλευρὲς του εἶναι καθαρὰ ἠθογραφικὴ. Ὁ Ἕλληνας Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης μεταβάλλει τὸ συγκεκριμένο, ὑπαρκτό, γενέθλιο νησί του σὲ ἕνα φανταστικὸ σύμπαν ποίησης μέσα ἀπὸ τὸ ὑψηλῆς στάθμης ἔργο του, πού μιὰ ἀπὸ τὶς πλευρὲς του εἶναι ἐπίσης καθαρὰ ἠθογραφικὴ. Ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης θεωρεῖται καὶ εἶναι μεγάλος συγγραφέας στὸν ἐλληνόφωνο κόσμον, ἀλλὰ πέρα ἀπὸ τὰ σύνορα αὐτοῦ τοῦ κόσμου ὡς συγγραφέας εἶναι ἀνύπαρκτος. Ἐδῶ, ἀπὸ μιὰ ἀποψη, βρισκόμαστε μπροστὰ σὲ μιὰ φοβερὴ ἀδικία. Ἀλλὰ ἡ ἀδικία αὕτη εἶναι ἐρμηνεύσιμη. Θὰ ἔλεγα ἀκόμα ὅτι οἱ λόγοι πού ὀδηγοῦν σὲ αὐτὴν εἶναι εὐκολο νά καταμετρηθοῦν: α, β, γ καὶ πάει λέγοντας. Θὰ ἀναφερθῶ σὲ μερικὸς ἀπὸ αὐτοὺς ἔμμεσα μὲ τὴ μορφή ἐρωτημάτων.

Πόσοι ἀγγλόφωνοι ξέρουν ἐλληνικά, μποροῦν δηλαδὴ νά ἔρθουν σὲ ἀπ' εὐθείας ἐπαφὴ μὲ τὴν ἐλληνικὴ λογοτεχνία, καὶ πόσοι Ἕλληνες μποροῦν νά κάνουν τὸ ἀντίθετο;

Πόσοι μεταφραστές ή πιθανοί μεταφραστές υπάρχουν για τη μεταφορά της ελληνικής λογοτεχνίας στην αγγλική γλώσσα και πόσοι για μια αντίστροφη διαδικασία;

Πόσοι τίτλοι αγγλόφωνης λογοτεχνίας εκδίδονται κάθε χρόνο στην Ελλάδα και πόσοι ελληνικοί στις αντίστοιχες χώρες;

Στόν ελληνικό χώρο υπάρχουν δύο τουλάχιστον επίσημα ιδρύματα που προωθούν την αγγλική γλώσσα και τον πολιτισμό αυτής της γλώσσας. Στις αγγλόφωνες χώρες πόσα ελληνικά ιδρύματα υπάρχουν;

Με πιάνει απέραντη θλίψη κάθε φορά που βρίσκομαι αντιμέτωπος με παρόμοιες διαπιστώσεις. Βέβαια ξέρω ότι η πραγματικότητα πορεύεται έρημη των προσωπικών μας αισθημάτων, αυτό όμως δεν κάνει ελαφρύτερη τη θλίψη.

Σήμερα, με την ευχέρεια πληροφόρησης και επικοινωνίας –και όχι μόνο με αυτές– οι ισοπεδωτικές τάσεις σε παγκόσμια κλίμακα είναι γεγονός. Αναγκαστικά έδω άπλουστεύω, δεν σκοπεύω πάντως να κρίνω το φαινόμενο, αλλά μονάχα να το συνδέσω με τις επιπτώσεις που μπορεί να έχει στην εξέλιξη του πολιτισμού. Η αρχή των συγκοινωνούντων δοχείων στα θέματα κυρίως της κουλτούρας λειτουργεί άτεγκτα. Τα ρούχα τζην φοριούνται σε όλα τα μήκη και πλάτη και οι ήχοι ρόκ, με όλες τις παραλλαγές και μεταμορφώσεις, ακούγονται επίσης σε όλα τα μήκη και πλάτη.

Τα παραδείγματα είναι επίτηδες παρμένα από τον χώρο της μόδας και της καταναλωσιμής μουσικής. Φυσικά και η γλώσσα δεν είναι λιγότερο έκθετη σε αυτή την αρχή. Μοῦ είναι δύσκολο να μεταφέρω εδώ τη φρίκη που ένιωσα διαβάζοντας το *Αν μια νύχτα του χειμώνα ένας ταξιδιώτης του Ίταλο Καλβίνο*. Μερικά από τα κεφάλαιά του ξετυλίγονται σε πανεπιστημιακό χώρο και με ήρωες πανεπιστημιακούς, που αντικείμενό τους είναι ή λογοτεχνία μιᾶς μικρῆς, περίπου νεκρῆς, γλώσσας. Αντιμέτωπος με αυτές τις σελίδες, αναρωτιέται κανείς: Σε πενήντα χρόνια όλο αυτό το πάθος που οι Έλληνες συγγραφείς προσπαθοῦν να περάσουν στα γραφτά τους σε ποιὰ ράφια θὰ κείται σκονισμένο; Στὸ ἔλεος και τὴ ρουτίνα ποιῶν ιδιόρρυθμων και παράξενων λεκτόρων; Καμιά ἀγανάκτηση δὲν χωράει ἐδῶ, ὅμως ὡς Ἕλληνας συγγραφέας ἔχω τὸ ἔννομο συμφέρον νὰ ρωτήσω: Πῶς μποροῦν νὰ αντιμετωπιστοῦν αὐτὲς οἱ δυσοίωνες προοπτικές; Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἀπὸ διάφορους μεγάλους ὀργανισμοὺς –και μπορῶ νὰ ἀναφέρω ἀνάμεσά τους κυρίως τὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωση– καταβάλλονται προσπάθειες και φροντίδες για τὴν κατοχύρωση και ἀνεμπόδιστη προκοπὴ τῶν μικρῶν

γλωσσῶν. Θὰ ἤθελα νὰ μὴν εἶναι πικρόχολος ὁ παραλληλισμὸς, ὅμως ὅλες αὐτὲς οἱ φροντίδες καὶ προσπάθειες μοῦ θυμίζουσι τὶς φροντίδες καὶ τὶς προσπάθειες ποὺ καταβάλλονται γιὰ τὴ διάσωση καὶ προστασία τῆς πανίδας. Θαλάσσια πάρκα γιὰ τὴ φώκια Μονάχους-Μονάχους καὶ ἀφροδισιακὸ περιβάλλον γιὰ τὰ ἐν αἰχμαλωσίᾳ ἐναπομείναντα δύστοκα Πάντα. Ἀλλὰ αὐτὰ γίνονται ἀπὸ τοὺς ξένους ὡς ἐκπλήρωση ἐνὸς ἠθικοῦ καθήκοντος πρὸς τὴν ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ. Θέτω τὸ ἐρώτημα ἀπροσχημάτιστα: Ἐμεῖς τί κάνουμε; Ἐχομε συνειδητοποιήσει τὸν ἐπικείμενο γλωσσικὸ μαρασμὸ μας καὶ ἂν ναὶ πῶς μεθοδεύονται καὶ πρὸς τὰ ποῦ κατευθύνονται οἱ ἀντιδράσεις μας;

Κάπου ἐδῶ τὸ νῆμα δένεται πάλι. Ξαναφτάνουμε στὴν τωρινὴ γλωσσικὴ κρίση, μὲ τὴ χωρὶς εἰσαγωγικά. Τὸ πρόβλημα σαφῶς δὲν εἶναι ἡ ἐπαναφορὰ ἢ ὄχι τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν στὰ σχολεῖα. Δὲν εἶναι ἡ ἐπαναφορὰ τῆς καθαρεύουσας. Τὸ πρόβλημα εἶναι βαθύτερο καὶ οὐσιαστικότερο. Πρόκειται γιὰ τὴ γλώσσα-κιβωτὸ τοῦ πολιτισμοῦ μας, κυρίως ὅμως γιὰ τὴ γλώσσα-δημιουργὸ τοῦ πολιτισμοῦ, γιὰ τὴ μὴ ἀπώλεια τοῦ προσώπου μας ἐντέλει. Ἄν ἐξαίρεσει κανένας τὶς περιπτώσεις τῆς ἀνεύθυνης καὶ λαϊκίστικης, δηλαδὴ χυδαίας, ἀντιμετώπισής του, ὅλοι ὅσοι ἔχουν ἀσχοληθεῖ σοβαρὰ μαζὶ τοῦ συγκλίνουν σὲ αὐτὸ τὸ συμπέρασμα.

Εἶναι αὐταπόδεικτο ὅτι οἱ πιέσεις ποὺ μπορεῖ νὰ ἀσκήσει μιὰ γλώσσα εἶναι εὐθέως ἀνάλογες μὲ τὸν ὄγκο τῆς, μὲ τὸ γενικότερο ἐπίπεδο ἀνάπτυξης ποὺ αὐτὴ ἐκφράζει, ἀκόμα καὶ μὲ τὴν οἰκονομικὴ εὐρωστία ποὺ τὴ στηρίζει. Ἡ ἐλληνικὴ γλώσσα εἶναι πολὺ μικρὴ ἀπὸ κάθε ἄποψη. Μιλιέται ἀπὸ 10-12 ἑκατομμύρια καὶ «διαβάζεται» ἀπὸ αἰσθητὰ, ἴσως ἀποκαρδιωτικά, μικρότερο ἀριθμὸ. Δὲν μπορεῖ νὰ ἀσκήσει πιέσεις, ὀφείλει ὥστόσο νὰ ἀμυνθεῖ. Γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ διαθέτει ἕνα ἰσχυρότατο ὄπλο, ποὺ θὰ πρέπει νὰ μάθει καὶ νὰ ἀποφασίσει νὰ τὸ χρησιμοποιεῖ: τὴν πολὺ μεγάλη ἱστορία τῆς. Ἡ ἀνθρώπινη σκέψη καὶ ἡ ἀνθρώπινη εὐαισθησία ἔχουν ὀριοθετηθεῖ μὲ τὰ δικά τῆς μέτρα. Αὐτὰ τὰ μέτρα ἐξακολουθοῦν νὰ ἰσχύουν καὶ κανένας δὲν μπορεῖ νὰ τῆς τὰ ἀφαιρέσει ποτέ. Ἐκτὸς ἀπὸ ἐμᾶς τοὺς ἴδιους. Ἀκόμα καὶ ὅταν ἡ κουβέντα περιορίζεται στὸ ἐπίπεδο διδασκαλίας ἢ μὴ τῶν ἀρχαίων στὰ σχολεῖα, ἐπαναφορὰ ἢ μὴ τῆς καθαρεύουσας, ἕνα τέτοιο ὄπλο δὲν πρέπει νὰ τὸ ξεχνάει κανένας.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ θέλω νὰ ἀπευθύνω κάποιες εὐχαριστίες. Εἶμαι ἕνας ἐμπειροτέχνης τῆς γλώσσας ἐντέλει. Βεβαίως κάπου μαθαίνουμε τὴ δουλειὰ μας. Πάντα κάπου θητεύουμε. Προσπαθώντας νὰ ἀνιχνεύσω σὲ ποιὰ

σχολεῖα διδάχτηκα γράμματα, σταματάω στὸ δημοτικὸ τραγούδι –αὐτὸ τὸ θριαμβικὸ κατόρθωμα ἐνὸς λαοῦ στερημένου ἐπὶ αἰῶνες ὅποιασδήποτε παιδείας–, στὰ παραμύθια μὲ τὴ μεγάλη δομικὴ τόλμη τους, στὰ ἐκκλησιαστικὰ κείμενα καὶ ἀκόμη στὰ μοιρολόγια.

Χρωστάω πολλὰ στὴν ἀγράμματη, ἐκ πατρός, γιὰγιά μου Μάρθα, στὴν ἐπίσης ἀγράμματη κόρη της θεῖα Σταυρούλα καὶ στοὺς ἡμειγγράμματους αὐτοὺς παπᾶδες τῆς ὀρεινῆς Κυνουρίας. Ἡ πρώτη μοῦ ἔμαθε τὴν αὐστηρότητα τοῦ λόγου, ἡ δεύτερη τὴ γοητεία τῆς σιωπῆς. Μὲ τὶς λίγες ἑκατοντάδες λέξεις πὸν χρησιμοποιοῦσαν μποροῦσαν νὰ διευρύνουν ἀπεριόριστα τὸν κόσμον τους.

Τοὺς τὸ χρωστάω.

Καὶ οἱ παπᾶδες αὐτοί, παλεύοντας μὲ τὶς δυσκολίες ἐκφορᾶς τῶν ἐκκλησιαστικῶν κειμένων, μοῦ ἔκαναν σαφὲς τὸ δέος πὸν ἐκχέει ἡ γλῶσσα. Ἀκόμα καμιά φορὰ μὲ κυνηγάει ἐκεῖνο τὸ «ἀλλὰ ρῦσαι» τοῦ Πάτερ ἡμῶν σὲ ἐνιαῖο τόνο ὡς μία λέξη. Ἄλογο, μυστικὸ, τρομακτικὸ.

Γιὰ νὰ τιμῆσω αὐτοὺς τοὺς παπᾶδες, τὴ γιὰγιά Μάρθα καὶ τὴ θεῖα Σταυρούλα, θὰ σᾶς διαβάσω ἕνα διήγημα πὸν εἶναι κοντὰ στὸ ἦθος ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Εἶναι μόνον τρεῖς σελίδες, ὑπολόγιζα ὅτι θὰ εἶναι ἀκόμα ἀνέκδοτο γιὰ τὴν περίστασι, τὰ ἐκδοτικὰ προγράμματα ὡστόσο εἶναι πέρα ἀπὸ τὴ δική μου διάθεσι.

Φουραντάν

Ἐρώτησι: Τί συνέβη τὸ βράδου τῆς Κυριακῆς 13ης Ἰανουαρίου τρέχοντος ἔτους;

Ἀπάντησι: Τὴν τελευταία ἐβδομάδα εἶχα θυμώσει μὲ τὴν κόρη μου Σταυρούλα διότι ἐνῶ ἦταν ἔγκυος μοῦ τὸ ἀπέκρυψε στὴν ἀρχή. Μετὰ μοῦ τὸ ἀποκάλυψε ὅτι πράγματι ἦταν σὲ προχωρημένο μῆνα, χωρὶς νὰ μοῦ λείει μὲ ποιόν.

Στὸ χωριὸ εἶναι μεγάλο σκάνδαλο νὰ γεννήσει μιὰ ἀνύπαντρη κοπέλα, γι' αὐτὸ καὶ ἐπειδὴ ἔχω ἄλλα τρία κορίτσια, καὶ ἕνα γιό, ἐθόλωσε τὸ μυαλό μου καὶ τὴν Κυριακὴ τὸ βράδου, γύρω στὶς ἑννιά πὸν τὸ ράδιο ἔλεγε τὶς εἰδήσεις, ἔβαλα στὰ παιδιὰ μου νὰ φᾶνε. Ἄφοῦ ἔβαλα στὰ ἄλλα φακὲς στὰ πιάτα τους, ἔβαλα καὶ στῆς Ρούλας. Προτοῦ τῆς τὸ δώσω πῆγα στὸ φοῦρνο πὸν εἶναι στὴν αὐλή, πῆρα ἕνα μπουκαλάκι γυάλινο μὲ

μαῦρο βούλωμα πού εἶχε μέσα δηλητήριο φουραντάν καὶ ἔριζα λίγο στὸ πιάτο της. Μετὰ τὸ ἔβαλα μπροστά της πού καθόταν μὲ τὰ ἄλλα παιδιά καὶ εἶδα ὅτι τὸ ἔφαγε ὅλο.

Τὸ δηλητήριο τὸ εἶχε βάλει στὸν φουρνο ἢ Ρούλα καὶ μοῦ τὸ εἶχε δείξει. Τὸ φέρνουν στὴν κοινότητα γιὰ τὴν καταπολέμηση ἐντόμων στὰ χτήματα καὶ παίρνει ὅποιος θέλει.

Μετὰ ἀπὸ λίγο, πού ἔφαγε, βγήκε ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι καὶ ἔκανε ἐμετό. Γύρισε καὶ ἀφοῦ κάθησε μισή ὥρα εἶπε ὅτι τὴν πόναγε ἡ κοιλιά της καὶ πῆγε γιὰ ὕπνο.

Ἐγὼ ἔπλυνα τὰ πιάτα καὶ κοιμήθηκα μετὰ ἀπὸ αὐτὴν, δίπλα της. Τὴν κοίταξα καὶ εἶδα ὅτι κοιμόταν κανονικά.

Ἐρώτηση: Σὲ ποῖο δωμάτιο κοιμηθήκατε καὶ ποιὸς ἄλλος κοιμήθηκε ἐκεῖ;

Ἀπάντηση: Στὸ σπίτι μας ἔχουμε τὸ χειμωνιάτικο καὶ τὴ σάλα, καὶ τοὺς μῆνες πού κάνει κρύο κοιμόμαστε ὅλοι μαζί στὸ χειμωνιάτικο πού ἔχει τὸ τζάκι. Ἐγὼ καὶ στὴ σειρά τὰ παιδιά μου στρωματσάδα.

Μὲ τὸ φῶτλημα σκούνησα τὴ Ρούλα νὰ σηκωθεῖ καὶ νὰ ἀνάψει τὴ φωτιά ἀλλὰ δὲν κουνιόταν καὶ ἦταν παγωμένη. Τότε σηκώθηκα καὶ κατάλαβα ὅτι εἶχε πεθάνει.

Ἐρώτηση: Ποιὸς ὑποπτεύεστε ὅτι ἦταν ὁ αἴτιος τῆς ἐγκυμοσύνης τῆς κόρης σας Σταυρούλας;

Ἀπάντηση: Ὁ κουνιάδος μου Μιχάλης Ἰσαακίδης. Ὁ Μιχάλης ἐρχόταν στὸ σπίτι μας συχνὰ γιὰ νὰ ἔχουν τὰ παιδιά ἕναν ἴσκιο καὶ μὲ βοήθαγε καὶ ἐμένα. Μὲ βοήθαγε στίς δουλειές, στὸ ἀμπέλι κλάδεμα, καὶ ἄλλες.

Ἐρώτηση: Διανυκτέρευε στὸ σπίτι σας ὁ Μιχάλης Ἰσαακίδης;

Ἀπάντηση: Καμιά φορὰ ἀλλὰ σπάνια, ὅταν νύχτωνε καὶ ἦταν κουρασμένος γιὰ νὰ πάει στὸ Πλατάνι (χωριὸ μόνιμης κατοικίας Μιχαὴλ Ἰσαακίδη).

Ἐρώτηση: Ὅταν διανυκτέρευε στὸ σπίτι σας ὁ Μιχάλης Ἰσαακίδης ποῦ κοιμόταν;

Ἀπάντηση: Στὸ χειμωνιάτικο ἀλλὰ τοῦ ἔστρωνα ξεχωριστά, ἀπὸ τὴ δική μου μεριά.

Ἐρώτηση: Πῶς καὶ πότε νομίζετε ὅτι ὁ Μιχάλης Ἰσαακίδης ἐκμεταλλεύτηκε τὴν κατάσταση καὶ ἀποπλάνησε τὴν κόρη σας;

- Απάντηση: Ένα βράδυ στο τέλος του περασμένου Αυγούστου που πήγα στον Πύργο για δουλειά, έμεινε στο σπίτι ο Μιχάλης και τότε το πείραξε το κορίτσι. Τήν άλλη μέρα που γύρισα το κατάλαβα.
- Ερώτηση: Γιατί ή κόρη σας δεν σ'ας είπε τίποτα και πώς το καταλάβατε;
- Απάντηση: Η κόρη μου ήταν νευρική και επιθετική έναντίον μου. Από καιρό δεν τ'α πηγαίναμε και πολύ καλά και συχνά με κατηγορούσε, όταν έμεινε στο σπίτι μας ο θεός της Μιχάλης. Όταν γύρισα από τον Πύργο τή ρώτησα τί είχε και μου είπε ότι δεν είχε τίποτα. Μου είπε ευχαριστώ πολύ για τ' ενδιαφέρον σου. Και εγώ τής έδωσα ένα σκαμπίλι που μου έβγαλε γλώσσα. Τότε μου είπε, εσύ δεν είσαι μητέρα, και τήν πήραν τ'α κλάματα.
- Ερώτηση: Μετά από αυτό τ'ο έπεισόδιο ποι'α ήταν ή συμπεριφορά τής κόρης σας;
- Απάντηση: Ήταν ευερέθιστη και λιγομίλητη. Φαινόταν μοναχή της. Του Αγίου Νικολάου ψιχάλιζε, γύρισε στο σπίτι βρεγμένη και είχε χρώματα στο φουστάνι της. Τή ρώτησα που γύριζε. Ήταν απελπισμένη, πήγε να με αγκαλιάσει και εγώ τήν απώθησα. Ξεσυνερίστηκα τ'ο παιδί μου.
- Ερώτηση: Ό Μιχάλης Ίσαακίδης τί έκανε στο μεταξύ;
- Απάντηση: Ό Μιχάλης άραίωσε. Δύο φορές τόν Δεκέμβριο ήρθε στο χωριό αλλά δεν ήρθε στο σπίτι μας. Ό Μιχάλης ήρθε μ'ας έβαλε φωτιά και μετά χάθηκε.
- Ερώτηση: Έχετε να προσθέσετε άλλο τί;
- Απάντηση: Γυρεύω συγνώμη από τόν Θεό, τ'α παιδιά μου και τούς ανθρώπους. Ό,τι έκανα τ'ο έκανα γιατί ή Ρούλα με είχε φέρει σε άπογνωση. Έγώ τριάντα έφτα χρόνια έμεινα χήρα και μεγάλωσα πέντε παιδιά δουλεύοντας όλη τήν ήμέρα και δεν ήθελα τ'α άλλα μου κορίτσια να πάρουν τόν δρόμο που πήρε ή Ρούλα μας και μ'ας ντρόπιασε όλους. Και τόν μικρό μας γιό.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 21ΗΣ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 2016

ΑΝΑΓΓΕΛΙΑ ΘΑΝΑΤΟΥ

Ὁ Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας κ. Θανάσης Βαλτινὸς ἀναγγέλλει τὸν θάνατο τοῦ ἀντεπιστέλλοντος μέλους τῆς Ἀκαδημίας Ἰωάννη Ἀβραμίδη.

Μετὰ τὸν Πρόεδρο λαμβάνει τὸν λόγο ὁ ἀκαδημαϊκὸς κ. Ἰωάννης Παρμακέλης καὶ λέγει γιὰ τὸν Ἰωάννη Ἀβραμίδη τὰ ἑξῆς:

«Στις 16 Ἰανουαρίου 2016 ἀπεβίωσε ὁ γλύπτης Ἰωάννης Ἀβραμίδης, Καθηγητὴς τοῦ Τμήματος Γλυπτικῆς τῆς Ἀκαδημίας Καλῶν Τεχνῶν τῆς Βιέννης καὶ ἀπὸ τὸ 1998 ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Τάξεως τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν Καλῶν Τεχνῶν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

Γεννήθηκε στὸ Βατοῦμ τῆς Γεωργίας, ὅπου εἶχαν καταφύγει ὡς πρόσφυγες οἱ Πόντιοι γονεῖς του. Σπούδασε στὴν ἐκεῖ Κρατικὴ Σχολὴ Τέχνης (1937-1939), γιὰ νὰ βρεῖ τελικὰ καταφύγιο στὴ Βιέννη. Σπούδασε ζωγραφικὴ (1945-1949) καὶ γλυπτικὴ (1953-1956) στὴν Ἀκαδημία Καλῶν Τεχνῶν τῆς Βιέννης μὲ τὸν Robin Christian Andersen καὶ τὸν Fritz Wotruba. Τὸ 1956 τιμῆθηκε μὲ τὸ Κρατικὸ Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας Καλῶν Τεχνῶν τῆς Βιέννης, στὴν ὁποία χρημάτισε διευθυντὴς (1968-1972). Ἐκπροσώπησε τὴν Αὐστρία στὴν Μπιενάλε τῆς Βενετίας (1956, 1962) καὶ ἔλαβε μέρος στὴν Ντοκουμέντα τοῦ Κάσσελ (1964, 1977). Τὸ 1973 τιμῆθηκε μὲ τὸ Μεγάλο Κρατικὸ Βραβεῖο τῆς Αὐστρίας καὶ ἔγινε μέλος τῆς Αὐστριακῆς Συγκλήτου Τέχνης. Τὸ 1997 διοργανώθηκε ἀναδρομικὴ ἔκθεση γλυπτικῆς, ζωγραφικῆς καὶ σχεδίων του στὴν Ἐθνικὴ Πινακοθήκη στὴν Ἀθήνα, στὴν ὁποία δώρισε τὰ ἔργα ποὺ παρουσίασε ἐκεῖ.

Στὸ ἔργο του κυριαρχοῦν οἱ ἀνθρώπινες μορφές καὶ μιὰ σειρά κεφαλιῶν μὲ ἔντονη ἀφαιρετικότητά, ἡ ὁποία ὀδήγησε σὲ ἐξάλειψη τοῦ προσώπου καὶ τῶν αἰσθημάτων του, ἐνῶ εἶναι σαφὴς ἡ ἐπιρροή τῆς ἀρχαιο-

ελληνικής γλυπτικής, τήν ὁποία εἶχε ἀφομοιώσει δημιουργικά. Βασική του ἀρχή ὑπῆρξε ὅτι γιά νά πεῖ κανεῖς κάτι ἀντιληπτό στὸν ἀπέναντί του θὰ πρέπει νά τὸ ἀπλοποιήσει. Τὰ περισσότερα ἔργα του ἀποτελοῦν μιὰ ἐνό-τητα καὶ διαφοροποιοῦνται μὲ κατασκευαστικές τεχνικές πὸ φέρουν τὴ σφραγίδα τῆς προσωπικότητάς του. Ἀξιοσημείωτες εἶναι οἱ *Μορφές σέ ζῶνες ἢ ταινίες*, στίς ὁποῖες εἰσάγει τὴν ἐννοια τῆς κίνησης καὶ τῆς γωνιώ-δους ἀπόδοσης. Ἡ ζωγραφικὴ καὶ τὸ σχέδιο ἀποκαλύπτουν μιὰ ἄλλη μορφή τῆς προσωπικότητάς του. Ὁ ἴδιος εἶχε δηλώσει: “Ποτὲ δὲν ἔγινα Αὐ-στριακός. Πάντοτε ἐπέμεινα ὡς Ἕλληνας καὶ ἡ δουλειά μου ἔχει τὴν ἐλληνικὴ ταυτότητα. Ὑπάρχει ἡ σχέση μὲ τὴν πρῶιμη Ἀναγέννηση, πὸ ἀναφέρεται στὸ ἀρχαῖο ἐλληνικὸ στοιχεῖο”.

Καὶ τώρα δύο λόγια ἀπὸ μένα:

“Φόρμες-συνθέσεις κλειστές,
ἀπὸ ἀνθρώπινες φιγοῦρες
συλιζαρισμένες,
χωρὶς ἔχνος ρεαλισμοῦ.
Στέκουν ἐκεῖ ἀκίνητες.
Δὲν σοῦ ἐπιτρέπουν
νά τις πλησιάσεις.
Δὲν σοῦ ἐπιτρέπουν
νά εἰσχωρήσεις.
Ἄν τὸ καταφέρεις
θὰ συναντήσεις τὸ ἄγνωστο Χ.
Μέρος ἐξίσωσης, μέρος νοήματος,
πὸ γιά νά βρεθεῖ λύση,
νά γίνει κατανοητό,
χρειάζεται διάλογος μαζί του”).

Ἡ Ὀλομέλεια τηρεῖ ἐνὸς λεπτοῦ σιγὴ εἰς μνήμην τοῦ ἐκλιπόντος.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 11ΗΣ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 2016

ΑΝΑΓΓΕΛΙΑ ΘΑΝΑΤΟΥ

Ὁ Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας κ. Θανάσης Βαλτινός ἀναγγέλλει τὸν θάνατο τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Χρῦσανθου Χρήστου.

Μετὰ τὸν Πρόεδρο λαμβάνει τὸν λόγο ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς τῆς Ἀκαδημίας κ. Βασίλειος Χ. Πετράκος καὶ ἀναγιγνώσκει κείμενο τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ κ. Παναγιώτη Τέτση:

«Μιὰ ζωὴ ἀτέλειωτη μὲ μελέτες ἀπὸ τὰ νεανικά του χρόνια γιὰ νὰ εὐρύνει γνώσεις, νὰ καταγράψει ἐπιμόνως τὴν ἱστορία γιὰ τὴν τέχνη. Ἕνας ἐγκέφαλος ποὺ ἀγκάλιαζε τὰ πάντα μὲ στόχο τοὺς αἰῶνες τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας. Αὐτὸ τὸ μυαλό, αὐτὸς ὁ ἐγκέφαλος, πῶς εἶναι δυνατὸν τώρα νὰ σωπάσει; Μᾶς πλούτισε ἐπιμόνως μὲ πληροφορίες ποὺ συνέλεγε ἀδιακόπως ἀπὸ τὶς τακτικὲς ἐπισκέψεις του σὲ μουσεῖα καὶ ἐκθέσεις τῆς ἀλλοδαπῆς· ἀφιέρωνε δύο-τρεῖς μῆνες τὸν χρόνο γιὰ τὶς ἐπισκέψεις γνώσεων. Ἀκούραστος· τὸν θαύμαζα. Ὅπως τὸν θαύμαζα γιὰ τὶς ἀποκαλυπτικὲς μελέτες του, γιὰ τὶς τοιχογραφίες τῆς Ἀκαδημίας καὶ τοῦ Πανεπιστημίου. Δὲν λάθευε σὲ καμιὰ περίπτωση· γνώριζε τὴν κάθε λεπτομέρεια καὶ περιστατικὸ γιὰ κάθε καλλιτέχνη. Ἦταν ἀληθινὸς ἱστορικὸς παρὰ τοῦ ὅτι ἔγραφε μελέτες γιὰ τοὺς συγχρόνους καὶ ἰδιαίτερα τοὺς δικούς μας. Εἶχε γιὰ τὸν καθένα μιὰ καλὴ κουβέντα, ποτὲ ἐπιθετικὸς, ἦταν καλοπροαίρετος. Ἄφησε γενιὲς νέων ἱστορικῶν ὄντας καθηγητῆς στὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὴν Ἀθήνα. Τὰ χαρίσματά του δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τὰ ἔχει κάποιος ἄλλος. Αὐτὸ τὸ θαῦμα τῆς μνήμης! Ἕνας ἐγκέφαλος γεμάτος γνώσεις. Πρὶν ἀπὸ λίγο ὁ Χρῦσανθος καὶ τὸ θαῦμα του ἔπαψε νὰ λειτουργεῖ. Ἀπώλεια».

Ἡ Ὁλομέλεια τηρεῖ ἐνὸς λεπτοῦ σιγὴ εἰς μνήμην τοῦ ἐκλιπόντος.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 25ΗΣ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 2016

ΑΝΑΓΓΕΛΙΑ ΘΑΝΑΤΟΥ

Ὁ Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας κ. Θανάσης Βαλτινὸς ἀναγγέλλει τὸν θάνατο τοῦ ξένου ἐταίρου τῆς Ἀκαδημίας Θεόδωρου Παπαδόπουλλου.

Μετὰ τὸν Πρόεδρο λαμβάνει τὸν λόγο ὁ ἀκαδημαϊκὸς κ. Παναγιώτης Λ. Βοκοτόπουλος καὶ λέγει γιὰ τὸν Θεόδωρο Παπαδόπουλλο τὰ ἑξῆς:

«Ὁ θάνατος, σὲ ἡλικία 95 ἐτῶν, τοῦ ξένου ἐταίρου μας Θεοδώρου Παπαδοπούλλου, ἀφήνει ἓνα μεγάλο κενὸ στὴν πνευματικὴ ζωὴ τοῦ Κυπριακοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Γεννημένος τὸ 1921 στὴν Βάσα Κοιλανίου καὶ ἀπόφοιτος τοῦ Ἱστορικοῦ Παγκυπρίου Γυμνασίου, ὁ Θεόδωρος Παπαδόπουλλος μετανάστευσε τὸ 1937 γιὰ βιοποριστικούς λόγους στὴν Κεντρικὴ Ἀφρική. Μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου ἐσπούδασε στὸ Λονδίνο ἀρχαία, μεσαιωνικὴ καὶ νέα ἑλληνικὴ φιλολογία καὶ φιλοσοφία. Ἐργάσθηκε ἀκολούθως στὸ Ἰνστιτούτο Ἐθνολογίας τῶν Παρισίων.

Ἰθύνουσα ἦταν ἡ παρουσία του στὰ ἐπιστημονικὰ πράγματα τῆς Κύπρου μετὰ τὴν ἐπιστροφή του στὴν Μεγαλόνησο. Ὑπῆρξε μεταξὺ ἄλλων διευθυντῆς τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν Κύπρου, μέλος τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου καὶ πρόεδρος τῆς Ἐταιρείας Κυπριακῶν Σπουδῶν, πρόεδρος τῆς Κυπριακῆς Ἐπιτροπῆς Ἱστορικῶν Ἐπιστημῶν, γραμματεὺς καὶ ἐν συνεχείᾳ πρόεδρος τῆς Κυπριακῆς Ἐπιτροπῆς Βυζαντινῶν Σπουδῶν, διευθυντῆς τοῦ Γραφείου Κυπριακῆς Ἱστορίας τοῦ “Ἰδρύματος Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ’”, ἀντιπρόσωπος τῆς Κύπρου στὴν UNESCO.

Ἡ βιβλιογραφία του στὸν τομέα τῆς κυπριακῆς ἱστορίας, φιλολογίας καὶ λαογραφίας ὑπερβαίνει τοὺς 120 τίτλους, οἱ θεωρητικὲς συμβολές του στὸν τομέα τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου τοὺς 40. Ἔχει ἐκδώσει 22 τόμους

τοῦ περιοδικοῦ *Κυπριακαὶ Σπουδαὶ καὶ ἔξι τόμους τῆς μνημειώδους Ἱστορίας τῆς Κύπρου* τοῦ Ἰδρύματος Μακαρίου. Γνώστης τῆς σουαχίλι, ὁ ἐκλιπὼν ἦταν ἀπὸ τοὺς ἐλαχίστους Ἑλληνας ποὺ ἔχουν καλλιεργήσει τὶς ἀφρικανικὲς σπουδές. Ἔχει δημοσιεύσει συγκριτικὴ μελέτη τοῦ ἀκριτικοῦ ἔπους καὶ τῆς ἐπικῆς ποιήσεως τῆς Ρουάντα, ἐνῶ στὰ *Africanobyzantina* (Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 27, 1967) ἐξετάζει τὶς βυζαντινὲς ἐπιδράσεις στοὺς νεγροσουδανικοὺς πολιτισμούς.

Σὲ ὅλη τὴν ζωὴ του ὁ Θεόδωρος Παπαδόπουλος διεκρίνετο γιὰ τὸ ἦθος καὶ τὴν προσήλωσή του στὰ ἐθνικὰ ἰδεώδη. Σὲ ἀναγνώριση τῆς πολυπλευρῆς προσφορᾶς του, ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν τὸν εἶχε ἐκλέξει ξένο ἑταῖρο τὸ 2009. Ἄς εὐχηθοῦμε νὰ βρεθοῦν ἄξιοι συνεχιστὲς τοῦ ἔργου του».

Ἡ Ὀλομέλεια τηρεῖ ἐνὸς λεπτοῦ σιγὴ εἰς μνήμην τοῦ ἐκλιπόντος.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 1ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 2016

ΥΠΟΔΟΧΗ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ κ. ΜΙΛΤΙΑΔΗ ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΥ

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΡΟΕΔΡΟ
κ. ΘΑΝΑΣΗ ΒΑΛΤΙΝΟ

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ὑποδέχεται σήμερα μὲ ἰδιαίτερη τιμὴ ὡς τακτικὸ μέλος τῆς τὸν κ. Μιλτιάδη Χατζόπουλο, ἱστορικό, τὸν ὁποῖο ἡ Ὀλομέλεια ἐξέλεξε κατὰ τὸ ἔτος 2015 στὸν κλάδο τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Ἱστορίας στὴν Τάξη τῶν Γραμματῶν καὶ τῶν Καλῶν Τεχνῶν.

Ὁ κ. Μιλτιάδης Χατζόπουλος γεννήθηκε στὴν Ἀθήνα τὸ 1944. Πραγματοποίησε τὶς προπτυχιακὲς του σπουδὲς ἐδῶ καὶ στὴ συνέχεια μετέβη στὸ Παρίσι, στὴ Σορβόνη, στὴν École Pratique des Hautes Études. Τὸ 1992 ἔλαβε τὸν ἀνώτατο τίτλο τοῦ Directeur des recherches qualifié.

Ὁ κ. Χατζόπουλος ἔχει διδάξει σὲ ἑλληνικὰ καὶ ξένα πανεπιστήμια, ἔχει μετὰσχει μὲ ἀνακοινώσεις σὲ μεγάλο ἀριθμὸ διεθνῶν συνεδρίων, ἔχει ὀργανώσει ὁ ἴδιος στὴν Ἑλλάδα διεθνεῖς συνέδρια καὶ ἔχει, τέλος, διευθύνει διδακτορικὲς διατριβὲς Ἑλλήνων καὶ ξένων φοιτητῶν.

Ὁ νέος ἀκαδημαϊκὸς καλλιέργησε ἰδιαίτερα τὸν κλάδο τῆς ἱστορίας τῆς Μακεδονίας. Τὸ ἔργο τοῦ κ. Χατζόπουλου καὶ τῶν συνεργατῶν του, βασιμιμένο στὸ ὄραμα τοῦ Μιχάλη Σακελλαρίου, μᾶς ἔδωσε μὲ πληρότητα τὴν ἐπιστημονικὴ εἰκόνα τῆς ἀρχαίας Μακεδονίας καὶ Θράκης.

Κύριε συνάδελφε, ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν εἶναι εὐτυχῆς ποὺ σᾶς καλωσορίζει καὶ σᾶς ἀπευθύνει θερμὲς εὐχὲς γιὰ συνέχιση τοῦ ἐπιστημονικοῦ καὶ ἐρευνητικοῦ ἔργου σας.

Σᾶς καλῶ γιὰ νὰ σᾶς περιβάλω μὲ τὸ διάσημο τοῦ Ἰδρύματος.

Καί τώρα παρακαλῶ τόν Γενικό Γραμματέα κ. Βασίλειο Χ. Πετράκο νά παρουσιάσει τὸ ἔργο τοῦ νέου ἀκαδημαϊκοῦ.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΓΕΝΙΚΟ ΓΡΑΜΜΑΤΕΑ
κ. ΒΑΣΙΛΕΙΟ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟ

Οἱ Ἀκαδημίες ἔχουν χαρακτηρισθεῖ ὡς θεσμοὶ συντηρητικοί, ἄποψη ποῦ μοῦ φαίνεται σωστή. Καί ἡ δική μας δὲν ὑστερεῖ. Ἡ ἰδέα αὐτὴ βασίζεται κυρίως στὴ βραδύτητα ἢ τὴν ἀπροθυμία τους νὰ ἐκλέγουν ἀθρόως νέα μέλη. Πολλοὶ εἶναι οἱ παράγοντες ποῦ καθορίζουν τὴ δημιουργία μιᾶς νέας ἔδρας ἀλλὰ ἓνας ὁ κύριος: Ὅτι θὰ ὑπάρχει τὸ κατάλληλο πρόσωπο ποῦ θὰ τὴν καταλάβει. Καί ἂν δὲν ὑπάρχει; Κανένας δὲν θὰ ἐπιθυμοῦσε μιὰν ἄτυχη ἐκλογή, τῆς ὁποίας οἱ συνέπειες μποροῦν νὰ ἐκταθοῦν σὲ δεκαετίες καὶ νὰ ἀποτελοῦν μόνιμη ὑπενθύμιση ἀποτυχίας. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ποῦ ἀπὸ τὸ 1926 ἕως τὸ 2015, ἐπὶ 90 χρόνια, ποῦ τὰ συμπληρώνει ἡ Ἀκαδημία σὲ 24 ἡμέρες, ἔχουν ἐκλεγεῖ σὲ ἔδρα Ἀρχαίας Ἱστορίας μόνον τέσσερις ἀκαδημαϊκοί: Γεώργιος Σωτηριάδης τὸ 1926, Σωκράτης Κουγέας τὸ 1929, Μιχάλης Σακελλαρίου τὸ 1983 καὶ Μιλτιάδης Χατζόπουλος τὸ 2015. Μποροῦσαν νὰ ἦσαν περισσότεροι; Φαίνεται πὼς ὄχι. Τὸ σφάλμα δὲν εἶναι τῆς Ἀκαδημίας.

Ἐφθασε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ὑπῆρξε ὁ κατάλληλος καιρὸς, μὲ τὴν ἀρχαία ἔννοια, στοιχεῖα ποῦ μὲ εὐνόησαν, γιατί ὅπως διαπιστώνετε παρουσιάζω ἐγὼ τὸν νέο ἀκαδημαϊκό, ποῦ δυναμώνει τὴν Ἀκαδημία καὶ θὰ συμβάλει στὴ συνέχιση τοῦ ἔργου της.

Ὁ Μιλτιάδης Χατζόπουλος γεννήθηκε στὴν Ἀθήνα τὸ 1944, τὴ σημαδιακὴ χρονιά τοῦ Πολέμου καὶ τῆς Κατοχῆς. Μετὰ τὸ πέρας τῆς ἐδῶ ἐγκύκλιος ἐκπαίδευσής του πῆγε στὸ Παρίσι καὶ σπούδασε στὴ Σορβόννη οἰκονομικὲς ἐπιστῆμες καὶ κατόπιν συνέχισε στὴν École Pratique des Hautes Études σπουδὲς ποῦ ἦταν προσωπικὲς ἐπιλογές: ἀρχαία ἑλληνικὴ, λατινικὴ καὶ γαλλικὴ φιλολογία, ἀρχαία ἱστορία καὶ ἀρχαία ἑλληνικὴ κοινωνικὴ ἀνθρωπολογία καὶ μυκηναϊκὴ φιλολογία. Διδάκτωρ ἔγινε τὸ 1988 στὸ Παρίσι. Τὸ 1992 ἔλαβε τὸν ἀκόμη ἀνώτερο τίτλο τοῦ Directeur des recherches qualifié. Καθηγητὲς του ἦσαν ὅ,τι καλύτερο διέθετε ἡ Γαλλία ἐκεῖνα τὰ χρόνια: Pierre Chantraine, Jean Humber, Jacqueline de Romilly, Pierre Grimal, Michel Lèjeune.

Διορίστηκε τὸ 1979 ὡς ἔρευνητὴς στὸ Κέντρο Ἑρευνῆς Ἑλληνικῆς καὶ Ρωμαϊκῆς Ἀρχαιότητος (KEPA) ποὺ διηύθυνε ὁ ἀείμνηστος Μιχάλης Σακελλαρίου. Τὸ 1992 μὲ τὴν ἀποχώρησή τοῦ Σακελλαρίου ἀνέλαβε τὴ διεύθυνση τοῦ Κέντρου τὴν ὁποία ἄσκησε μέχρι τῆς δικῆς του ἀποχώρησης τὸ 2010. Ἀπὸ τὸ 2006 ἕως τὸ 2009 διετέλεσε ἀντιπρόεδρος τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἑρευνῶν καὶ κατὰ τὴ διετία 2009-2010 προεδρεύων ἀντιπρόεδρος τοῦ Ἰδρύματος.

Στὴν περιγραφή τοῦ ἐπιστημονικοῦ του ἔργου θὰ εἶμαι συνοπτικός. Ἔχει ἐρευνήσει καὶ ἔχει γράψει κυρίως γιὰ θέματα τριῶν τομέων τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἱστορίας:

Γιὰ τὴν ἀρχαϊκὴ βασιλεία στὴ Σπάρτη, τὴν Ἥπειρο, τὴ Μακεδονία καὶ τὴν Κυρήνη. Γιὰ τὸν Ἑλληνισμό τῆς Σικελίας κατὰ τὰ χρόνια τῆς Ρωμαιοκρατίας. Γιὰ τοὺς ἀρχαίους Μακεδόνες καὶ τὴν ἀρχαία Μακεδονία.

Μὲ τὸ θέμα τῆς ἀρχαίας Μακεδονίας ἀσχολεῖται ἀπὸ τὸ 1979 καὶ τίς ἔρευνές του ἔχει παρουσιάσει σὲ σειρὰ τόμων καὶ σὲ πλῆθος μερικοτέρων μελετῶν. Παράλληλα, ἡ ἀσχολία του μὲ τὴ Μακεδονία τὸν ἔχει στρέψει καὶ πρὸς τὴ μελέτη τῶν ὁμόρων περιοχῶν, τὴν Ἥπειρο καὶ τὴ Θράκη.

Στις πολλὰς ἐπιστημονικὲς του μελέτες γιὰ τὰ θέματα αὐτὰ καὶ στὸν ὄγκο τους πρέπει νὰ προστεθοῦν οἱ ἐτήσιες συμβολές του στὸ μακεδονικὸ τμήμα τοῦ *Bulletin Épigraphique* τοῦ περιοδικοῦ *Revue des Études Grecques*. Ἐκεῖνο ποὺ ἐξ ἀρχῆς ξεχωρίζει εἶναι ἡ θεματικὴ καὶ πνευματικὴ ἐνότητα τοῦ ἔργου του ποὺ ἀποδεικνύει τὴν ὑπαρξὴ ἀρχικῆς ιδέας στὴν ἐρευνητικὴ πορεία του, βασικὸ στοιχεῖο στὴν ἐπιστημονικὴ δημιουργία.

Ἔρχομαι στὰ ἐπὶ μέρους ἔργα τοῦ Μιλτιάδη Χατζόπουλου. Ἀπὸ τὰ πολλὰ μνημονεύω λίγα, τὰ αὐτοτελεῖ. Ἄλλωστε εἶναι σὲ ὄλους μας γνωστός, ὅπως καὶ τὰ ἔργα του. Σὲ μένα τουλάχιστον ἀπὸ πολὺ παλιά. Τὴ μνημόνευση ὅμως ἐπιβάλλει τὸ τυπικὸ τῆς Συνεδρίας μας καὶ ἀρχίζω ἀπὸ τὸ πρῶτο ἔργο. Εἶναι Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Σικελίας κατὰ τὴ Ρωμαιοκρατία 264-244 π.Χ. (1976), στὸ ὁποῖο πραγματεύεται τὴν κατάκτηση τῆς Σικελίας ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους. Ἀκολουθοῦν, πάντοτε ἐκλεκτικά:

– Δωρεὰ τοῦ βασιλιᾶ Λυσιμάχου (Une donation du roi Lysimaque, 1988), ὅπου ἐξετάζονται ζητήματα πολιτικῆς ἱστορίας, προσωπογραφίας, ἱστορικῆς γεωγραφίας, οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἱστορίας, δικαίου καὶ θεσμῶν περιοχῶν τῆς Μακεδονίας.

– Πράξεις ἀγοραπωλησίας τῆς Κεντρικῆς Χαλκιδικῆς (Actes de vente de la Chalcidique centrale, 1988). Στὸ βιβλίο γίνεται ἀνίχνευση τῶν πολι-

τικῶν θεσμῶν τοῦ κοινοῦ τῶν Χαλκιδέων καὶ ἐξετάζονται ἡ διάλεκτος, τὸ ὄνοματολόγιο, τὸ ἡμερολόγιο, τὸ ἀριθμητικὸ σύστημα, οἱ νομικοὶ τύποι, ἡ σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἡ προέλευση τῶν Ἑλλήνων ἀποίκων.

– *Πράξεις ἀγοραπωλησίας τῆς Ἀμφίπολης* (Actes de vente d'Amphipolis, 1991). Συστηματικὴ δημοσίευση 12 ὠνῶν (πράξεων ἀγοραπωλησίας) τοῦ 4ου π.Χ. αἰώνα μὲ τὴν ὁποία ἀποκαλύπτεται ἡ ἐνσωμάτωση τῆς ἀθηναϊκῆς ἀποικίας τῆς Ἀμφίπολης στὸ κράτος τοῦ Φιλίππου Β', ἡ ἐπέκταση τοῦ μακεδονικοῦ ἀποικισμού καὶ ὁ συγκερασμὸς τῶν μακεδονικῶν καὶ τῶν παλαιότερων τοπικῶν θεσμῶν. Ἡ Ἀμφίπολη μᾶς ἀπασχολοῦσε ἀπὸ παλιὰ καὶ μᾶς ἀπασχόλησε ἐσχάτως κατὰ ἰδιότυπο τρόπο.

– *Λατρεῖες καὶ «διαβατήριες» λατρεῖες στὴ Μακεδονία* (Cultes et rites de passage en Macédoine, 1994). Διεξοδικὴ καὶ ἐμβριθῆς ἐξέταση τῶν «διαβατηρίων», λατρεῶν καὶ τελετῶν τῆς μετὰβασης τῶν νέων ἀπὸ τὴν ἐφηβεία στὴν ἐνήλικη ζωὴ.

– *Μακεδονικοὶ θεσμοὶ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς βασιλείας* (Macedonian Institutions under the Kings. δύο τόμοι, 1996). Πραγμάτευση τῶν θεσμῶν τοῦ μακεδονικοῦ κράτους κατὰ τὶς φιλολογικῆς, νομισματικῆς καὶ ἄλλες ἀρχαιολογικῆς πηγῆς.

– *Ἡ ὀργάνωση τοῦ μακεδονικοῦ στρατοῦ τὴν ἐποχὴ τῶν Ἀντιγονιδῶν* (L'organisation de l'armée macédonienne sous les Antigonides, 2001). Πραγματεία γιὰ τοὺς μακεδονικοὺς θεσμοὺς ποὺ ἀφοροῦν τὴν ὀργάνωση τοῦ μακεδονικοῦ στρατοῦ, μὲ χρῆση τῶν ἐπιγραφῶν καὶ τῆς εἰκονογραφίας. Ἀνάλυση καὶ περιγραφή τῶν μονάδων τοῦ μακεδονικοῦ στρατοῦ, ἡ δύναμή τους, ἡ διοίκηση, ὁ ὄπλισμός. Οἱ στρατιῶτες, ἡ ἐπιστράτευση, οἱ ἡλικίες, ἡ οἰκογενειακὴ καὶ οἰκονομικὴ κατάσταση τῶν στρατιωτῶν, ἡ ἐκπαίδευση, ἡ πειθαρχία.

Ὁ κ. Χατζόπουλος σὲ συνεργασία μὲ ἄλλους εἰδικούς ἔχει συντάξει τμήματα σὲ ὀκτώ σημαντικὰ καὶ ἐκτεταμένα αὐτοτελῆ ἔργα ποὺ ἀφοροῦν κυρίως δημοσίευση συνταγμάτων μακεδονικῶν ἐπιγραφῶν καὶ ἔχει διευθύνει καὶ ἐκδώσει, μὲ προσωπικὴ του συμβολὴ σὲ αὐτά, τέσσερα συλλογικὰ ἔργα γιὰ τὴ Μακεδονία.

Οἱ αὐτοτελεῖς μικρότερης ἔκτασης μελέτες του εἶναι περὶ τὶς 150, ἔχουν ὡς θέμα κυρίως τὴ Μακεδονία, τὴν Ἡπειρο καὶ τὴ Θράκη καὶ διαφωτίζουν ἱστορικὰ καὶ ἀρχαιολογικὰ ζητήματα, τὰ ὁποῖα προσφέρουν ὕλη γιὰ τὴ σύνταξη μεγαλύτερων καθολικῶν ἔργων.

Αλλά ποιά είναι η ουσία του έργου του και τί τὸ ξεχωριστὸ προσέφερε στὴν ἑλληνικὴ ἱστοριογραφία, ποὺ καλλιεργεῖται μὲ διάφορους τρόπους ἐδῶ καὶ αἰῶνες ἀπὸ ξένους καὶ ἀπὸ τὸν 19ο αἰῶνα καὶ ἀπὸ Ἕλληνες; Μνημονεύω μόνον τὸν Παπαρηγόπουλο, παλαιὸ ἱστορικὸ ἀλλὰ μὲ ἀρχικὴ ἰδέα στὸ ἔργο του.

Ἡ πρόοδος στὶς διαφορὲς ἐπιστῆμες φαίνεται μὲ σαφήνεια, ὡς πρὸς τὴν Ἀκαδημία, στὰ μέλη ποὺ ἐκλέγουμε. Κάθε νέος ἀκαδημαϊκὸς φέρει, σὲ σχέση μὲ τὸν προηγούμενο ὁμότεχνό του ποὺ διαδέχεται, τὴν ἀλλαγὴ καὶ τὴν πρόοδο τῆς ἐπιστῆμης τῆς γενιᾶς του. Ὁ κ. Χατζόπουλος διαδέχεται τὸν Μιχάλη Σακελλαρίου, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε ἐξάριτος στὴν ἔρευνα τῆς παλαιότατης ἀλλὰ καὶ τῆς νεώτερης ἑλληνικῆς ἱστορίας. Ὁ νέος ἀκαδημαϊκὸς, συνεργάτης του στὴ σύνταξη τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους καὶ στὸ Κέντρο Ἑλληνικῆς καὶ Ρωμαϊκῆς Ἀρχαιότητος, μὲ προτροπὴ του στράφηκε στὴ μελέτη τῆς Μακεδονίας. Ἡ ἀρχαία Μακεδονία καὶ ἡ ἀρχαία Θράκη ἀπέκτησαν τὰ κείμενά τους, μὲ τὰ ὁποῖα γράφεται ἡ ἀληθινὴ ἱστορία τῶν τόπων καὶ τῶν ἀνθρώπων. Ἔως τὴν ἴδρυση τοῦ ΚΕΡΑ ἡ περὶ Μακεδονίας ἑλληνικὴ ἱστοριογραφία ἦταν ἰσχνὴ καὶ ἡ ἐπιγραφικὴ της στὰ σπάργανα.

Μὲ τὶς προσπάθειες καὶ τὴ θεμελιακὴ συμβολὴ τοῦ κ. Χατζόπουλου μὲ τὰ δημοσιεύματά του, ὡς καὶ τῶν συνεργατῶν του, ἔγινε τὶς τελευταῖες δεκαετίες, ἀπὸ τὸ 1979 ἕως σήμερα, ἡ συστηματικὴ δημοσίευση τοῦ μεγαλύτερου μέρους τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Μακεδονίας σὲ σύνολα κατὰ γεωγραφικὴ τάξη καὶ διαφωτίστηκε ἡ ἱστορικὴ γεωγραφία τῆς περιοχῆς, ἡ γλῶσσα καὶ τὰ διαλεκτικὰ φαινόμενά της, οἱ ἀρχαῖες λατρεῖες, οἱ πολιτικοί, θρησκευτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ θεσμοὶ τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων. Καθορίστηκαν μὲ σαφήνεια τὰ ὄρια τῆς ἀρχαίας Μακεδονίας, ἔγιναν γνωστὰ τὸ ὀνοματολόγιο τῶν ἀρχαίων κατοίκων, οἱ ἰδιοτυπίες τῆς γλώσσας, οἱ ἐπιχώριες λατρεῖες καὶ δοξασίες, οἱ πολιτικοὶ καὶ κοινωνικοὶ θεσμοί. Ὅλα αὐτὰ τυπωμένα. Καὶ ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὶς βιβλιοκρισίες, τὰ πορίσματα τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστῆμης ἔγιναν διεθνῶς ἀποδεκτὰ καὶ ἡ ἀρχαία Μακεδονία ἔχει τελεσιδίκως καταταχθεῖ στὴν ὁμάδα τῶν ἑλληνικῶν («ἐθνῶν»), ὅπως τὰ χαρακτήριζε ὁ Μιχάλης Σακελλαρίου.

Ὁ νέος ἀκαδημαϊκὸς δημιούργησε στὴν ἱστορία τῆς Ἑλλάδος τὸν κλάδο τῆς ἱστορίας τῆς Μακεδονίας. Γιὰ τὴν πρόοδο τῆς μελέτης τῶν μακεδονικῶν πραγμάτων μιὰ ἰσχυρὴ ἐπιστημονικὴ ὁμάδα, ἓνα ἴδρυμα ποὺ διηύθυνε ὁ ἴδιος, ἀσχολήθηκαν καὶ ἀσχολοῦνται ἐπὶ δεκαετίες μὲ θαυμαστὴ

έμμονή και έπιτυχία. Στο άπώτερο παρελθόν οί συμβολές στο θέμα ήταν φιλολογικής φύσεως. Τώρα όμως έχουμε τó πρωτογενές ύλικό πού προσέφερε ó ίδιος και οί συνεργάτες του. Οίκοδόμησαν εκείνο για τó όποίο ως πρόδρομος είχε θέσει μικρά θεμέλια ó Μαργαρίτης Δήμιτσας. Φυσικά, δέν παραβλέπω ότι οί φεουδαρχικές τάσεις, ως πρós τήν προτεραιότητα στις δημοσιεύσεις τών άρχαιοτήτων, γεννήθηκαν στην Έλλάδα τó 1832 και πήραν τήν εύλογία τού Κράτους τó 1836. Αύτες οί τάσεις υπάρχουν και στη Μακεδονία, όπου μάλιστα ακμάζουν.

Η έπιστημονική κριτική έπιβεβαιώνει τήν έπιτυχή έκλογή τής Άκαδημίας και τήν άπό μακροϋ άναγνωρισμένη άξία τού νέου άκαδημαϊκού, πού άποδεικνύεται, έκτός άλλων, άπό τó ότι πριν έκλεγεί άπό τήν Άκαδημία μας ήταν μέλος διασήμεων έπιστημονικών εταιρειών, έλληνικών και ξένων, άποδεικνύεται άπό τó μετάλλιο πού τού άπένειμε ή Άκαδημία Αθηνών και, τέλος άπό τó ότι άπό τó 1999 είναι ξένος έταίρος τής θεωρουμένης ως τής άνώτερης Άκαδημίας τού κόσμου στις άνθρωπιστικές έπιστήμες, τής Académie des Inscriptions et Belles Lettres τού Institut de France.

Ό Μιλτιάδης Χατζόπουλος έχει έκτός τού ιστορικού μιάν άλλη ιδιότητα, τού λογοτέχνη. Όταν εισηγήθηκα τήν έκλογή του έγνωρίζα βιβλιογραφικά τήν ιδιότητά του αύτή. Τώρα έχω προσωπική γνώση. Έχει γράψει ένα τρίτομο μυθιστόρημα με φόντο τις ιστορικές τύχες τής Κύπρου μετά τόν Πόλεμο, άπό τότε πού τέθηκε τó ζήτημα τής Ένωσης τής Μεγαλονήσου με τήν Έλλάδα έως τó 1976. Πάνω στον ιστορικό αύτόν καμβά προβάλλεται ή ζωή τού ήρωα τού βιβλίου Δημήτρη Δωρίδη, ένός μαθητή λίγα χρόνια μεγαλύτερου άπό τόν συγγραφέα. Ό πρώτος τόμος με τίτλο Έν μέρει έλληνίζων, παράφραση καβαφικής έκφρασης, περιγράφει τήν έφηβική ζωή τού Δημήτρη. Τó βιβλίό δέν είναι στο όνειρικό κλίμα τού Alain Fournier, τού Τερζάκη ή τού Βουσβούνη. Υπάρχουν ίσως κάποια άόριστα κοινά αίσθητικά στοιχεία αλλά οί ιστορικές περιστάσεις, τó πολύβουο περιβάλλον, ó άγώνας για τήν Ένωση, δίνουν τόν κυρίαρχο τόνο, όπως τόν δίνουν και οί Βρετανοί, οί λέσχες τους, τά σχολεία τους, ή βρετανική νεότης στους κύκλους τής όποίας είσχωρεϊ ó ήρώας μας. Σε αύτό τó κλίμα και περιβάλλον γεννιούνται έρωτες με νεαρές Άγγλίδες. Ό τελευταίος, ó μεγάλος, προκαλεί τήν έξορία τού Δημήτρη άπό τó νησί και τόν χωρισμό τών έραστών.

Ό δεύτερος τόμος με τίτλο Ό περατικός, δηλαδή ó ξένος, έχει ως σκηνικό τή Γαλλία. Έδώ, ένα μέρος τού ήρωα είναι ó άφηγητής, ó συγγρα-

φέας. Τὸ φόντο ἀλλάζει, εἶναι μιὰ ξένη χώρα, κυρίως τὸ Παρίσι ἀπὸ τὸ 1955 περίπου ἕως τὸ 1968. Ἐκεῖ, στὴ μεγαλόπολη, ἀποκομμένος ἀπὸ τὴν Κύπρο μὲ χαμένη τὴν Ἄννα ἀρχίζει ὁ Δημήτρης νέα ζωὴ. Σπουδές, στρατιωτικό, παρισινὸ περιβάλλον μεγαλοαστῶν, νέοι ἔρωτες, στὸ περιθώριο ἓνας κύκλος ἐλληνικός, ἀντιστασιακὸς ἢ ὄχι. Στὴν Ἑλλάδα ἀκμάζει ἡ δικτατορία.

Στὴν ἀρχὴ τοῦ τρίτου τόμου Νόστου πάθη γίνεται στὴν Ὁξφόρδη ἡ ἀναγνώριση μὲ τὸν ἐπὶ 13 χρόνια χαμένο καὶ ἀπαγορευμένο ἔρωτα τοῦ Δημήτρη, τὴν Ἄννα. Τὸ πρῶτο μέρος τοῦ τόμου, ὅπου περιγράφεται ἡ συνάντηση τῶν δύο νέων, εἶναι τὸ καλύτερο τοῦ ὅλου ἔργου. Τὰ πρόσωπα μὲ τὶς ἐπιθυμίες καὶ τὶς πικρίες χαμένης ζωῆς, τὰ αἰσθήματα, χωρὶς ἱστορικές ἀναδρομές, χωρὶς, ὅπως λέει κάπου ὁ συγγραφέας, σχολαστικισμούς. Δύο νέοι ποὺ ξαναβρίσκονται. Καθαρὴ λογοτεχνία. Τί πιὸ ὠραῖο;

Τὸ βιβλίο γράφτηκε ἀπὸ ἱστορικό. Τὸ βλέπουμε στὶς τόσες περιγραφές μνημείων, στὶς φιλολογικὲς ἀναδρομές. Γράφτηκε μὲ συναισθηματικὸ κίνητρο, ἀν κρίνει κανεὶς καὶ ἀπὸ τὶς ἀφιερώσεις. Τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε ἀντίθετο ἀπὸ τὶς προθέσεις τοῦ δημιουργοῦ του. Τὰ πρόσωπα αὐτονομήθηκαν καὶ κυριάρχησαν. Ὁ συγγραφέας ἔχει αἴσθηση τοῦ πράγματος καὶ μᾶς εἰδοποιεῖ ὅτι «οἱ κεντρικοὶ ἦρωες, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ ἀφηγητῆ – πλὴν τῶν καθαρῶς ἱστορικῶν προσώπων –, εἶναι φανταστικοί». Περισσότερο μάλιστα ἡ ἱστορία τῶν δύο βασικῶν προσώπων. Δὲν συμβαίνει ὅμως ἔτσι. Τὰ πρόσωπα, ἱστορικὰ ἢ ὄχι, εἶναι πραγματικά καὶ περισσότερο ὁ ἀφηγητῆς, ὁ συγγραφέας, δηλαδή ὁ νέος ἀκαδημαϊκός. Ζοῦν οἱ ἦρωες στὸ βιβλίο, συγκινοῦν τὰ πάθη καὶ τὰ παράφορα αἰσθήματά τους. Ἡ τριλογία δὲν εἶναι ἱστορικὸ μυθιστόρημα, ἔστω μὲ εὐρύτατη ἔννοια. Ὅλα διαδραματίζονται σὲ μιὰ συγκεκριμένη ἐποχὴ, ποὺ ὅπως ὅλες εἶναι ἱστορική, ἀλλὰ τὰ ἱστορικὰ πρόσωπα δὲν μετέχουν. Μαθαίνουμε τὶς πράξεις τους ἀπὸ τὸ ραδιόφωνο καὶ τὶς ἐφημερίδες. Δὲν εἶναι Ἀλέξανδρος Α', δὲν εἶναι Κουτούζοφ, δὲν εἶναι Ναπολέον ποὺ ἀποφασίζουν, δροῦν σὲ κοσμικὴ κλίμακα καὶ διαμορφώνουν τὴ ζωὴ λαῶν μὲ τὶς ἀποφάσεις τους.

Ὁ νέος ἀκαδημαϊκός δὲν εἶχε πρόθεση νὰ κάνει λογοτεχνία. Τὸ λέει. Θέλησε ἀρχικὰ νὰ περιγράψει, περισσότερο ὡς ἱστορικός, τὰ πάθη τῆς Κύπρου καὶ τὴν κακία τῶν καιρῶν καὶ ἔδωσε στὸ κείμενό του τὴ μορφή μιᾶς ἀφήγησης γεμάτης ἀπὸ λόγια στοιχεῖα ποὺ φαίνεται πὼς ἦσαν περισσότερα. Ὁ τρόπος του αὐτὸς δίνει στὸ κείμενό του ἰδιότυπο χαρακτήρα, τόσο ποὺ ὁ ἐκδότης τὸ ἐπισημαίνει. Δὲν γνωρίζω ἀν γιὰ νὰ ξεχωρίσει τὸν ἑαυτὸ του

ἀπὸ τὸ φανταστικό, γιὰ νὰ διατηρήσει τὴν οὐδέτερη θέση τοῦ λόγιου ἀφηγητῆ, διάλεξε μιὰ ὀρισμένη γλωσσική μορφή. Δὲν ὀλοκλήρωσε τὴν προσπάθεια καὶ αὐτὸ εἶναι εὐτύχημα. Τὰ γεγονότα τῆς Κύπρου, πού οἱ ὠριμότεροι τὰ ἔχουμε ζήσει, χάνονται καὶ ἡ αἰσθηματικὴ μὲ εὐρεία ἔννοια ζωὴ τοῦ Δημήτρη, ἓνα μέρος τῆς τουλάχιστον, ἀποκτᾶ αὐτονομία. Ξεκινᾷ ὁ συγγραφέας ὡς ἱστορικός, ἀλλὰ πλάθει ἀνθρώπους πού ἡ ζωὴ τους ταυτίζεται μὲ τὴ δική του. Ὁ ἀφηγητῆς δανείζει μέρος τῆς ζωῆς του στὸν ἥρωα τοῦ μυθιστορήματος. Σπουδάζει κι ἐκεῖνος οἰκονομικά, κατόπιν ἱστορία καὶ φιλολογία. Κατατάσσεται στὸν γαλλικὸ στρατό. Περιγράφει ὁ ἀφηγητῆς, ὡς γνώστης πού εἶναι, τὴ στρατιωτικὴ ζωὴ. Ὁ φανταστικὸς Δημήτρης, ἀφοῦ ἦταν φανταστικός, δὲν τὴ γνώριζε.

Ὁ συγγραφέας χαρακτηρίζει τὴν πρώτη μορφή τοῦ βιβλίου, πού δὲν τυπώθηκε, ὡς «σχολαστικὸ κείμενο ἐνὸς ἐπαγγελματία ἱστορικοῦ». Προσθέτω κι ἐνὸς σύγχρονου, διακριτικοῦ Παισανία, πού μεταχειρίζεται γλώσσα ἄνετη, ἰδιότυπη, γλαφυρή. Ὅλα μαζί συνθέτουν κείμενο πού καθὼς προχωρεῖ στὴν ἀνάγνωσή του σὲ κατακτᾷ. Δὲν ἄρχισε τὴ διήγησή του («in medias res»), ἀπὸ τοῦ μέσου, ὡς λογοτέχνης, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῶν πραγμάτων, ὡς ἱστορικός, ἢ, ὅπως εἶπε ὁ Ἑμμανουὴλ Ροῦδης, «ἄρχεται ἀπὸ τῆς ἀρχῆς».

Σὲ μιὰ συζήτησή μας ὁ νέος ἀκαδημαϊκὸς διερωτήθηκε ἂν τὴν ἐπιστημονικὴ του ἐνασχόληση, κατὰ σημαντικὸ καὶ καίριο μέρος μὲ θέματα τῆς ἐφηβείας τῶν Ἀρχαίων καὶ τῆς μετάβασης ἀπὸ τὴν παιδικὴ στὴν ἀνδρική ἡλικία, τὴν ἔχει μεταφέρει στὴ μυθοπλασία τοῦ μυθιστορήματός του. Φαίνεται πὼς ἀσυναίσθητα τὸ ἔκανε καὶ τὸ χαρακτηρίζει ὡς ἐπαγγελματικὴ ἐμμονή. Εἶναι ἀληθινὴ ἢ διαπίστωση αὐτή. Παρακολουθοῦμε τὸν Δημήτρη ὡς ἔφηβο, ὡς σπουδαστή, νὰ κάνει τὴ στρατιωτικὴ θητεία του καὶ νὰ μεταβάλλεται σὲ ἄντρα. Ὁ πλήρης κύκλος τῶν Ἀρχαίων γιὰ νὰ γίνεις πολίτης. Γιὰ τὰ θέματα αὐτὰ ὁ Μιλτιάδης Χατζόπουλος ἔχει γράψει περισπούδαστες μελέτες. Ἀλλὰ ὅλα ξεπερνοῦνται ἀπὸ τὸν μῦθο, πού ἴσως ἄθελά του ἔπλεξε τόσο τεχνικά. Παραμερίστηκαν πολὺ σύντομα τὰ ἱστορικὰ γεγονότα καὶ τὴν κυρίαρχη θέση κατέλαβαν οἱ γυναῖκες, πού ἐπιβλήθηκαν καλύπτοντας τὸ ἱστορικὸ φόντο. Τί μᾶς ἐνδιαφέρει ἀπὸ τὸ βιβλίο ὅταν προχωρήσουμε στὸ διάβασμα; Τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, πού ἀποτελοῦν γιὰ τὸν ἀναγνώστη ὑπόμνηση «οἰκῆϊων κακῶν» καὶ δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ τὰ ξαναζήσει, ἔστω καὶ νοερῶς, ἢ ἡ τύχη καὶ τὰ πάθη τῶν προσώπων, στὴ ζωὴ τῶν ὁποίων μετέχουμε;

Ἐπέμεινα στίς λογοτεχνικές ἐνασχολήσεις τοῦ νέου ἀκαδημαϊκοῦ καί στέρησα ἐκτενέστερης μνείας τὰ αὐστηρῶς ἐπιστημονικά, τὰ ἱστορικά καί ἐπιγραφικά ἔργα του. Γι' αὐτά, τὰ ἐπιστημονικά, ἐξελέγη ἀκαδημαϊκός καί θὰ τιμήσει τὴν Ἀκαδημία. Τὰ λογοτεχνικά ὅμως ἔργα του μᾶς ἀποκαλύπτουν περισσότερο τὴν προσωπικότητά του. Ἡ Ἀκαδημία χρειάζεται πρόσωπα ὀλοκληρωμένα πνευματικῶς καί ἐπιστημονικῶς· μὲ ἐκτεταμένα ἐνδιαφέροντα καί πλούσια γνώση τῶν ἀνθρώπων, ἀνεξάρτητα ἀν μελετᾷς τὸ διάστημα ἢ τὰ ἔγκατα τῆς γῆς, τὸ ἀνθρώπινο σῶμα ἢ τὰ φυσικά φαινόμενα. Ὁ Μιλτιάδης Χατζόπουλος ἐκπληρώνει αὐτὴ τὴν ἐπιδίωξη. Ὅχι «ἐν μέρει ἐλληνίζων» ἀλλὰ ἐλληνιστής, διαδέχεται ἐπάξια τὸν Μιχάλη Σακελλαρίου. Κι ἐκεῖνος εἶχε λογοτεχνικές αὐτοβιογραφικές ἐπιδιώξεις. Δὲν τίς φανέρωσε ποτὲ δημόσια. Μὲ τὸν νέο ἀκαδημαϊκὸ εἴμαστε πιὸ τυχεροί. Καί μὴν ξεχνᾶμε ὅτι συνεχίζει καί ὡς λογοτέχνης τὴν παράδοση ἀειμνήστων προκατόχων μας: τοῦ Φαίδωνος Κουκουλῆ μὲ τίς βυζαντινὲς ἱστορίες του, τοῦ Γιάννη Παππᾶ μὲ τὰ λογοτεχνήματά του, τοῦ Στέλιου Ἀλεξίου μὲ τὴν ποίησή του.

Ἡ τέχνη τοῦ Μιλτιάδη Χατζόπουλου, «σχεδὸν ἀνεπαισθήτως τὸν βίον συμπληροῦσα, συνδυάζουσα ἐντυπώσεις, συνδυάζουσα τίς μέρες»¹, μᾶς ἔδωσε ἓνα μυθιστόρημα ποὺ θὰ διαρκέσει. Τὸ φανταστικὸ του φτιάχνει ἓναν κόσμον μὲ πάθη, μὲ συναισθήματα ποὺ τὰ νιώθουμε ἀληθινά. Εἶναι ἡ περίσσια προσφορά του σὲ ἐμᾶς. Πέρα ἀπὸ τίς σοφὲς διατριβές, ἡ ἐπιστήμη καί ὁ ἄνθρωπος χρειάζονται τὴν Τέχνη, τὴν «ποίησι τῆς ζωῆς μας»². Ἀλλιῶς ἡ ζωὴ θὰ ἦταν ἀφόρητη. Καί σήμερα τὸ νιώθουμε πιὸ πολὺ ἀπὸ ἄλλοτε.

1. Κ.Π.ΚΑΒΑΦΗΣ, «Ἐχόμισα εἰς τὴν Τέχνη».

2. Κ.Π.ΚΑΒΑΦΗΣ, «Φωνές».

Β' ΑΙΩΝΑΣ π.Χ.: ΜΙΑ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ;

ΕΙΣΙΤΗΡΙΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ
κ. ΜΙΑΤΙΑΔΗ ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΥ

“Όταν κανείς τιμᾶται μὲ τὴν ὑψιστὴ πνευματικὴ διάκριση τῆς χάρας του, δὲν μπορεῖ νὰ μὴ ἀναπολήσει καὶ νὰ μὴ μνημονεύσει ἐκείνους οἱ ὁποῖοι δὲν εἶναι πλέον μαζί του καὶ στοὺς ὁποίους ὀφείλει τὴν τιμὴ αὐτῆν.

Πρῶτον πάντων τὸν Μιχαὴλ Σακελλαρίου (εἰκ. 1), κορυφαῖο Ἑλληνα ἱστορικὸ τῆς ἀρχαίας ὅπως καὶ τῆς νεώτερης Ἑλλάδος. Γνωρισθήκαμε δι’ ἀλληλογραφίας, ὅταν ἐκεῖνος ἦταν ἀπολυμένος ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο καὶ αὐτοξόριστος καὶ ἐγὼ αὐτοαποκλεισμένος ἀπὸ τὴν ἀνώτατη ἐκπαίδευση καὶ ὑπάλληλος ἐκδοτικῆς οἴκου μὲ τὸν ὁποῖον συνεργαζόταν. Μὲ περιέβαλε μὲ τὴν ἐμπιστοσύνη του καί, ὅταν ἐπέστρεψε στὴν Ἑλλάδα, μὲ ἐκάλεσε νὰ συνεργασθῶ στὸ νεοσύστατο τότε Κέντρον Ἑλληνικῆς καὶ Ρωμαϊκῆς Ἀρχαιότητος τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν. Δὲν θὰ μοῦ ἦταν δυνατὸν νὰ ὄνειρευθῶ ἐλευθεροφρονέστερο προϊστάμενο. Δὲν διανοήθηκε ποτὲ νὰ ἐπιβάλλει γνωστικὸς τομεῖς τῶν ἐνδιαφερόντων του ἢ προσωπικὲς του ἀπόψεις. Στὰ ἐπιστημονικὰ ζητήματα καλλιέργησε πάντοτε σχέσεις ἰσότητος παρὰ τὴν ἀπόσταση ἡλικίας καὶ κύρους ποὺ μᾶς ἐχώριζε. Ἐνεθάρρυνε τὴν ἐπιθυμία μου νὰ ἀσχοληθῶ μὲ τοὺς θεσμοὺς τῆς ἀρχαίας Μακεδονίας, ὅταν δὲ ἡ κυρία Λουίζα Λουκοπούλου καὶ ἐγὼ τοῦ προτεινάμε οἱ ἔρευνές μας στὴν Μακεδονία καὶ τὴν Θράκη, ἀντίστοιχα, νὰ βασισθοῦν στὴν συγκέντρωση καὶ ἀξιοποίηση τῶν ἀρχαίων ἐπιγραφῶν τῶν περιοχῶν αὐτῶν, ἐνστερνίσθηκε τὸ πρόγραμμα αὐτὸ καὶ ἔριξε ὅλο τὸ βᾶρος τοῦ κύρους του γιὰ τὴν πραγματοποίησή του. Χωρὶς τὴν ἐμπιστοσύνη καὶ τὴν ὑποστήριξή του οὔτε τὸ ἐπιστημονικὸ μου ἔργο θὰ ὑπῆρχε οὔτε ἐγὼ θὰ ἤμουν σὲ τούτην τὴν θέση σήμερα, τὴν ὁποία δύο φορές εἰσηγήθηκε νὰ καταλάβω.

Ἡ δημοσίευση καὶ ἀξιοποίηση τῶν ἀρχαίων ἐπιγραφῶν τῆς Μακεδονίας γιὰ τὴν μελέτη τῶν θεσμῶν τῆς ἀπαιτοῦσε δεξιότητες στὸν τομέα τῆς ἱστορικῆς γεωγραφίας γιὰ τὴν σωστὴ σύνδεση τῶν ἐπιγραφικῶν κειμένων μὲ τὶς πολιτικὲς μονάδες τῆς ἐποχῆς καί, φυσικά, ἐπιγραφικὴ παιδεία. Εὐτύχησα νὰ ἀναλάβουν τὴν μύησή μου στοὺς τομεῖς αὐτοὺς δύο ἰδανικοὶ μυσταγωγοί, ὁ Βρετανὸς ἱστορικὸς καὶ τοπογράφος Nicholas Hammond καὶ ἡ ἑλληνικῆς καταγωγῆς ἱστορικὸς καὶ ἐπιγραφολόγος Φανούλα Παπάζογλου

(εικ. 2) αντίστοιχα, οί όποιοι όχι μόνον μού μετέδωσαν γνώσεις, αλλά και με περιέβαλαν με τήν στοργή τους.

Γιά λόγους προφανείς δέν θα αναφερθώ σέ ζώντες και παρόντες, πού πολύ με βοήθησαν και στους όποιους πολλές χάριτες όφείλω. Προτού όμως κλείσω αυτόν τόν πρόλογο αισθάνομαι τήν ύποχρέωση νά μνημονεύσω δύο πρόσφατα μεταστάντες ακαδημαϊκούς, τόν Σπύρο Ίακωβίδη και τόν Δημήτριο Τριχόπουλο, χωρίς τήν αδιάλειπτη

Εικ. 1: Μιχαήλ Β. Σακελλαρίου.

Εικ. 2: Φανούλα Παπάζογλου (δεξιά) δίπλα στόν Nicholas Hammond.

ἐνθάρρυνση καὶ ἐμψύχωση τῶν ὁποίων δὲν θὰ ἤμουν σήμερα ἐδῶ. Σὲ ὅλους αὐτούς, ἐπωνύμους νεκρούς καὶ ἄνωνύμους ζῶντες, ἀπευθύνεται ἡ ἀμέριστη εὐγνωμοσύνη μου.

Ὁ Πολύβιος ἀναφέρει ἐπανειλημμένως ὡς ἀντικείμενο ἀλλὰ καὶ ὡς λόγιο συγγραφῆς τοῦ ἱστορικοῦ τοῦ ἔργου ἓνα «παράδοξον», δηλαδὴ ἀδόκητο καὶ πρωτοφανὲς συμβάν, τὴν ἐνοποίηση τῆς τότε γνωστῆς σὲ αὐτὸν οἰκουμένης, τὴν παγκοσμιοποίηση, ὅπως θὰ ἐλέγαμε σήμερα, πῶς «σχεδὸν ἅπαντα τὰ τῆς οἰκουμένης πράγματα πρὸς ἓν ἔκλινε μέρος καὶ πάντα νεύειν ἠνάγκασε πρὸς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν σκοπόν» (1.4.1), «πῶς καὶ πότε καὶ διὰ τί πάντα τὰ γνωριζόμενα μέρη τῆς οἰκουμένης ὑπὸ τὴν Ῥωμαίων δυναστείαν ἐγένετο» (3.1.4).

Μὲ τὸν ὄρο δυναστεία ὁ Πολύβιος δὲν ἐννοεῖ τὴν τυπικὴ ὑπαγωγή στοὺς Ῥωμαίους, ποὺ δὲν ὀλοκληρώθηκε παρὰ ἓνα σχεδὸν αἰῶνα μετὰ τὸν θάνατό του, ἀλλὰ τὸ γεγονὸς «καταναγκασμένον ἅπασιν ὅτι λοιπὸν ἐστὶ Ῥωμαίων ἀκούειν καὶ τούτοις πειθαρχεῖν ὑπὲρ τῶν παραγγελλομένων» (3.4.3), δηλαδὴ ὅτι στὸ ἐξῆς εἶναι ἅπαντες ὑποχρεωμένοι νὰ ὑπακούουν στοὺς Ῥωμαίους καὶ νὰ συμμορφώνονται μὲ τὶς ἐντολές τους. Πράγματι, ὁ Πολύβιος ὑπολογίζει τὰ 53 χρόνια ἀπὸ τὸ 220 ἕως τὸ 168 π.Χ., δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ἐναρξὴ τοῦ Β' Καρχηδονιακοῦ (τοῦ λεγόμενου Ἀννιβαϊκοῦ) Πολέμου μέχρι τὴν μάχη τῆς Πύδνας καὶ τὴν κατάλυση τῆς μακεδονικῆς βασιλείας, παρ' ὅλον ὅτι αὐτὴ, τύποις τουλάχιστον, δὲν ἔθετε τέρμα στὴν ἀνεξαρτησία τῶν κρατῶν τῆς κυρίως Ἑλλάδος, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς Μακεδονίας, ἀκόμη δὲ λιγώτερο στὴν ἀνεξαρτησία τῶν κρατῶν τῆς λοιπῆς γνωστῆς οἰκουμένης. Ἡ τυπικὴ ὑπαγωγή τους στὴν Ῥωμαϊκὴ ἐξουσία ἔγινε ἀργότερα: τῆς Μακεδονίας τὸ 148 π.Χ., τοῦ κοινοῦ τῶν Ἀχαιῶν τὸ 146 π.Χ., τοῦ βασιλείου τῆς Περγάμου τὸ 133 π.Χ., τοῦ βασιλείου τῶν Σελευκιδῶν τὸ 64 π.Χ. καὶ τοῦ βασιλείου τῶν Πτολεμαίων τὸ 30 π.Χ. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐναρξὴ τῆς διαδικασίας διὰ τῆς ὁποίας ἡ Ρώμη ἔγινε κοσμοκράτειρα εἶναι προγενέστερη τοῦ Β' Καρχηδονιακοῦ Πολέμου (220-201 π.Χ.) ἀνάγεται δὲ στὸν Α' Καρχηδονιακὸ Πόλεμο (264-241 π.Χ.), ὅπως ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Πολύβιος ὑποχρεώνεται νὰ ἀφιερῶσει σὲ αὐτὸν τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ 88 κεφάλαια τοῦ πρώτου βιβλίου τῶν Ἱστοριῶν του (1.11.1-63.3). Ἐπρόκειτο, σύμφωνα μὲ τὸν ἴδιον τὸν Πολύβιο, γιὰ τὸν «πολυχρονώτατο καὶ συνεχέστατο καὶ μέγιστο» πόλεμο ποὺ ἐγνώρισε ἡ ἀνθρωπότητα, ὁ ὁποῖος ἀνοιξε νέο κεφάλαιο τῆς ἱστορίας τῆς γνωστῆς

στούς Έλληνες και Ρωμαίους οίκουμένης. Όπως έντονα υπογραμμίζει (1.63.5), κατά την είκοσιτετραετή διάρκειά του έγιναν ναυμαχίες με την συμμετοχή πεντακοσίων, ακόμη και έπτακοσίων πεντήρων, που ήσαν τὰ πολεμικά πλοία γραμμής εκείνην την εποχή. Οί συνολικές ναυτικές απώλειες τών Ρωμαίων ήσαν πεντακόσιες και τών Καρχηδονίων έπτακόσιες πεντήρεις, κάθε μία από τις όποιες έφερε τριακόσιους έρέτες (κωπηλάτες) και εκατόν είκοσι «έπιβάτες» (πεζοναύτες) (1.26.7). Έπρόκειτο δηλαδή για ναυμαχίες με την συμμετοχή εκατοντάδων χιλιάδων άνδρων και τις ανάλογες απώλειες. Ός μέτρο συγκρίσεως άξιίζει νά θυμηθούμε ότι στην αποφασιστική μάχη του Άμερικανικού Έμφυλίου Πολέμου στο Gettysburg, μία από τις μεγαλύτερες και πιό πολύνεκρες μάχες του ΙΟ' αιώνας, συμμετείχαν μόνον περι τούς 165.000 άνδρες.

Η σύγκριση μεταξύ του Α' Καρχηδονιακού και του Άμερικανικού Έμφυλίου Πολέμου, ό όποιος θα καθιστούσε στα τέλη του ΙΟ' αιώνας τις Ηνωμένες Πολιτείες τό πλουσιότερο και τό δυνάμει ισχυρότερο κράτος του κόσμου, δέν θα ήταν άθέμιτο νά επεκταθεί και πέρα από τούς αριθμούς τών συμμετασχόντων σε αυτούς και τών συναφών απωλειών. Ο πόλεμος αυτός του ΙΟ' αιώνας έχει εύστοχα χαρακτηρησθεί ως ό πρώτος βιομηχανικός πόλεμος (είδος πολέμου στον όποϊον έμελλε νά διακριθούν οι Ένωμένες Πολιτείες κατά τον Κ' αιώνα), διότι με την εύρεϊα χρήση εύθύβολων έπαναληπτικων πυροβόλων όπλων άπετέλεσε τρόπον τινά προγύμνασμα τής εκατόμβης του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Πράγματι κάπως έτσι αποτίμησε την σημασία του Α' Καρχηδονιακού Πολέμου για τούς πολέμους που έπακολούθησαν ό Πολύβιος (1.63.9):

«ού τύχη οί Ρωμαϊοί [...] ούδ' αυτομάτως, αλλά και λίαν εικότως έν τοιούτοις και τηλικούτοις πράγμασιν ένασκήσαντες ού μόνον έπεβάλλοντο τῇ τών όλων ήγεμονία και δυναστεία τολμηρως, αλλά και καθίκοντο τῆς προθέσεως»,

δηλαδή:

«όχι χάρις στην τύχη οί Ρωμαϊοί ούτε αναίτια, αλλά πολυ εύλογα, έχοντας προγυμνασθεί σε τέτοια και τόσο μεγάλα έγχειρήματα, όχι μόνον διεκδίκησαν με τόλμη την παγκόσμια ήγεμονία και κυριαρχία, αλλά και επέτυχαν τον σκοπό τους».

Άν τώρα εξετάσουμε τις φάσεις δια τών όποϊων ή άρχαία οίκουμένη περιήλθε στην ρωμαϊκή ήγεμονία και δυναστεία και στους καιρούς μας που

οί Ἦνωμένες Πολιτεῖες κατέστησαν ἡ μόνη ὑπερδύναμη, θὰ διαπιστώσουμε ὀρισμένους ἀξιοπαρατήρητους παραλληλισμούς.

Πενήντα τρία χρόνια ἐπέρασαν ἀπὸ τὴν ἑναρξὴ τοῦ Ἀμερικανικοῦ Ἐμφυλίου Πολέμου μέχρις ἐκείνην τοῦ Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Παρομοίως 44 χρόνια μετὰ τὴν ἑναρξὴ τοῦ Α΄ Καρχηδονιακοῦ Πολέμου ἄρχιζε ὁ Β΄ Καρχηδονιακὸς Πόλεμος, ποὺ θὰ καθόριζε τὴν τύχη τῆς ἑλληνορωμαϊκῆς οἰκουμένης. Μέρος του ἦταν καὶ ὁ λεγόμενος Α΄ Μακεδονικὸς Πόλεμος, στὸν ὁποῖον ἐνεπλάκησαν γιὰ πρώτη φορὰ κράτη τῆς κυρίως Ἑλλάδος ὡς σύμμαχοι τῶν Καρχηδονίων ἢ τῶν Ρωμαίων, ἀλλὰ καὶ ὁ λεγόμενος Β΄ Μακεδονικὸς Πόλεμος, ὁ ὁποῖος ἀπετέλεσε στὴν πραγματικότητα συνέχειά του.

Ἡ πρώτη σύγκρουση Ρωμαίων καὶ Μακεδόνων μετὰ τοὺς ἐκατέρωθεν συμμάχους τους (215-205 π.Χ.) ἔληξε μετὰ τὴν συνθήκη τῆς Φοινίκης χωρὶς νικητὲς καὶ ἠττημένους ἀλλὰ καὶ μετὰ μεγάλη δόση μνησικακίας, ἰδίως ἀπὸ πλευρᾶς τῶν Ρωμαίων καὶ τῶν Αἰτωλῶν συμμάχων τους. Τρία χρόνια ἀργότερα, ἡ συντριπτικὴ νίκη τῶν Ρωμαίων ἐπὶ τῶν Καρχηδονίων στὴν Ζάμα τῆς Ἀφρικῆς τὸ 202 π.Χ. ἀνέτρεψε πλήρως τὶς παραδοσιακὲς ἰσορροπίες τοῦ ἑλληνιστικοῦ κόσμου. Οἱ Ρωμαῖοι, ἔχοντας ἐπικρατήσει στὴν δυτικὴ Μεσόγειο καὶ διαθέτοντας μιὰ ὑπέρογκη πολεμικὴ μηχανή, τὴν ὁποία δὲν μπορούσαν εὐκόλα οὔτε νὰ ἀποστρατεύσουν οὔτε νὰ ἀφήσουν ἄπραγη, ἦσαν ἔτοιμοι νὰ στρέψουν τὸ ἐνδιαφέρον τους πρὸς Ἀνατολάς, ὅπου Περγαμηνοί, Ρόδιοι καὶ Ἀθηναῖοι ἐπιζητοῦσαν τὴν ἐπέμβασή τους κατὰ τῶν Μακεδόνων. Τὸ 200 π.Χ. οἱ Ρωμαῖοι ἐκήρυξαν γιὰ δευτέρη φορὰ τὸν πόλεμο στὸν Φίλιππο Ε΄ καὶ τοὺς Μακεδόνες, τοὺς ὁποῖους κατενίκησαν στὴν μάχη τῶν Κυνὸς Κεφαλῶν τὸ 197 π.Χ. Ἡ καθαυτὸ Μακεδονία ἀπέφυγε τὴν κατοχὴ καὶ τὴν ἀπώλεια ἐθνικοῦ ἐδάφους, πλὴν τῆς Ὀρεστίδος, ἀλλὰ ἀπογυμνώθηκε ἀπὸ ὅλες τὶς ἐξωτερικὲς κτήσεις καὶ ἀπὸ τὸν στόλο της καὶ ὑποχρέωθηκε νὰ καταβάλλει ὑψηλὲς πολεμικὲς ἐπανορθώσεις. Εἶχαν περάσει τότε 67 χρόνια ἀπὸ τὴν ἑναρξὴ τοῦ Α΄ Καρχηδονιακοῦ Πολέμου.

Παρομοίως 57 χρόνια μετὰ τὸν Ἀμερικανικὸ Ἐμφύλιο Πόλεμο ἀνάλογη τύχη ἐπιφυλάχθηκε στὴν Γερμανία, ποὺ ἠττήθηκε στὸν Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο: ἀπόσπαση τῶν ἐξωτερικῶν κτήσεων ἀλλὰ ὀριακὲς μόνον ἀπώλειες τοῦ ἐθνικοῦ ἐδάφους, παράδοση τοῦ στόλου, ὑπέρμετρες πολεμικὲς ἀποζημιώσεις ἀλλὰ ἀποτροπὴ τῆς εἰσβολῆς τῶν Συμμάχων τῆς Συνεννόσεως καὶ τῆς ξενικῆς κατοχῆς.

Οί Ἠνωμένες Πολιτεῖες, πού ἦσαν οἱ κατ' ἐξοχήν νικήτριες τοῦ πολέμου, ἀκολούθησαν ἀντιφατική πολιτική. Ὁ πρόεδρος Woodrow Wilson, πού εἶχε ἐκθέσει τοὺς συμμαχικοὺς στόχους τοῦ πολέμου ὡς ἐπιδιαιτητῆς τῶν εὐρωπαϊκῶν πραγμάτων, διακήρυξε τὴν ἀρχὴ τῆς αὐτοδιαθέσεως τῶν λαῶν καὶ ἐπεχείρησε νὰ διατηρήσει τὴν ἀμερικανικὴ ἐπιρροή στὴν Εὐρώπη μέσῳ τῆς ἰδρύσεως τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν. Ἀπέτυχε ὅμως συνεπείᾳ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν «ἀπομονωτικῶν» στὴν ἀμερικανικὴ πολιτικὴ σκηνή.

Παρομοίως, οἱ Ρωμαῖοι μετὰ τὴν νίκη τους στὸν Β' Μακεδονικὸ Πόλεμο βρέθηκαν ἐπίσης σὲ θέση ἐπιδιαιτητῶν τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων. Ἀμφιταλαντεύθηκαν καὶ αὐτοί: Θὰ διατηροῦσαν στρατιωτικὴ παρουσία στὴν Ἑλλάδα ἢ θὰ ἀποσύρονταν δυτικῶς τοῦ Ἰονίου πελάγους; Τελικὰ τὸ 196 π.Χ. ἐπέβαλαν εἰρήνη χωρὶς προσαρτήσεις, διακήρυξαν τὴν «ἐλευθερία τῶν Ἑλλήνων» καὶ ἀπεχώρησαν, ἀφοῦ ὅμως προηγουμένως ἔθεσαν τὶς βάζσεις μελλοντικῆς ἐπεμβάσεως στὴν Μικρὰ Ἀσία ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν ἐκεῖ ἑλληνικῶν πόλεων πού ἀνῆκαν στὸν Φίλιππο Ε' καὶ πού προσαρτοῦσε τότε ὁ Σελευκίδης βασιλεὺς Ἀντίοχος Γ'. Τέσσερα χρόνια ἀργότερα ἐξεργάγη ὁ λεγόμενος Ἀντιοχικὸς Πόλεμος (192-188 π.Χ.), ὁ ὁποῖος κατέληξε στὴν συντριπτικὴ ἥττα τοῦ Ἀντιόχου ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους καὶ τοὺς Ἑλληνας συμμάχους τους στὴν Μαγνησία τοῦ Σιπύλου (χειμῶνας 189/188 π.Χ.) καὶ τὴν συνθήκη τῆς Ἀπάμειας, πού στέρησε τοὺς Σελευκίδες ἀπὸ τὶς δυτικὲς ἐπαρχίες τοῦ κράτους καὶ τοὺς ἀπέκλεισε ὀριστικὰ ἀπὸ τὴν Μικρὰ Ἀσία καὶ τὸ Αἰγαῖο.

Ὅπως ἡ Γερμανία μετὰ τὴν ἥττα της ἐντάχθηκε στὴν Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν καὶ μέχρι τὸ 1933 τουλάχιστον ἀναζήτησε τὴν συνεννόηση μὲ τὶς νικήτριες δυνάμεις, ἔτσι καὶ ὁ Φίλιππος Ε' ἔκαμε τότε εἰλικρινεῖς προσπάθειες γιὰ νὰ ἐνταχθεῖ στὴν νέα (ρωμαϊκὴ) τάξη πραγμάτων καὶ βοήθησε τὴν Ρώμη κατὰ τὸν Ἀντιοχικὸ Πόλεμο. Συνάντησε ὅμως τὴν δυσπιστία καὶ τὴν ἐχθρότητα τῶν Ρωμαίων, οἱ ὁποῖοι φοβούμενοι τὴν ἀναγέννηση τῆς μακεδονικῆς ἰσχύος, ἀντὶ νὰ τὴν ἀποτρέψουν, τὴν προκάλεσαν. Πράγματι, μὲ τὴν ἀδιαλλαξία τους δὲν ἄφησαν ἄλλην ἐπιλογὴ στὸν Φίλιππο καὶ τὸν διάδοχό του Περσέα ἀπὸ τὴν λήψη μέτρων γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση ἑνὸς ἀναπόφευκτου νέου, τρίτου πολέμου, τὸν ὁποῖον τελικὰ καὶ ἐκήρυξαν οἱ Ρωμαῖοι τὸ 171 π.Χ. ἐπικαλούμενοι αἰτιάσεις ἐξ ἴσου προσχηματικὲς μὲ ἐκείνες τῶν Ἀμερικανῶν κατὰ τοῦ Ἰράκ τοῦ 2003. Οἱ Μακεδόνες παρὰ τὶς ἀρχικὲς τους ἐπιτυχίες ἠττήθηκαν στὴν Πύδνα τὸ 168 π.Χ. Ἡ βασιλεία καταλύθηκε, ὅλη σχεδὸν ἡ ἀνώτερη τάξη ἐξολοθρεύθηκε ἢ ἐξορίσθηκε, ἡ

Μακεδονία διαιρέθηκε σὲ τέσσερες «μερίδες» (περιοχές), τῆς ἀπαγορεύθηκε νὰ συντηρεῖ τακτικὸ στρατὸ καὶ ἔγινε φόρου ὑποτελής. Εἶχαν παρέλθει μόλις 29 χρόνια ἀπὸ τὸ πέρασ τοῦ Β' Μακεδονικοῦ Πολέμου.

Παρομοίως 27 χρόνια μετὰ τὸ τέλος τοῦ Α' Παγκοσμίου Πολέμου ἡ Γερμανία ἠττημένη καὶ δευτέρη φορά ἀπὸ τοὺς Συμμάχους καταλύθηκε ὡς κράτος (Reich), ἀφοπλίσθηκε καὶ διαιρέθηκε σὲ τέσσερες ζῶνες κατοχῆς.

Ὅρθως ὁ Πολύβιος θεωρεῖ τὴν μάχη τῆς Πύδνας τὴν ἱστορικὴν καμπὴν ποὺ ἀναδεικνύει τὴν Ρώμη ὡς τὴν μόνη ὑπερδύναμη. Στὸ ἐξῆς ὅλα τὰ ἄλλα κράτη θὰ εἶναι ὑποχρεωμένα «νὰ ὑπακούουν στοὺς Ρωμαίους καὶ νὰ συμμορφώνονται μὲ τὶς ἐντολές τους». Ἡ ἀπόδειξη παρουσιάσθηκε τὸ ἴδιο ἐκεῖνο ἔτος 168 π.Χ. Ἦρκεσε στὸν Ρωμαῖο ἀπεσταλμένο Ποπίλιο Λαίνα νὰ χαράξει ἕναν κύκλο γύρω ἀπὸ τὸν Σελευκίδην βασιλέα Ἀντίοχο Ἐπιφανῆ, ποὺ ἐτοιμαζόταν νὰ κυριεύσει τὴν Ἀλεξάνδρεια, ἀπαιτώντας ἀπὸ αὐτὸν νὰ ἀπαντήσῃ, χωρὶς νὰ ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὸν κύκλο καὶ χωρὶς περαιτέρω συζήτηση, στὸ τελεσίγραφο ποὺ τοῦ ἀνέγνωσε: Ἐὰν δὲν ἤθελε πόλεμος, ὄφειλε νὰ ἀποσύρῃ τὰ στρατεύματά του ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο. Χωρὶς αἱματοχυσία, μὲ τὴν ἀπειλὴ πολέμου, δηλαδὴ μὲ ψυχρὸ μόνον πόλεμο, τὸ βασίλειο τῶν Σελευκιδῶν εἶχε ἐν τοῖς πράγμασι ὑποβαθμισθεῖ σὲ ἥσσονα δύναμη καὶ θὰ ἔβαινε σύντομα πρὸς διάλυση. Ἦδη τὸ 164 π.Χ. μία ἐπιτροπὴ Συγκλητικῶν ποὺ περιόδευε στὴν Ἀνατολὴ ἀπήτησε ἀπὸ τὸν ἀνήλικο Σέλευκο Ε', ποὺ διαδέχθηκε τὸν Ἀντίοχο Ἐπιφανῆ, τὴν καταστροφὴ τοῦ στόλου καὶ τὴν ἐκτέλεση τῶν ἐλεφάντων του, τῶν «ἀπηγορευμένων ὀπλων» τῆς ἐποχῆς.

Τί περιθώρια αὐτονομίας παρέμεναν στὶς πόλεις καὶ τὰ κοινὰ τῆς Ἑλλάδος; Οἱ Ρωμαῖοι δὲν ἀνέχονταν πλέον παρὰ πολιτικούς σὰν τὸν Ἡπειρώτη Χάροπα, τὸν Αἰτωλὸ Λυκίσκο, τὸν Βοιωτὸ Μνάσιππο, τὸν Ἀκαρῶνα Χρέμα καὶ ἰδίως τὸν Ἀχαιοὺ Καλλικράτη, ὁ ὁποῖος συνέτασσε καταλόγους τῶν πολιτικῶν του ἀντιπάλων ποὺ θὰ ἐξορίζονταν στὴν Ρώμη καὶ διακήρυσσε ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ ἔπρεπε σὲ κάθε περίπτωσι νὰ πειθαρχοῦν σὲ ὅ,τι γράφουν οἱ Ρωμαῖοι «καὶ μὴτε νόμον μὴτε στήλην μὴτ' ἄλλο μηθὲν τούτου νομίζειν ἀναγκαιότερον» (24.8.6). Στὸ ἐξῆς οἱ διαφορὲς μεταξὺ τῶν ἑλληνικῶν κρατῶν ἢ μεταξὺ πολιτικῶν ἀντιπάλων στὸ ἐσωτερικὸ τους θὰ κρίνονταν ἀπὸ τὴν Σύγκλητον, περιοδεύουσες ἀνακριτικὲς ἐπιτροπὲς τῆς ὁποίας θὰ παραχωροῦσαν ἀκροάσεις στοὺς ἐχθροὺς τῶν νόμιμων ἀρχῶν ἐντὸς τῆς ἐπικράτειας «συμμαχικῶν» δῆθεν κρατῶν. Ὁ κατάλογος τῶν ἐπιδόσεων τῶν κρατῶν τῆς ὑψηλίου στὸν σεβασμὸ (ἢ τὴν παραβίασιν) τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων ποὺ καταρτίζει κάθε χρόνο ἡ ἀμερικανικὴ Γερουσία ἐπὶ τῇ

βάσει αναφορών των κατά τόπους διπλωματικών αποστολών των Ήνωμένων Πολιτειών, καθώς και «μη κυβερνητικών οργανώσεων», παρέχει μιὰ γεύση τῆς ρωμαϊκῆς πρακτικῆς.

Ἡ κατάρρευση τοῦ φαινομενικὰ κραταιοῦ βασιλείου τῶν Σελευκιδῶν θυμίζει τὴν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας κατάρρευση τῆς Σοβιετικῆς Ἑνώσεως, μόνον ποὺ αὐτὴ συντελέστηκε ὡς κατάληξη τοῦ λεγομένου Ψυχροῦ Πολέμου τέσσερες δεκαετίες μετὰ τὴν ἤττα τῆς Γερμανίας στὸν Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ἐνῶ ἡ ταπείνωση τῶν Σελευκιδῶν στὸ προάστιο τῆς Ἀλεξάνδρειας ἀκολούθησε λίγους μῆνες μετὰ τὴν ἀποφασιστικὴ ἤττα τῆς Μακεδονίας στὴν Πύδνα. Πράγματι, ἀντίθετα πρὸς ὅ,τι κοινῶς πιστεύεται, ὁ ρυθμὸς τῆς πολιτικῆς ἐνοποιήσεως τῆς οἰκουμένης κατ' αὐτὴν τὴν περίοδο τῆς ἀρχαιότητος ἦταν ταχύτερος ἀπὸ ἐκεῖνον τοῦ σύγχρονου κόσμου³. Ἡ Ρώμη ἐπέβαλε τὴν ἡγεμονία καὶ δυναστεία της στὴν ἑλληνορωμαϊκὴ οἰκουμένη μέσα σὲ 96 χρόνια, ἀπὸ τὴν ἔναρξη τοῦ Α΄ Καρχηδονιακοῦ Πολέμου μέχρι τὸ τέλος τοῦ Γ΄ Μακεδονικοῦ Πολέμου, ἐνῶ οἱ Ἑνωμένες Πολιτεῖες γιὰ νὰ ἀναδειχθοῦν ὡς ἡ μόνη ὑπερδύναμη χρειάστηκαν 130 χρόνια, ἀπὸ τὴν ἔναρξη τοῦ Ἐμφυλίου Πολέμου ἕως τὴν νίκη τους στὸν Ψυχρὸ Πόλεμο καὶ τὴν κατάρρευση τῆς Σοβιετικῆς Ἑνώσεως. Οἱ ἀριθμοὶ ὅμως δὲν ἔχουν καθ' αὐτοὺς κάποια καββαλιστικὴ ἀξία καὶ ἡ ὁμοιότητα τοῦ ρυθμοῦ τῶν γεωπολιτικῶν ἐξελίξεων, καίτοι ἐντυπωσιακὴ, δὲν εἶναι ἀποφασιστικὴ. Θὰ ἦταν δὲ ἄκρως παράδοξο ἐὰν ὑπῆρχε πλήρης ἀντιστοιχία κρατῶν, γεγονότων καὶ χρονολογιῶν μετὰξὺ δύο ἱστορικῶν δραμάτων ποὺ ἐκτυλίσσονται σὲ χρονικὴ ἀπόσταση 22 αἰώνων μετὰξὺ τους. Αὐτὸ ποὺ ἔχει σημασία καὶ ποὺ ἐπιζήτησα νὰ ἀναδείξω μέχρις ἐδῶ εἶναι ὅτι ὁ Πολύβιος ἐπέλεξε ὡς ἀντικείμενο τοῦ ἔργου του μιὰ διαδικασία ἐνοποιήσεως τοῦ κόσμου τοῦ ἡ ὁποία ἔχει ἄμεση ὄχι μόνον συνάφεια ἀλλὰ *mutatis mutandis* καὶ ἐφαρμογὴ στὴν ἐμπειρία τῆς παγκοσμιοποιήσεως ποὺ ζοῦμε σήμερα. Κατὰ τὴν κρίση του

3. («Ἐτεροχρονισμένη») ἐπίσης σὲ σύγκριση μὲ τὴν ἐπίτευξη τῆς ρωμαϊκῆς θαλασσοκρατορίας στὴν Μεσόγειο κατὰ τὸν Α΄ Καρχηδονιακὸ Πόλεμο εἶναι καὶ ἡ ἀνάδειξη τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν ὡς θαλασσοκράτειρας, συνεπεῖα τῆς νίκης τους ἐπὶ τῶν Ἰαπώνων κατὰ τὸν Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ἐρώτημα ἐπίσης παραμένει ποῖον ρόλο ἐπιφυλάσσει ἡ ἱστορία στὴν Κίνα. Ὁ ἐκδυτικισμὸς θὰ ἐπικρατήσῃ πλήρως ἢ θὰ χωνευθεῖ καὶ θὰ ἀπορριφθεῖ προοδευτικὰ, ὅπως ὁ Ἑλληνισμὸς στὴν ὕστερη ἀρσακιδικὴ καὶ τὴν σασσανιδικὴ αὐτοκρατορία;

ή διαδικασία τῆς ἐνοποιήσεως εἶχε ὀλοκληρωθεῖ τὸ 168 π.Χ. μετὴν μάχη τῆς Πύδνας, ἡ ὁποία ἀνέδειξε τὴν Ρώμη ὡς τὴν μόνη μεγάλη δύναμη. Γι' αὐτὸ εἶχε θέσει στὸ ἔτος αὐτὸ τὸ τέλος, ἂν ὄχι τῆς Ἱστορίας μετὰ κεφαλαῖο ἰῶτα, τὸ τέλος τοῦ ἱστορικοῦ του ἔργου. Ἡ ἀναλογία μετὰ τὸ ἔτος 1991, ὅπου ὁ Fukuyama ἔθεσε τὸ τέλος τῆς Ἱστορίας μετὰ κεφαλαῖο ἰῶτα, εἶναι προφανής. Μόνον ποὺ οὔτε τὸ 168 π.Χ. οὔτε τὸ 1991 μ.Χ. τελείωσε ἡ ἱστορία. Ὁ Πολύβιος ὑποχρεώθηκε νὰ ἀναθεωρήσει τὸ σχέδιό του καὶ νὰ προσθέσει ἓνα ἐπίμετρο 20 καὶ πλέον ἐτῶν στὸ ἔργο του, γιὰ νὰ περιγράψει τὴν ταραχὴν καὶ κίνησιν ποὺ κατέλαβε τὴν ἑλληνορωμαϊκὴ οἰκουμένη μετὰ τοὺς διαδοχικοὺς πολέμους ποὺ ἐπακολούθησαν καὶ κατέληξαν στὴν ὀριστικὴ κατάλυση τοῦ μακεδονικοῦ κράτους τὸ 148 π.Χ., μετὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ Ἀνδρίσκου, τὴν καταστροφὴ τῆς Καρχηδόνος, τὴν κατάλυση τοῦ Ἀχαϊκοῦ Κοινοῦ καὶ τὴν καταστροφὴ τῆς Κορίνθου τὸ 146 π.Χ. Εἶναι πρὸς τὸ παρὸν ἄδηλο ποῖος καὶ πῶς θὰ περιγράψει τὴν ταραχὴν καὶ κίνησιν τῆς ἐποχῆς μας: τοὺς πολέμους τῆς Γιουγκοσλαβίας, τοὺς πολέμους τοῦ Ἀφγανιστάν καὶ τοῦ Ἰράκ, τὶς ποικίλων ἀνθέων γνήσιες ἢ μὴ ἐπαναστάσεις στὴν τέως σοβιετικὴ σφαῖρα κυριαρχίας, τοὺς ἀσύμμετρος πολέμους τρομοκρατίας καὶ τὶς ὑποτιθέμενες ἀραβικὲς «ἀνοιξίξεις». Στὸ κεφαλαῖο πάντως θέμα τῆς ἐνοποιήσεως τῆς οἰκουμένης, οἱ συμπτώσεις γεγονότων στὸ πεδίο τῆς πολιτικῆς ἱστορίας, ὅσο ἐντυπωσιακὲς καὶ ἂν ἐνίοτε φαίνονται, εἶναι λιγώτερο σημαντικὲς ἀπὸ τὶς οἰκονομικὲς, κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς συγκλίνοσες ἐξελίξεις τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ καὶ τοῦ δυτικοῦ κόσμου ποὺ παρατηροῦνται στὸν «μακρὸ χρόνον» καὶ γιὰ τὶς ὁποῖες γίνεται λόγος πάρα κάτω.

Τὰ φαινόμενα ποὺ συνοδεύουν τὴν ἐπικράτηση τοῦ νικητῆ κατὰ τὴν τιτάνια ἀναμέτρηση μετὰ τῶν μεγάλων δυνάμεων τῆς κλασσικῆς ἀρχαϊότητος περιγράφονται ἀπὸ τὸν Arnold Toynbee στὸν τέταρτο τόμο τοῦ μνημειώδους ἔργου του *A Study of History*, μετὰ βάσιν σύγχρονα μετὰ τὰ γεγονότα κείμενα καὶ κατὰ πρῶτον λόγον τὸν Πολύβιο, ὁ ὁποῖος περιγράφει ὡς ἐξῆς τὶς συνέπειες τῆς ρωμαϊκῆς παντοδυναμίας ἐπὶ τῶν ἡθῶν τῆς Ρώμης μετὰ τὴν μάχη τῆς Πύδνας (31.25.4-7):

«Οἱ μὲν εἶχαν παραδοθεῖ σὲ νεαροὺς ἐρωμένους, οἱ δὲ σὲ ἐταῖρες, πολλοὶ σὲ διασκεδάσεις καὶ συμπόσια καὶ τὸν συναφῆ πολυτελεῆ βίον ἔχοντας ἐν τάχει κολλήσει τὴν ἐλευθεριότητα τῶν Ἑλλήνων σὲ αὐτὸν τὸν τομέα κατὰ τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ Περσέως. Τόσο μεγάλη ἦταν ἡ ἔκλυση ποὺ εἶχε ἐνσκήψει μετὰ τῶν νέων σὲ αὐτὰ τὰ θέματα, ὥστε πολλοὶ νὰ ἔχουν ἀγοράσει ἐρώμενον ἕναντι

ἕξι χιλιάδων δραχμῶν, πολλοὶ ἓνα δοχεῖο χαβιάρι (;) ἀπὸ τὸν Πόντο ἔναντι τριακοσίων δραχμῶν [...] συνέβη δὲ ἡ ἐν λόγῳ τάση νὰ λάβει διαστάσεις κατὰ τὴν λεγόμενη σύγχρονη περίοδο, πρῶτον ἀπὸ τὴν πεποίθησι πὼς μετὰ τὴν κατάλυσι τῆς μακεδονικῆς βασιλείας ἡ παντοκρατορία τῶν Ῥωμαίων εἶναι ἀκαταμάχητη καὶ ἔπειτα διότι ἡ μεταφορὰ εἰς τὴν Ῥώμῃ τῆς λείας ἀπὸ τὴν Μακεδονία εἶχε ὡς συνέπεια τὴν ἐπίδειξι πλοῦτου τόσο ἀπὸ πλεურᾶς ἰδιωτῶν ὅσο καὶ τοῦ δημοσίου»⁴.

Ἄλλοις ἔζησε, ἔστω καὶ ἀπὸ μακριά, τὴν εὐφορία τῶν *wild nineties*, τῆς τρελλῆς τελευταίας δεκαετίας τοῦ Κ' αἰῶνος, τὴν ἔκρηξι τῆς οἰκονομικῆς καὶ πολιτιστικῆς παγκοσμιοποιήσεως, τὴν ἐντυπωσιακὴ αὐξηση τῶν κερδῶν τοῦ κεφαλαίου, τὴν πρωτοφανῆ χλιδὴ τῶν *golden boys*, τῶν παικτῶν τοῦ οἰκονομικο-χρηματιστικοῦ συστήματος, τὰ πάρτυ τους μὲ τίς σαμπάνιες, τὰ χαβιάρια, τίς *escort girls* καὶ τὴν κοκαΐνη, τὰ νέα ἤθη τοῦ ἀχαλίνωτου νεοφιλευθερισμοῦ, τὰ ὅποια εἰσήγαγε ἀφ' ἑνὸς ἡ ἀπελευθέρωσι ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ καὶ ἐσωτερικὴ ἀπειλὴ ποὺ συνιστοῦσαν ἡ Σοβιετικὴ Ἐνωσι καὶ τὰ ἀδελφά της κομμουνιστικὰ κόμματα καὶ ἀφ' ἑτέρου ὁ ἀδιαμφισβήτητος θρίαμβος τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν – ποὺ σύμφωνα μὲ κάποιους ἐπαγγελλόταν τὸ τέλος τῆς ἱστορίας– καταλαβαίνει τί ἐννοεῖ ὁ Πολύβιος.

Ἄλλοις ἴδιος ἱστορικὸς ἀναλύει καὶ τίς πολιτικὲς ἐπιπτώσεις τῆς ἐκλύσεως τῶν ἡθῶν συνεπείᾳ τῆς παντοκρατορίας (6.57.5-9):

«Ὅταν ἓνα κράτος ἀπωθήσει πολλοὺς καὶ μεγάλους κινδύνους καὶ ἔπειτα ἀπὸ αὐτὰ φθάνει σὲ ὑπεροχὴ καὶ κυριαρχία ἀκαταμάχητη,

4. «Οἱ μὲν γὰρ εἰς ἐρωμένους τῶν νέων οἱ δ' εἰς ἑταίρας ἐξεκέχυντο, πολλοὶ δ' εἰς ἀκρόαματα καὶ πότους καὶ τὴν ἐν τούτοις πολυτέλειαν, ταχέως ἠρπακότες ἐν τῷ Περσικῷ πολέμῳ τὴν τῶν Ἑλλήνων εἰς τοῦτο τὸ μέρος εὐχέριαν. καὶ τηλικαύτη τις ἐνεπεπτώκει περὶ τὰ τοιαῦτα τῶν ἔργων ἀκρασία τοῖς νέοις ὥστε πολλοὺς μὲν ἐρώμενον ἡγορακέναι ταλάντου, πολλοὺς δὲ τάριχον Ποντικῷ κεράμιον τριακοσίων δραχμῶν [...] συνέβη δὲ τὴν παροῦσαν αἴρεσιν οἷον ἐκλάμψαι κατὰ τοὺς νῦν λεγομένους καιροὺς πρῶτον μὲν διὰ τὸ καταλυθείσης τῆς ἐν Μακεδονία βασιλείας δοκεῖν ἀδῆριτον αὐτοῖς ὑπάρχειν τὴν περὶ τῶν ὄλων ἐξουσίαν, ἔπειτα διὰ τὸ πολλὴν ἐπίφασιν γενέσθαι τῆς εὐδαιμονίας περὶ τε τοὺς κατ' ἰδίαν βίου καὶ περὶ τὰ κοινά, τῶν ἐκ Μακεδονίας μετακομισθέντων εἰς Ῥώμην χορηγίων».

εἶναι φανερό ὅτι ἀπὸ τὴν ἐγκατάσταση σὲ αὐτὸ μακροχρόνιας εὐημερίας συμβαίνει ὁ τρόπος ζωῆς νὰ γίνεται πολυτελέστερος καὶ οἱ ἄνδρες ὑπὲρ τὸ δέον φιλόνηκοι γιὰ τὰ ἀξιώματα καὶ τὶς ἄλλες φιλοδοξίες τους. Μὲ τὴν πρόοδο αὐτῶν τῶν συμπτωμάτων ἡ φιλαρχία καὶ ἡ ντροπὴ γιὰ τὴν ἔλλειψη διακρίσεως, ἐπὶ πλέον δὲ ἡ ἀλαζονεία καὶ ἡ πολυτέλεια τοῦ τρόπου ζωῆς, θὰ ἐκκινήσουν τὴν ἐπὶ τὸ χεῖρον μεταβολή. Τὰ εὖσημα γι' αὐτὴν τὴν μεταβολή θὰ εἰσπράξει ὁ λαός, ὅταν θεωρήσει πὼς ἀδικεῖται ἀπὸ τὴν πλεονεξία τῶν μὲν ἢ ὅταν ἐπαρθεῖ ἀπὸ τὴν κολακεία τῶν δὲ πού φιλοδοξοῦν νὰ ἀναρριχηθοῦν στὰ ἀξιώματα. Τότε ἐξοργισμένος καὶ λαμβάνοντας ἀποφάσεις ὑπὸ τὴν ἐπήρεια θυμοῦ δὲν θὰ θελήσει πλέον νὰ πειθαρχεῖ οὔτε κἂν νὰ ἔχει τὰ ἴσα δικαιώματα μὲ τὴν ἄρχουσα τάξη, ἀλλὰ τὰ πάντα καὶ τὰ πλεῖστα αὐτός. "Ὅταν συμβεῖ τοῦτο, ἡ πολιτεία θὰ λάβει τὰ κάλλιστα τῶν ὀνομάτων, τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν δημοκρατία, ἀλλὰ τὰ χεῖριστα τῶν πραγμάτων, τὴν ὀχλοκρατία»⁵.

Ποιῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς πραγματικότητες ὑποκρύπτει ὁ εἰρωνικὸς χλευασμὸς τῶν λεγομένων (λαϊκιστῶν) ἀπὸ τὸν ὀλιγαρχικὸ Πούλυβιο; Αὐτὲς περιγράφονται περιστασιακὰ στὸ ἔργο τοῦ ἴδιου ἱστορικοῦ καὶ στὴν λατινικὴ διασκευὴ χαμένων σήμερα χωρίων τοῦ ἐργοῦ τοῦ Ρωμαίου ἱστορικοῦ Τίτου Λιβίου.

---

5. "Ὅταν γὰρ πολλοὺς καὶ μεγάλους κινδύνους διωσαμένη πολιτεία μετὰ ταῦτα εἰς ὑπεροχὴν καὶ δυναστείαν ἀδήριτον ἀφίκηται, φανερόν ὡς εἰσοικιζομένης εἰς αὐτὴν ἐπὶ πολὺ τῆς εὐδαιμονίας συμβαίνει τοὺς μὲν βίους γίνεσθαι πολυτελεστέρους, τοὺς δ' ἄνδρας φιλονεικοτέρους τοῦ δέοντος περὶ τε τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἄλλας ἐπιβολὰς. ὧν προβαιόντων ἐπὶ πλέον ἄρξει μὲν τῆς ἐπὶ τὸ χεῖρον μεταβολῆς ἡ φιλαρχία καὶ τὸ τῆς ἀδοξίας ὄνειδος, πρὸς δὲ τούτοις ἡ περὶ τοὺς βίους ἀλαζονεία καὶ πολυτέλεια, λήψεται δὲ τὴν ἐπιγραφὴν τῆς μεταβολῆς ὁ δῆμος, ὅταν ὑφ' ὧν μὲν ἀδικεῖσθαι δόξη διὰ τὴν πλεονεξίαν, ὑφ' ὧν δὲ χαυνωθῆ κολακευόμενος διὰ τὴν φιλαρχίαν. τότε γὰρ ἐξοργισθεὶς καὶ θυμῷ πάντα βουλευόμενος οὐκέτι θελήσει πειθαρχεῖν οὔδ' ἴσον ἔχειν τοῖς προεστῶσιν, ἀλλὰ πᾶν καὶ πλεῖστον αὐτός. οὗ γενομένου τῶν μὲν ὀνομάτων τὸ κάλλιστον ἡ πολιτεία μεταλήψεται, τὴν ἐλευθερίαν καὶ δημοκρατίαν, τῶν δὲ πραγμάτων τὸ χεῖριστον, τὴν ὀχλοκρατίαν».

Τὸ κατ' ἐξοχὴν πρόβλημα ποὺ ἐμάστιζε τὰ κράτη τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἦταν τὸ χρέος. Ἦδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀντιοχικοῦ Πολέμου ἡ κατάσταση εἶχε φθάσει στὸ ἀπροχώρητο στὴν Βοιωτία. Γράφει ὁ Πολύβιος (20.6.1-6):

«Ὁ δημόσιος βίος στὴν Βοιωτία εἶχε φθάσει σὲ τέτοια νοσηρὴ κατάσταση ὥστε ἐπὶ εἴκοσι πέντε σχεδὸν ἔτη νὰ μὴν ἀποδίδεται ἐκεῖ δικαιοσύνη οὔτε στὶς σχετικὲς μὲ συμβόλαια ἀστικὲς ὑποθέσεις οὔτε στὶς ποινικὲς. Ἄλλοι ἄρχοντες κηρύσσοντας κατάσταση ἐπιφυλακῆς καὶ ἄλλοι ἐκστρατεῖες ἀκύρωναν κάθε φορὰ τὴν ἀπόδοση τῆς δικαιοσύνης· μερικοὶ στρατηγοὶ μάλιστα μισθοδοτοῦσαν ἀπὸ τὸ δημόσιο τοὺς ἀπόρους. Ἐξ αὐτῆς τῆς αἰτίας ὁ ὄχλος ἔμαθε νὰ προσκολλᾶται σὲ αὐτοὺς καὶ νὰ τοὺς προσφέρει τὰ ἀξιώματα· χάρις σὲ αὐτοὺς ἔμελλε νὰ μὴν λογοδοτήσουν στὴν δικαιοσύνη γιὰ τὰ ἀδικήματα καὶ τίς ὀφειλὲς τοὺς καὶ νὰ πάρουν πάντοτε κάτι ἐπὶ πλεόν ἀπὸ τὸ δημόσιο χάρις στὴν εὐνοία τῶν ἀρχόντων»⁶.

Ἡ πληροφορία ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ δύο ἐπιγραφὰς τῆς μικρῆς βοιωτικῆς πόλεως τῶν Χορσιῶν (MORETTI, *Iscrizioni ellenistiche*, I, ἀρ. 65-66). Τὸ φλέγον ζήτημα τοῦ χρέους, ποὺ ὑπονοεῖται στὶς περὶ τῶν ἰδιωτικῶν συμβολαίων ὑποθέσεις καὶ ἀναφέρεται ρητῶς μόνον στὸ τέλος τοῦ παραθέματος, ἀναδεικνύεται σὲ ἓνα λίγο μεταγενέστερο χωρίο (22.4.1-3):

«Στὴν Βοιωτία μετὰ τὴν σύναψη εἰρήνης μετὰξὺ τοῦ Ἀντιόχου καὶ τῶν Ρωμαίων κόπηκαν οἱ ἐλπίδες ὅλων ὅσων ἔτρεφαν ἐπαναστατικὲς φιλοδοξίες, ἄλλες δὲ ἀρχὲς καὶ στάση υἱοθετοῦσαν τὰ κράτη. Γι' αὐτὸ καὶ στὴν Βοιωτία ὅπου ἡ λειτουργία τῆς δικαιοσύνης εἶχε παραλύσει ἀπὸ εἴκοσι πέντε σχεδὸν ἔτη, γενικεύονταν τότε οἱ συζητήσεις στὶς πόλεις, καθὼς μερικοὶ ὑποστήριζαν ὅτι πρέπει νὰ δοθεῖ διέξοδος καὶ τέλος στὶς μετὰξὺ τοὺς δικαστικὲς διαφορὲς. Ἵππηρχε

6. «Τὰ δὲ κοινὰ τῶν Βοιωτῶν εἰς τοσαύτην παρεργόνει καχεζίαν ὥστε σχεδὸν εἴκοσι καὶ πέντ' ἐτῶν τὸ δίκαιον μὴ διεξῆχθαι παρ' αὐτοῖς μήτε περὶ τῶν ἰδιωτικῶν συμβολαίων μήτε περὶ τῶν κοινῶν ἐγκλημάτων, ἀλλ' οἱ μὲν φρουρὰς παραγγέλλοντες τῶν ἀρχόντων, οἱ δὲ στρατείας κοινὰς, ἐξέκοπτον αἰεὶ τὴν δικαιοδοσίαν· ἔνιοι δὲ τῶν στρατηγῶν καὶ μισθοδοσίας ἐποίουν ἐκ τῶν κοινῶν τοῖς ἀπόροις τῶν ἀνθρώπων. ἐξ ὧν ἐδιδάχθη τὰ πλήθη τούτοις προσέχειν καὶ τούτοις περιποιεῖν τὰς ἀρχάς, δι' ὧν ἔμελλε τῶν μὲν ἀδικημάτων καὶ τῶν ὀφειλημάτων οὐχ ὑφέξειν δίκας, προσλήψεσθαι <δὲ> τῶν κοινῶν αἰεὶ τι διὰ τὴν τῶν ἀρχόντων χάριν».

δὲ πολλή ἀμφισβήτηση γιὰ τὸ ζήτημα, διότι οἱ οἰκονομικὰ ἀδύνατοι ἦσαν περισσότεροι ἀπὸ τοὺς εὐπόρους. Συνέβαινε δὲ τὸ ἐξῆς τυχαῖο πρὸς ἐνίσχυση τῶν ὑγιῶς σκεπτομένων⁷.

Μὲ τὸν εὐφημισμὸ «τυχαῖο», ἐκ ταύτομάτου στὸ πρωτότυπο, ὁ Πολύβιος ἐννοεῖ τὶς ἀλλεπάλληλες νῆκες τῶν Ρωμαίων ἐπὶ τοῦ Φιλίππου Ε' καὶ τοῦ Ἀντίοχου Γ', ποὺ ἔθεσαν τέρμα στὶς ἐλπίδες τῶν «νεωτεριστῶν», δηλαδὴ ἐκείνων οἱ ὁποῖοι εἰσηγοῦντο τὴν ἀποκοπὴ τῶν χρεῶν ὡς λύση τοῦ προβλήματος ποὺ ἠ παραλύση τῆς δικαιοσύνης διατηροῦσε μέχρι τότε ἀπλῶς σὲ ἐκκρεμότητα. Τὸ κυριώτερο διακύβευμα ἦταν ἡ τύχη τῶν ἀκινήτων, κατοικιῶν ἢ ἀγρῶν ποὺ εἶχαν δεσμευθεῖ ὡς ἐγγύηση τῶν μὴ ἐξυπηρετούμενων πλέον δανείων. Οἱ δανειστὲς, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶχαν διστάσει μὲ ρωμαϊκὴ κάλυψη νὰ προσφύγουν στὴν δολοφονία τῶν πολιτικῶν τους ἀντιπάλων, ἐπανῆλθαν δριμύτεροι μετὰ τὶς νῆκες τῶν Ρωμαίων ἀπαιτώντας τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου εἰς βάρος τῶν ὀφειλετῶν. Τὸ ἀριθμητικὸ τους μειονέκτημα θὰ ἀκρωθῆ ἀπὸ τὴν «αὐτόματη» κατὰ τὸν Πολύβιο, δηλαδὴ «ὄλως τυχαία» ὑπὲρ αὐτῶν, ἐπέμβαση τοῦ Ρωμαίου στρατηγοῦ Φλαμινίου, ποὺ ἀναγγέλλει στὸ τέλος τοῦ χωρίου. Οἱ Ρωμαῖοι στὸ ἐξῆς θὰ ἀποτελέσουν διαχρονικὰ τὴν ἐγγύηση τοῦ οἰκονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ καθεστῶτος στὰ κράτη τῆς κυρίως Ἑλλάδος καὶ θὰ ἀναδειχθοῦν πάτρωνες, δηλαδὴ προστάτες τῶν εὐπορώτερων πολιτῶν καὶ τῆς ὀλιγαρχικῆς ἰδεολογίας τῆς ὁποίας εἶναι αὐτοὶ φορεῖς.

Ἡ Βοιωτία κατὰ κανένα τρόπο δὲν ἀποτελοῦσε ἐξαιρεση στὴν Ἑλλάδα. Τὸ ζήτημα τοῦ χρέους εἶχε λάβει διαστάσεις κοινωνικῆς κρίσεως καὶ στὴν Αἰτωλία ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Β' Καρχηδονιακοῦ Πολέμου⁸. Μετὰ

---

7. «Ὅτι κατὰ τὴν Βοιωτίαν μετὰ τὸ συντελεσθῆναι τὰς πρὸς Ἀντίοχον Ῥωμαίοις συνθήκας ἀποκοπειῶν τῶν ἐλπίδων πᾶσι τοῖς καινοτομεῖν ἐπιβαλλομένοις, ἄλλην ἀρχὴν καὶ διάθεσιν ἐλάμβανον αἱ πολιτεῖαι. διὸ καὶ τῆς δικαιοδοσίας ἐλαττώμενης παρ' αὐτοῖς σχεδὸν ἐξ εἴκοσι καὶ πέντ' ἐτῶν, τότε λόγοι διεδίδοντο κατὰ τὰς πόλεις, φασκόντων τινῶν διότι δεῖ γίνεσθαι διεξοδὸν καὶ συντέλειαν τῶν πρὸς ἀλλήλους. Πολλῆς δὲ περὶ τούτων ἀμφισβητήσεως ὑπαρχούσης διὰ τὸ πλείους εἶναι τοὺς καχεκτάς τῶν εὐπόρων, ἐγίνετό τι συνέργημα τοῖς τὰ βέλτισθ' αἰρουμένοις ἐκ ταύτομάτου τοιοῦτον».

8. Βλ. Πολύβιος 13.1: «Ὅτι Αἰτωλοὶ διὰ τε τὴν συνέχειαν τῶν πολέμων καὶ διὰ τὴν πολυτέλειαν τῶν βίων ἔλαθον οὐ μόνον ἄλλους, ἀλλὰ καὶ σφᾶς αὐτοὺς κατὰ χρεοὶ γεννηθέντες διόπερ οἰκείως διακείμενοι πρὸς καινοτομίαν τῆς οἰκείας

τὴν ἀποτυχία τῆς ἀπόπειρας ἐπιλύσεώς του μὲ τὴν εἰσαγωγή εἰδικοῦ νομοθετήματος τὸ 205 π.Χ., ὅχι μόνον ἐξακολούθησε νὰ δηλητηριάζει τὴν Αἰτωλία, ἀλλὰ τὸ κακὸ διαχύθηκε καὶ σὲ ἄλλα κράτη. Γιὰ τὸ 173 π.Χ. ὁ Διόδωρος (29.33) γράφει ὅτι «οἱ Θεσσαλοὶ ζήλεψαν τὴν χρεωκοπία τῶν Αἰτωλῶν καὶ ὅλες οἱ πόλεις βυθίσθησαν σὲ στάσεις καὶ ταραχές»⁹. Ὁ Τίτος Λίβιος (Τ.Λ. 42.5.7) εἶναι παραστατικώτερος: «Δὲν ἦσαν μόνον οἱ Αἰτωλοὶ ποὺ μαστίζονταν ἀπὸ στάσεις ἐξ αἰτίας τοῦ τεράστιου χρέους ἀλλὰ ἐπίσης καὶ οἱ Θεσσαλοὶ, καὶ ἀπὸ μετάδοση τὸ κακὸ σὰν ἐπιδημία εἰσέβαλε ἐπίσης καὶ στὴν Περραιβία»¹⁰. Ἡ πληροφορία τῆς φιλολογικῆς πηγῆς ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ ψήφισμα τῆς θεσσαλικῆς πόλεως Κραννῶνος (Y. BÉQUIGNON, BCH, 59, 1935, σ. 37) ποὺ κάνει ἔκκληση στὴν γενναιοδωρία τῶν πολιτῶν («ἐπειδεὶ ἂ πόλ[ις] ἐν δανείοις πλείονεσσι ὑπάρχει διὲ τὸς πεστάντας αὐτᾶ πολέμος κ[αὶ] χρόνος εἶδει πλείονας ἔλκονθαι τὰ δάνεια») (στὴν ἀττική διάλεκτο: «ἐπειδὴ ἡ πόλις ἐν δανείοις πλείοσι ὑπάρχει διὰ τοὺς περιστάντας αὐτῆι πολέμους καὶ χρόνους ἤδη πλείονας ἔλκονται τὰ δάνεια»).

Τὸ πρόβλημα τοῦ χρέους δὲν περιοριζόταν στὸν οἰκονομικὸ καὶ κοινωνικὸ τομέα, ἀλλὰ μεθίστατο στὸν πολιτικὸ καὶ κατέληγε σὲ ἐμφύλιες συγκρούσεις. Ὁ Πολύβιος (30.11.6) παραδίδει ὅτι:

«ἡ Αἰτωλία ἦταν πλήρης συγχύσεως, παρανομίας καὶ φόνου καὶ τίποτε δὲν ἐπετελεῖτο ὡς συνέπεια λογισμοῦ καὶ προθέσεως, ἀλλὰ τὰ πάντα διαπράττονταν τυχαῖα καὶ συγκεχυμένα, σὰν νὰ εἶχε ἐνσκήψει ἐπάνω τους κάποια λαίλαπα»¹¹.

πολιτείας εἶλοντο νομογράφους Δωρίμαχον καὶ Σκόπαν, θεωροῦντες τούτους κατὰ τε τὰς προαιρέσεις κινήτικους ὑπάρχοντας καὶ κατὰ τὰς οὐσίας ἐνδεδεμένους εἰς πολλὰ τῶν βιωτικῶν συναλλαγμάτων, οἱ καὶ παραλαβόντες τὴν ἐξουσίαν ταύτην ἔγραψαν νόμους...»

9. «Ὅτι τῆς παρὰ τοῖς Αἰτωλοῖς χρεωκοπίας κατὰ τὴν Θεσσαλίαν ζηλωθείσης, καὶ πάσης πόλεως εἰς στάσεις καὶ ταραχὰς ἐμπιπτούσης».

10. «Erant autem non Aetoli modo in seditionibus proptem ingentem vim aeris alieni, sed Thessali etiam; et contagione, velut tabes, in Perrhaebiam quoque id peruaserat malum».

11. «Διόπερ ἦν ἀκρισίας καὶ παρανομίας καὶ φόνου πλήρη τὰ κατὰ τὴν Αἰτωλίαν, καὶ τῶν πραττομένων παρ' αὐτοῖς ἐκ λογισμοῦ μὲν καὶ προθέσεως οὐδὲν

Ὁ δὲ Τίτος Λίβιος καταλήγει (Τ.Λ. 41.25.1): «Ἐκείνην τὴν ἐποχὴ φαινόνταν ὅτι ἡ μανία τῶν Αἰτωλῶν, πού στράφηκε κατὰ τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ τους, θὰ ὀδηγήσει στὴν ἐξολόθρευση τοῦ ἔθνους ἀπὸ τοὺς ἀλληλοσκοτωμούς»¹². Σύγχρονα ἐπιγραφικὰ κείμενα, ὅπως ἐπιγραφή τῆς αἰτωλικῆς Πλευρῶνος πρὸς τιμὴν κάποιου Λύκου τοῦ Διοκλέους Καλυδωνίου, πού ἀνακηρύχθηκε εὐεργέτης ἐπειδὴ ἀπήλλαξε τὴν πόλη ἀπὸ τὸ χρέος τῆς (IG IX 1², 1, 70) ἢ τὸ ψήφισμα, πού ἀναφέρθηκε ἤδη, τῶν βοιωτικῶν Χορσιῶν πρὸς τιμὴν τοῦ Κάπωνος τοῦ Βρόχα, ὁ ὁποῖος ἀπέσβεσε μέρος τοῦ χρέους τῆς πόλεως (MORETTI, *Iscrizioni ellenistiche*, I, ἀρ. 66), ἐπιβεβαιώνουν τὶς φιλολογικὲς μαρτυρίες.

Ἡ συνέχεια τοῦ πρώτου σχετικοῦ μὲ τὴν Βοιωτία χωρίου τοῦ Πολυβίου συνδέει τὴν κρίση τοῦ χρέους μὲ μιὰν ἄλλη μάστιγα τοῦ Β' αἰῶνος π.Χ.: τὴν ὑπογεννητικότητα (20.6.5-6):

«Αὐτὰ ἀκολούθησε καὶ ἄλλη μανία διόλου εὐτυχῆς. Οἱ ἄτεκνοι πεθαίνοντας δὲν ἄφηναν τὶς περιουσίες τους στοὺς ἀπογόνους τους, σύμφωνα μὲ τὰ προηγούμενα ἤθη καὶ ἔθιμα, ἀλλὰ τὶς διέθεταν σὲ δεξιώσεις καὶ συμπόσια καὶ τὶς μοιράζονταν μὲ τοὺς φίλους τους. Πολλοὶ δὲ ἀκόμη καὶ ἀπὸ ἐκείνους πού εἶχαν ἀπογόνους διέθεταν σὲ συνεστιάσεις τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς περιουσίας τους, ὥστε πολλοὶ Βοιωτοὶ εἶχαν περισσότερα δεῖπνα κάθε μῆνα ἀπὸ ὅσα εἶχε ὁ μῆνας ἡμέρες»¹³.

Ὁ ἱστορικὸς ἐπισημαίνει δύο ἀλληλένδετα φαινόμενα: τὴν ἀντικατάσταση τῆς οἰκογενειακῆς συλλογικότητος ἀπὸ τὸν ἄκρατο ἀτομικισμό καὶ τὴν συναφῆ ἀπόρριψη τῶν οἰκογενειακῶν βαρῶν πρὸς χάριν τῆς ἀτομικῆς

ἐπετελεῖτο, πάντα δ' εἰκῆ καὶ φύρδην ἐπράττετο, καθάπερ λαίλαπός τινος ἐμπεπτακῆς εἰς αὐτούς».

12. «Per haec tempora Aetolorum in semet ipsos versus furor mutuis caedibus ad internecionem adducturus videbatur gentem».

13. «Τούτοις δ' ἠκολούθησε καὶ ἕτερος ζῆλος οὐκ εὐτυχῆς. οἱ μὲν γὰρ ἄτεκνοι τὰς οὐσίας τοῖς κατὰ γένος ἐπιγενομένοις τελευτῶντες ἀπέλειπον, ὅπερ ἦν ἔθος παρ' αὐτοῖς πρότερον, ἀλλ' εἰς εὐωχίας καὶ μέθας διετίθεντο καὶ κοινὰς τοῖς φίλοις ἐποίουν· πολλοὶ δὲ καὶ τῶν ἐχόντων γενεὰς ἀπεμέριζον τοῖς συσσιτίοις τὸ πλεῖον μέρος τῆς οὐσίας, ὥστε πολλοὺς εἶναι τῶν Βοιωτῶν οἷς ὑπῆρχε δεῖπνα τοῦ μηνὸς πλείω τῶν εἰς τὸν μῆνα διατεταγμένων ἡμερῶν».

ήδονοθηρίας. "Ότι τὸ πρόβλημα δὲν ἦταν ἰδιαίτερο στὴν Βοιωτία ἀλλὰ πανελλήνιο μαρτυρεῖται ἀπὸ ἄλλο χωρίο τοῦ Πολυβίου (36.17.5-11):

«Ἐμάστιζε στοὺς καιροὺς μας ὅλην τὴν Ἑλλάδα ἡ ἔλλειψη παιδιῶν καὶ γενικῶς ἡ ὀλιγανθρωπία, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας οἱ πόλεις ἐρημώθηκαν καὶ ἡ γῆ δὲν ἀπέφερε καρπούς, παρ' ὅτι δὲν εἴχαμε οὔτε συνεχεῖς πολέμους οὔτε ἐπιδημίες. Ἐὰν κάποιος μᾶς συμβούλευε νὰ στείλομε ἀπεσταλμένους νὰ ρωτήσουν (τοὺς θεοὺς) τί λέγοντας ἢ τί πράττοντας θὰ γινόμαστε περισσότεροι καὶ θὰ κατοικούσαμε καλλίτερα στὶς πόλεις μας, ἄραγε δὲν θὰ φαινόταν μάταιο, ἀφοῦ ἡ αἰτία ἦταν προφανῆς καὶ ἡ διόρθωση ἐξηρητᾶτο ἀπὸ ἐμᾶς; Ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι εἴχαν ἐκτραπεῖ σὲ ἀλαζονεῖα καὶ φιλοχρηματία, ἀκόμη καὶ σὲ ραθυμία, καὶ δὲν θέλουν οὔτε νὰ παντρεύονται οὔτε, ἂν παντρεύονται, νὰ ἀνατρέφουν τὰ παιδιὰ τους, ἀλλὰ μόνις ἓνα οἱ περισσότεροι ἢ δύο, γιὰ νὰ τὰ ἀφήνουν πλούσια καὶ νὰ τὰ ἀναθρέψουν μέσα στὴν σπατάλη, τὸ κακὸ μεγάλωσε γοργὰ καὶ ὑπουλα. Ὅταν, καθὼς (τὰ παιδιὰ) ἦσαν ἓνα ἢ δύο, τὸ ἓνα ὁ πόλεμος, τὸ ἄλλο ἡ ἀρρώστια ἐνσκήπτει καὶ τὸ παίρνει, εἶναι φανερὸ ὅτι ἀναγκαστικὰ οἱ οἰκισμοὶ θὰ ἐρημωθοῦν καὶ ὅτι ὅπως τὰ σμήνη τῶν μελισσῶν, κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο οἱ πόλεις θὰ μείνουν ἀδύναμες καὶ χωρὶς δυνατότητες»¹⁴.

14. «Ἐπέσχεν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς καιροῖς τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν ἀπαιδία καὶ συλλήβδην ὀλιγανθρωπία, δι' ἣν αἱ τε πόλεις ἐξηρημώθησαν καὶ ἀφορίαν εἶναι συνέβαινε, καίπερ οὔτε πολέμων συνεχῶν ἐσχηκόντων ἡμᾶς οὔτε λοιμικῶν περιστάσεων. εἴ τις οὖν περὶ τούτου συνεβούλευσεν εἰς θεοὺς πέμπειν ἐρησομένους τί ποτ' ἂν ἢ λέγοντες ἢ πράττοντες πλείονες γινόμεθα καὶ κάλλιον οἰκοίημεν τὰς πόλεις, ἄρ' οὐ μάταιος ἂν ἐφαίνετο, τῆς αἰτίας προφανοῦς ὑπαρχούσης καὶ τῆς διορθώσεως ἐν ἡμῖν κειμένης; τῶν γὰρ ἀνθρώπων εἰς ἀλαζονεῖαν καὶ φιλοχρημοσύνην, ἔτι δὲ ῥαθυμίαν ἐκτετραμμένων καὶ μὴ βουλομένων μήτε γαμῆν μήτ', ἐὰν γήμωσι, τὰ τέκνα τρέφειν, ἀλλὰ μόνις ἐν ἢ δύο χάριν τοῦ πλουσίου τούτους καταλιπεῖν καὶ σπαταλῶντας θρέψαι, ταχέως ἔλαθε τὸ κακὸν αὐξηθέν. ὅτε γὰρ ἐνὸς ὄντος ἢ δυεῖν, τούτων τὸν μὲν πόλεμος, τὸν δὲ νόσος ἐνσταῖσα παρείλετο, δῆλον ὡς ἀνάγκη τὰς οἰκίσεις ἐρήμους, καὶ καθάπερ ἐπὶ τῶν μελιττῶν τὰ σμήνη, τὸν αὐτὸν τρόπον κατὰ βραχὺ καὶ τὰς πόλεις ἀπορουμένας ἀδυνατεῖν. ὑπὲρ ὧν οὐδὲ χρεῖα παρὰ τῶν θεῶν πυνθάνεσθαι πῶς ἂν ἀπολυθείημεν τῆς τοιαύτης βλάβης· ὁ γὰρ τυχῶν τῶν ἀνθρώπων ἐρεῖ διότι μάλιστα αὐτοὶ δι' αὐτῶν, μεταθέμενοι τὸν ζῆλον,

“Ότι τὰ ἀνωτέρω δὲν εἶναι ἀπλῶς ἠθικολογίες τοῦ Πολυβίου προκύπτει καὶ ἀπὸ ἐπιγραφικῆς μαρτυρίας ποὺ παραδίδουν τὴν ὕπαρξιν εἰδικοῦ «τῶν ἀτέκνων νόμον». Πράγματι, σύμφωνα μὲ τις ἀπελευθερωτικῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Β' αἰῶνος π.Χ. ἀπὸ τὸν Βουθρωτὸ τῆς Ἡπείρου, τὸ 25% τῶν ἀπελευθερώσεων γίνονται «κατὰ τὸν τῶν ἀτέκνων νόμον». Μπορεῖ οἱ ἀπελευθερώσεις νὰ μὴν ἀντικατοπτρίζουν ἀκριβῶς τὴν σύνθεση τοῦ συνόλου πληθυσμοῦ τῆς πόλεως, ἀλλὰ εἶναι δύσκολο ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς νὰ μὴν ἀνακαλέσει στὴν μνήμη τὸ σύγχρονο κίνημα τῶν *childfree* ζευγαριῶν ποὺ ἀνθεῖ σὲ διάφορα μέρη τῆς Εὐρώπης, τῆς Ἀμερικῆς καὶ τῆς Ὠκεανίας ἢ τὸ πολὺ ὑψηλὸ ποσοστὸ τῶν Γερμανίδων ποὺ εἶναι ἄτεκνες, μὲ ἀποτέλεσμα ὁ ἐγγῶριος πληθυσμὸς νὰ μειώνεται δραστηκῶς. Δύσκολα ἐπίσης δὲν πάει ὁ νοῦς στοὺς ὀξυδερκεῖς στίχους ἀπὸ τὸ Canto XLV τοῦ Ezra Pound γιὰ τὴν Usura, τὸν δανεισμὸ μὲ τόκο, ποὺ διαπλέκει τὸ χρέος μὲ τὴν ἀγαμία καὶ τὴν ἀπαιδία:

«Usura slayeth the child in the womb
It stayeth the young man's courting
It hath brought palsey to bed, lyeth
Between the young bride and the bridegroom».

CONTRA NATURA

«Ὁ τόκος φονεύει τὸ τέκνο ἐντὸς τῆς μήτρας
στομώνει τοῦ νέου τὴν μνηστεία
ἔχει φέρει τὴν παράλυση στὴν κλίνη, ξαπλώνει
ἀνάμεσα στὴν νεαρὴ νύφη καὶ τὸν γαμπρό».

Μήπως δὲν εἶναι ἐξ αἰτίας καὶ τοῦ ἔντοκου χρέους ποὺ τὴν τελευταία πενταετία μειώνεται σημαντικῶς ὁ ἀριθμὸς τῶν γάμων καὶ τῶν γεννήσεων στὴν Νότιο Εὐρώπη;

Ἡ συγκέντρωση τοῦ πλούτου καὶ ὁ ἀτομικισμὸς τῶν ἐχόντων, τὰ χρέη, οἱ ἀπαλλοτριώσεις καὶ ἡ ἀνασφάλεια τῶν ἀπόρων, συνέτριψαν τὴν δημογραφία τῆς ὑπὸ ρωμαϊκὴ κηδεμονία Ἑλλάδος. Μόνον στὴν Μακεδονία, ὅσο ἦταν αὐτὴ ἀνεξάρτητη, ἔθαλλε «νεότης γεφυρνασμένη» (Ἀππ., *Μακ.* 11.1) χάρις στὴν νομοθεσία ποὺ εἰσήγαγε ὁ Φίλιππος Ε' γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς δημογραφικῆς ἰσορροπίας (Τ.Λ. 39.24.3-4):

εἰ δὲ μὴ νόμους γράψαντες, ἵνα τρέφῃται τὰ γινόμενα. Περὶ τούτων οὔτε μάντεων οὔτε τερπειῶν χρεῖα».

«Γιὰ νὰ ἀποκαταστήσει τὴν πρότερη δημογραφικὴ εὐρωστία ποὺ εἶχε χαθεῖ λόγῳ τῶν πολεμικῶν συμφορῶν, δὲν ἐφρόντιζε μόνον γιὰ τὴν ἐξασφάλιση ἀπογόνων τῶν οἰκογενειῶν, ὑποχρεώνοντας ὅλους νὰ τεκνοποιοῦν καὶ νὰ ἀνατρέφουν τὰ τέκνα τους, ἀλλὰ μετεγκατέστησε καὶ μεγάλο πλῆθος Θρακῶν στὴν Μακεδονία»¹⁵,

γράφει ὁ Τίτος Λίβιος παραφράζοντας τὸν Πολύβιο.

Τὸ ἀξιοπαρατήρητο εἶναι ὅτι οἱ νικητὲς Ρωμαῖοι δὲν ἦσαν σὲ καλλίτερη μοῖρα ἀπὸ τοὺς ἠττημένους Ἕλληνες. Κατὰ τὴν εὐστοχὴ διατύπωση τοῦ Ἁγίου Αὐγουστίνου (*De Civitate Dei*, 3.19), ποὺ ἐπιστρατεύει ὁ Arnold Toynbee (*Study IV*, σ. 506, σημ. 4), «*Similior victo fuerit ille qui vicit*». Ἐκεῖνος ποὺ ἐνίκησε ἔμοιαζε περισσότερο μὲ ἠττημένο. Τὴν αἰτία τὴν ἀποκαλύπτει ὁ δῆμαρχος (*tribunus plebis*) Τιβέριος Σεμπρώνιος Γράκχος σὲ δημηγορία του στοὺς συμπολίτες του τὸ 133 π.Χ., ποὺ παραδίδει στὸν ὁμώνυμο Βίο του ὁ Πλούταρχος (9):

«Τὰ μὲν θηρία τὰ τὴν Ἰταλίαν νεμόμενα καὶ φωλεὸν ἔχει καὶ κοιταῖόν ἐστιν αὐτῶν ἐκάστω καὶ κατάδυσσι, τοῖς δὲ ὑπὲρ τῆς Ἰταλίας μαχομένοις καὶ ἀποθνήσκουσιν ἀέρος καὶ φωτός, ἄλλου δὲ οὐδενὸς μέτεστιν, ἀλλ' ἄοικοι καὶ ἀνίδρυτοι μετὰ τέκνων πλανῶνται καὶ γυναικῶν, οἱ δὲ αὐτοκράτορες ψεύδονται τοὺς στρατιώτας ἐν ταῖς μάχαις παρακαλοῦντες ὑπὲρ τάφων καὶ ἱερῶν ἀμύνησθαι τοὺς πολεμίους· οὐδενὶ γάρ ἐστιν οὐ βωμὸς πατρῶος, οὐκ ἡρίον προγονικὸν τῶν τοσούτων Ῥωμαίων, ἀλλ' ὑπὲρ ἀλλοτρίας τρυφῆς καὶ πλούτου πολεμοῦσι καὶ ἀποθνήσκουσι, κύριοι τῆς οἰκουμένης εἶναι λεγόμενοι, μίαν δὲ βῶλον ἰδίαν οὐκ ἔχοντες».

«Τὰ θηρία ποὺ ζοῦν στὴν Ἰταλία ἔχουν, καθένα ἀπὸ αὐτά, καὶ φωλιά καὶ κρυσφήγετο καὶ κρυψώνα, ἀλλὰ ἐκεῖνοι ποὺ μάχονται καὶ πεθαίνουν γιὰ τὴν Ἰταλία πέρα ἀπὸ τὸν ἀέρα καὶ τὸ φῶς δὲν ἔχουν τίποτε, ἀλλὰ ἄστεγοι καὶ ἀνέστιοι πλανῶνται μὲ τὰ παιδιὰ καὶ τίς γυναικὲς τους. Καὶ οἱ ἀρχιστράτηγοι ψεύδονται στοὺς στρατιῶτες, ὅταν τοὺς προτρέπουν νὰ πολεμήσουν τοὺς ἐχθροὺς

---

15. «*Ut vero antiquam multitudinem hominum quae belli cladibus amissa restitueret, non subolem tantum stirpis parabat cogendis omnibus procreare atque educare liberos, sed Thracum etiam magnam multitudinem in Macedoniam traduxerat*».

ὑπὲρ τάφων καὶ ἱερῶν· διότι δὲν ἔχουν τίποτε, οὔτε πατρῶο βωμὸ οὔτε προγονικὸ τύμβο, ἀλλὰ πολεμοῦν καὶ πεθαίνουν γιὰ τὴν χλιδὴ καὶ τὸν πλοῦτο ἄλλων, καὶ ἐνῶ λέγονται κύριοι τῆς οἰκουμένης, δὲν ἔχουν οὔτε μία χούφτα γῆς δική τους».

Πράγματι, ἐνῶ οἱ Ρωμαῖοι ἀγρότες-στρατιῶτες κυρίευσαν τὴν οἰκουμένη ἀπὸ τὸν Ἀτλαντικὸ ἕως τὸν Εὐφράτη, ἀφήνοντας ἀπροστάτευτες τὶς οἰκογένειές τους καὶ χέρσα τὰ χωράφια τους, οἱ Ρωμαῖοι κεφαλαιοῦχοι, ποὺ ἐπέδραμαν κατὰ σμήνη στὴν ἑλληνιστικὴ Ἀνατολὴ ὡς δημοσιῶνες (δηλαδὴ φοροσυλλέκτες, τραπεζίτες καὶ δουλέμποροι) καὶ συγκέντρωσαν ἀμύθητο πλοῦτο ἀπὸ τὴν λεηλασία τῶν ρωμαϊκῶν κατακτήσεων καὶ τὸν ἐξανδραποδισμό ἐθνῶν ὀλόκληρων, ἐξαγόραζαν σὲ ἐξευτελιστικὲς τιμὲς τὶς πτωχευμένες μικρὲς ἰδιοκτησίες τῶν στρατιωτῶν ἢ τὶς δημευμένες περιουσίες τῶν πολιτικῶν ἀντιπάλων τῶν ἐκάστοτε κρατούντων, δημιουργώντας τεράστια ὑποστατικά ἰδίως στὴν Νότιο Ἰταλία, ποὺ καλλιεργοῦσαν κοπάδια δούλων. Τοὺς πλάνητες Ἰταλοὺς οἱ Ρωμαῖοι πολέμαρχοι ἔστειλαν δίκην οἰκονομικῶν ἐξορίστων νὰ κατοικήσουν σὲ ρωμαϊκὲς κοινότητες σὲ Ἀνατολὴ καὶ Δύση, ἐνῶ οἱ κεφαλαιοῦχοι, συχνὰ πολέμαρχοι καὶ οἱ ἴδιοι, εἰσῆγγαν χάρις στὴν δουλεία ἀγέλες φθηνοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ στὴν Ἰταλία. Στὰ τέλη τοῦ Α' αἰῶνος μ.Χ. ὁ Ἰουβενάλιος θὰ παραπονεῖται ὅτι ὁ Σύρος (ποταμὸς) Ὀρόντης εἶχε ἤδη ἀπὸ καιρὸ πλημμυρίσει τὸν Τίβερη (*Sat.* 3.62: «Iam pridem Syrus in Tiberim defluxit Orontes»). Εἶναι ἄραγε ἀνάγκη νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι ἀνάλογα φαινόμενα δὲν εἶναι ἄγνωστα στὸν σύγχρονο κόσμο τοῦ λήγοντος Κ' καὶ τοῦ ἀρχομένου ΚΑ' αἰῶνος;

Τὸ ρωμαϊκὸ πολιτικὸ σύστημα δὲν ἔδραξε τὴν τελευταία εὐκαιρία εἰρηνικῆς μεταρρυθμίσεως ποὺ τῆς προσέφεραν οἱ Τιβέριος καὶ Γάιος Σεμπρόνιος Γράκχος (133-121 π.Χ.). Ἀπὸ τὸ τρίτο τρίτο τοῦ Β' αἰῶνος π.Χ. μετὰ τὴν βίαιη ἀνατροπὴ καὶ τὸν θάνατο τῶν δύο ἀδελφῶν, στὴν ρωμαϊκὴ πολιτικὴ σκηνὴ τὸ διακύβευμα τῶν συγκρούσεων ἀπὸ ἰδεολογικὸ διολίσθησε σὲ καθαρὰ προσωπικὸ. Ὁ θεσμὸς τῆς «πελατείας» καὶ ἡ διαπλοκὴ μετὰξὺ τῶν πατρῶων καὶ τῶν πολιτικῶν πελατῶν τους εἶχαν ὡς συνέπεια τὰ ἐκλογικὰ ἀποτελέσματα νὰ καθορίζονται ἀπὸ τὸ ὕψος τοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ ποὺ ὁ ἐκάστοτε ὑποψήφιος μπορούσε νὰ διαθέσει γιὰ τὴν προεκλογικὴ του ἐκστρατεία. Ἡ συγκρότηση τῆς Α' Τριανδρίας ἀπὸ τὸν πάμπλοτο «ἐθνικὸ ἐργολάβου» καὶ μεγάλο ἰδιοκτήτη δούλων Μᾶρκο Λικίνιο Κράσσο, τὸν Γάιο Ἰούλιο Καίσαρα καὶ τὸν Γναῖο Πομπήιο Μάγνο ἢ ἡ κατάκτηση τῆς Γαλατίας ἀπὸ τὴν Ρώμη δὲν εἶναι κατανοητὲς χωρὶς νὰ ληφθοῦν ὑπ'

ὄψιν ἀντίστοιχα τὰ τεράστια χρέη τοῦ Καίσαρος πρὸς τὸν Κράσσο καὶ ἡ ἀνάγκη τοῦ ἴδιου νὰ ἀποκαταστήσει τὴν ἐπισφαλῆ οἰκονομική του θέση μὲ τὴν λεηλασία καὶ τὸν ἐξανδραποδισμό τῆς Γαλατίας. Τὴν ἀμύθητη περιουσία του ὄφειλε ὁ Κράσσος στὴν ἀπόκτηση, ἔναντι μηδαμινῶν ποσῶν, τῶν περιουσιῶν τῶν προγεγραμμένων ἐχθρῶν τοῦ Σύλλα καὶ στὴν ἀνενδοίαστη ἐκμετάλλευση τῶν κακοτεχνιῶν τῶν πολυώροφων πολυκατοικιῶν ὅπου στεγαζόταν ὁ ἐξαθλιωμένος ρωμαϊκὸς ὄχλος, οἱ ὁποῖες ἀναφλέγονταν μὲ τὸ παραμικρὸ ἢ καὶ κατέρρεαν μόνες τους. Ἐχοντας ἀγοράσει περὶ τοὺς πεντακόσιους δούλους, ἀρχιτέκτονες καὶ οἰκοδόμους, τοὺς ἀπέστειλε νὰ σβήνουν τὶς πυρκαϊῆς καὶ νὰ ἐπισκευάζουν τὰ σπίτια ὅσων δυστυχῶν δέχονταν ἐν μέσῳ πανικοῦ νὰ τοῦ τὰ παραχωρήσουν ἔναντι εὐτελοῦς τιμῆς. Ἐν συνεχείᾳ τὰ διέθετε πρὸς πώληση ἔναντι πολλαπλάσιου ποσοῦ. Στὴν «δημοκρατική» Ρώμη οἱ φιλοδοξίες τῶν πολιτικῶν καταβρόχθιζαν περιουσίες, ἐμβάθυναν τὰ χρέη, ἠῤῥξαν τὴν ἐξάρτηση τῆς πολιτικῆς ἀπὸ τὸ χρῆμα, ἐξέτρεφαν τὸν πόλεμο καὶ ὁ πόλεμος ἐνέτεινε τὴν συγκέντρωση τοῦ πλοῦτου καὶ τῆς δυνάμεως στὰ χέρια τῶν ὀλίγων. Στὶς πόλεις τῆς ἐλληνικῆς Ἀνατολῆς τὰ καθήκοντα τοῦ πτωχευμένου κράτους εἶχαν ἀναλάβει πάμπλουτοι («εὐεργέτες») ἀνάλογοι μὲ τοὺς φιланθρώπους sponsors τῆς σύγχρονης παγκοσμιοποιήσεως. Ἐνώπιον αὐτοῦ τοῦ ἀποκαρδιωτικοῦ θεάματος, ποὺ ἐλάχιστα τοὺς ἀφοροῦσε πλέον, οἱ πολῖτες γίνονταν ἀδιάφοροι καὶ ἀπειχαν ὄλο καὶ περισσότερο ἀπὸ τὰ κοινά· ἐστρεφαν δὲ τὸ ἐνδιαφέρον τους στὸν ἐσωτερικὸ τους κόσμον, ἔτοιμοι νὰ ἀκούσουν ἕνα ἄλλο ἐπαναστατικὸ κήρυγμα ποὺ ἀπηχοῦσε ἀλλὰ καὶ ἀντέστρεφε ἐκεῖνο τῶν Γράκχων, ἂν καὶ ἐκκινούσε ἀπὸ τὴν ἴδια διαπίστωση: «Αἱ ἀλώπεκες φωλεοὺς ἔχουσι, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνώσεις· ὁ δὲ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ» (Κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον, 9.58· πρβλ. TOYNBEE IV, σ. 510).

Ἡ κυριαρχία τοῦ χρήματος δὲν περιοριζόταν ὅμως στὴν πολιτική. Ἐπεκτάθηκε στὶς τέχνες, τὰ γράμματα καὶ τὴν ἰδεολογίζουσα φιλοσοφία. Ἡ σχέση μὲ τὸ χρῆμα καθόριζε ἐν πολλοῖς τὴν περιρρέουσα «δόξα» ποὺ διακινουῦσαν ἐκλαϊκευτὲς ρήτορες καὶ ἐπικούρειοι καὶ στωικοὶ ἰδίως στοχαστές, ὅπως ὁ Παναίτιος κατὰ τὴν ὕστερη ἐλληνιστικὴ ἐποχὴ, ἡ ὁποία προσφέρεται πρὸς σύγκριση μὲ τὸν κοινωνικὸ δαρβινισμό νεοφιλελεύθερων οἰκονομολόγων καὶ τὸ ὑποτιθέμενο ἀντίδοτό του, τὶς συμπονετικὲς εὐαισθησίες τῶν φιλανθρώπων κηρύκων ἀνθρωπίνων καὶ ἄλλων δικαιωμάτων.

Ἡ πολυαίμακτη Γαλλικὴ Ἐπανάσταση ἀποκαθῆλωσε τὴν θρησκεία καὶ ὑποκατέστησε τὴν μὲν θεία χάριτι βασιλεία μὲ τὴν κυριαρχία τοῦ ἔθνους

τὴν δὲ διάκριση τῆς καταγωγῆς μὲ τὴν διάκριση τοῦ πλοῦτου· ὁ Ναπολέων ὅμως ἀποκατέστησε τὴν πατριαρχικὴ οἰκογένεια ὡς κατ' ἐξοχὴν κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ μονάδα. Διακόσια σχεδὸν χρόνια ἀργότερα, οἱ σχεδὸν ἀναιμακτες νεανικῆς ἀνταρσίες, κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ Γαλλικοῦ Μαΐου, ἀποκαθήλωσαν μετὰ τὴν θρησκεία καὶ τὸ ἔθνος καὶ τὴν οἰκογένεια ἀφήνοντας τὸ χρῆμα ὡς μόνη ἀξία καὶ κριτήριον· οἱ δὲ ἀντάρτες τοῦ Μαΐου μεταλλάχθησαν σὲ *yuppies* καὶ σὲ *bobos* (*bourgeois-bohèmes*). Ἀτυχῶς τὰ βιολογικά μας ὄρια δὲν θὰ μᾶς ἐπιτρέψουν νὰ ἱκανοποιήσουμε τὴν περιέργειά μας καὶ νὰ μάθουμε ἂν ὁ λοιπὸς ΚΑ' αἰῶνας ἐπιφυλάσσει ἐξελίξεις ἀνάλογες μὲ ἐκεῖνες τοῦ Α' αἰῶνος π.Χ.

Ἡ ὑπόθεση ἐργασίας τῶν ἀπεχουσῶν χρονολογικὰ μεταξὺ των ἀλλὰ ἐν τούτοις ἱστορικὰ «σύγχρονων» ἐποχῶν, δηλαδὴ τῶν παράλληλων ἐξελίξεων στὴν ἱστορία χρονικὰ καὶ ἐνίοτε γεωγραφικὰ ἀπομακρυσμένων πολιτισμῶν, ποὺ ἐπεχείρησα νὰ ἀξιοποιήσω ἐδῶ δὲν εἶναι βέβαια πρωτότυπη. Ἡ πατρότητά της ἀνήκει στὸν Oswald Spengler, ὁ ὁποῖος τὴν ἀνέπτυξε στὸ βιβλίου του *Ἡ παρακμὴ τῆς Δύσεως* (*Der Untergang des Abendlandes*), ποὺ γράφηκε πρὶν καὶ κατὰ τὸν Α' Παγκόσμιον Πόλεμον καὶ ἀπετέλεσε σταθμὸν. Μετὰ τὸν Β' Παγκόσμιον Πόλεμον ὁ Spengler, ἐν πολλοῖς παρερμηνευμένος, ἔπεσε θῦμα τῆς γενικώτερης ἀπαξιώσεως τῆς γερμανικῆς διανοήσεως. Ἐν τούτοις ἀκόμη καὶ αὐτοὶ ποὺ τὸν «ἀπετάζαντο», ὅπως ὁ Frank Walbank, συνεπῆς ἀριστερός, συγχρόνως ὅμως ἄριστος γνώστης τοῦ Β' αἰῶνος π.Χ., δὲν διστάζει νὰ γράψῃ μιμούμενος τὸν Πολύβιον: «Εἶναι δύσκολον νὰ διαχωρίσει κανεὶς τελείως [τὸ ἀξιοσημείωτο μεταπολεμικὸ κύμα ἐνδιαφέροντος γιὰ τὸν Πολύβιον] ἀπὸ τὴν σύγχρονη σύγκρουση τῶν μεγάλων δυνάμεων καὶ τὴν ἄνοδον τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν, ποὺ ἔμελλε νὰ κυριαρχήσουν κατὰ τὴν ἐπόμενη πεντηκονταετία σὲ δεσπόζουσα θέση». Ὁ ὅρος πεντηκονταετία ἀπὸ τὴν γραφίδα τοῦ διαπρεποῦς μελετητοῦ τοῦ Πολυβίου δὲν εἶναι ἀσφαλῶς τυχαῖος. Παραπέμπει στὰ 53 χρόνια ποὺ ἀνέδειξαν τὴν Ρώμην μόνη ὑπερδύναμη. Ἄλλοῦ ὁ Βρεττανὸς ἱστορικὸς προσθέτει μετερχόμενος λιτότητα: «Οἱ ρόλοι τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν καὶ τῆς Ρώμης δὲν εἶναι τελείως ἀνόμοιοι». Νεώτεροι διάδοχοί του γίνονται σαφέστεροι. Ἀπαριθμοῦν τις ἀλλαγῆς καθεστώτων, ἐννέα τὸν ἀριθμὸν, ποὺ μηχανεύθησαν οἱ Ρωμαῖοι μεταξὺ τῶν ἐτῶν 197 π.Χ. καὶ 146 π.Χ. καὶ προχωροῦν στὴν σύγκριση μεταξὺ τῆς εἰσβολῆς τῆς Μακεδονίας τὸ 171 π.Χ. μὲ τὴν εἰσβολὴν τοῦ Ἰράκ τοῦ 2003 (Ο. HEKSTER σέ: SMITH-YARROW, *Imperialism, Cultural Politics and Polybius*), ἀφήνοντας στὴν φαντασία μας τὴν σύγκριση τῶν ἄλλων ὀκτώ

μέ τις «επαναστάσεις» στην Γεωργία, την Γιουγκοσλαβία, την Ουκρανία, την Λιβύη ή την Συρία.

Τὸ ἀξιοσημείωτο πὸς θέλησα νὰ ἀναδείξω σὲ τούτην τὴν ὁμιλία εἶναι πόσο οἱ ἐξελίξεις τῶν 100 ἐτῶν μετὰ τὴν συγγραφή τοῦ ἔργου τοῦ ἐπιβεβαίωσαν καὶ ἐπαλήθευσαν τὴν διαίσθηση τοῦ Γερμανοῦ φιλοσόφου τῆς Ἱστορίας.

«Θεοὶ μὲν γὰρ μελλόντων, ἄνθρωποι δὲ γιγνομένων, σοφοὶ δὲ προσιόντων αἰσθάνονται» ἢ, ὅπως γράφει ὁ Ἀλεξανδρινὸς ποιητής:

«Οἱ ἄνθρωποι γνωρίζουν τὰ γινόμενα.

Τὰ μέλλοντα γνωρίζουν οἱ θεοί,

πλήρεις καὶ μόνοι κάτοχοι πάντων τῶν φώτων.

Ἐκ τῶν μελλόντων οἱ σοφοὶ τὰ προσερχόμενα

ἀντιλαμβάνονται. Ἡ ἀκοή

αὐτῶν κάποτε ἐν ὥραις σοβαρῶν σπουδῶν

ταράττεται. Ἡ μυστικὴ βοή

τοὺς ἔρχεται τῶν πλησιαζόντων γεγονότων.

Καὶ τὴν προσέχουν εὐλαβεῖς. Ἐνῶ εἰς τὴν ὁδὸν

ἔξω, οὐδὲν ἀκούουν οἱ λαοί».

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 10ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 2016

ΑΝΑΓΓΕΛΙΑ ΘΑΝΑΤΟΥ

Ο Αντιπρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας κ. Λουκᾶς Παπαδηῆμος ἀναγγέλλει τὸν θάνατο τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Παναγιώτη Τέτση.

Μετὰ τὸν Ἀντιπρόεδρο λαμβάνει τὸν λόγο ὁ ἀκαδημαϊκὸς κ. Παναγιώτης Λ. Βοκοτόπουλος καὶ λέγει γιὰ τὸν Παναγιώτη Τέτση τὰ ἑξῆς:

«Στις 5 Μαρτίου ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἔχασε ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἐξέχοντα μέλη της, τὸν κορυφαῖο σύγχρονο Ἑλληνα ζωγράφο Παναγιώτη Τέτση, μέλος της ἀπὸ τὸ 1993.

Γεννημένος τὸ 1925 στὴν Ὑδρα, ὁ Παναγιώτης Τέτσης πῆρε τὰ πρῶτα μαθήματα ζωγραφικῆς σὲ ἡλικία 15 μόλις ἐτῶν. Τὸ 1943 μὲ 1949 ἐσπούδασε ζωγραφικὴ στὴν Ἀνωτάτη Σχολὴ Καλῶν Τεχνῶν μὲ δασκάλους τὸν Παρθένη, τὸν Μπισκίνη καὶ τὸν Μαθιόπουλο. Ὁ ἴδιος θεωροῦσε καθοριστικὴ τὴν γνωριμία του μὲ τὸν Δημήτρη Πικιώνη καὶ τὸν Νικόλαο Χατζηκυριάκο-Γκίκα, πού ἐξετίμησαν ἰδιαίτερα τὴν ἀξία του, ἀλλὰ προτίμησαν νὰ τὸν ἀφήσουν νὰ ἐξελιχθεῖ μόνος του. Τὸ 1953-1956 ἐφοίτησε στὴν Σχολὴ Καλῶν Τεχνῶν στὸ Παρίσι, ὅπου ἐσπούδασε ἐπίσης χαλκογραφία καὶ ψηφιδωτό. Κατὰ τὴν παραμονή του στὴν Δυτικὴ Εὐρώπη ἐπεδίωξε νὰ ὠφεληθεῖ ἀπὸ τὰ νεώτερα καλλιτεχνικὰ ρεύματα, μένοντας ὅμως πιστός, ὅπως γράφει ὁ ἴδιος, στις ἀξίες τις ὁποῖες θεωροῦσε θεμελιώδεις.

Ὁ Τέτσης εἶχε μακρὰ σταδιοδρομία σὲ διάφορες βαθμίδες τῆς ἐκπαιδευσεως. Ἐπιμελητὴς ἀρχικὰ στὴν Σχολὴ Ἀρχιτεκτόνων τοῦ Πολυτεχνείου (1951-1953), ἐδίδαξε ἀπὸ τὸ 1958 στὴν Σχολὴ Διακοσμητικῶν Τεχνῶν Βακαλό μέχρι τὸ 1976, ὅποτε ἐξελέγη Καθηγητὴς τῆς Ἀνωτάτης Σχολῆς Καλῶν Τεχνῶν, τῆς ὁποίας διετέλεσε Πρύτανης τὸ 1989-1991. Οἱ σημαντικότεροι νεώτεροι Ἑλληνες καλλιτέχνες ὑπῆρξαν μαθητές του.

Ὁ ἐκλιπὼν ἐκαλλιέργησε μὲ ἴση ἐπιτυχία πολλὰ εἴδη ζωγραφικῆς: τὴν νεκρὴ φύση, τὴν προσωπογραφία καὶ τὸ τοπίο, ὅπου ξεχωρίζουν τὰ ἔργα ποὺ ζωγράφησε στὴν ἀγαπημένη του Ὑδρα καὶ στὴν Σίφνο, μὲ τὴν ὁποία εἶχε ἰδιαιτέρο δεσμό. Πραγματικὰ ἐντυπωσιακὰ εἶναι τὰ θαλασσινά του τοπία, ὅπου μὲ λιτὰ μέσα ἀποδίδει τὸ μεγαλεῖο τῶν ἀπόκρημνων ἀκτῶν καὶ τῆς φουρτουνιασμένης θάλασσας. Ἐποχὴ ἄφησε ἡ πανοραμικὴ ἀπεικόνιση σὲ δώδεκα συνεχόμενες ἐλαιογραφίες τῆς λαϊκῆς ἀγορᾶς τῆς γειτονιάς του, ἡ ὁποία θὰ ἐκτεθεῖ στὴν Ἐθνικὴ Πινακοθήκη, ὅπου τὴν ἐδώρησε μὲ ἄλλα 200 ἔργα του. Τὸ σπίτι του τὸ ἄφησε στὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖον-Μουσεῖον Ὑδρας.

Ἄξιος διάδοχος τοῦ Θωμόπουλου, τοῦ Ἀργυροῦ καὶ τοῦ Χατζηκυριάκου-Γκίκα στὴν ἔδρα ζωγραφικῆς τῆς Ἀκαδημίας, ὁ Παναγιώτης Τέτσης ἀφῆνει στὸ Ἴδρυμά μας ἓνα δυσαναπλήρωτο κενό».

Ἡ Ὁλομέλεια τηρεῖ ἐνὸς λεπτοῦ σιγὴ εἰς μνήμην τοῦ ἐκλιπόντος.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 24ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 2016
ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΟΡΤΑΣΜΟ ΤΗΣ ΕΠΕΤΕΙΟΥ ΤΗΣ 25ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 1821

ΕΙΣΗΓΗΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ
κ. ΘΑΝΑΣΗ ΒΑΛΤΙΝΟΥ

Τιμούμε σήμερα την επέτειο της Έθνικῆς Παλιγγενεσίας. Ἐκείνη τῆ μεγάλη ἡμέρα. Πρωταγωνιστῆς σὲ ὅσα ἀκολούθησαν ὑπῆρξε ὁ Γέρος τοῦ Μωριᾶ.

Ὁ Κολοκοτρώνης ἤξερε γράμματα. Ὑπαγόρευσε ὥστόσο τὰ ἀπομνημονεύματά του στὸν Γεώργιο Τερτσέτη. Παρ' ὅλη τὴν ἀναπόφευκτη ἀλλοίωση τῆς φωνῆς του, διατηρεῖται κατὰ ἓναν περίεργο τρόπο τὸ ὕφος τοῦ λόγου τοῦ Γέρου. Ἡ αὐτὸ πού ὑποθέτουμε ὡς ὕφος του.

Σᾶς διαβάζω μερικὲς ἀράδες. Αναφέρονται ἀκριβῶς στὸ ξεκίνημα, στὶς ἡμέρες πού σήμερα συμβολικὰ τιμούμε:

«Εἰς τὰς 23 Μαρτίου ἐπιάσαμε τοὺς Τούρκους εἰς τὴν Καλαμάτα, τὸν Ἀρναούτογλην σημαντικὸν Τοῦρκον τῆς Τριπολιτσᾶς. Εἴμεθα 2.000 Μανιάταις, ὁ Πετρομπέτης, ὁ Μούρτζινος, Κύβελος, Δυτικὴ Σπάρτη. 100 ἦτον οἱ Τοῦρκοι μεινεμένοι, ὡς 10.000 ἡ φήμη τους μεγάλη.

Ἡ Ἀνατολικὴ Σπάρτη ἐκινήθη τὴν ἴδιαν ὥραν. Ὁ Τζανετάκης μὲ τὴν Κακαβουλιὰ ἐκινήθη διὰ τὸν Μυστρά. Οἱ Τοῦρκοι τῆς Μπαρδούνιας καὶ Μυστρά ὑπάγουν, τραβιοῦνται εἰς τὴν Τριπολιτσᾶ. Οἱ Τοῦρκοι εἶχαν βάλει ὑποψία, ἐπροσκάλεσαν τοὺς προεστοὺς καὶ Δεσποτάδες καὶ αὐτοὶ ἐπῆγαν – ἦτον ἔμβα τοῦ Μαρτίου. Δὲν τοὺς ἐσκότωσαν. Οἱ Σπαρτιᾶται ἀφοῦ ἐπῆραν λάφυρα, προχωροῦν καὶ πολιορκοῦν τὴν Μονεμβασιά. Εἰς τὴν Καλαμάτα ἐκάμαμε συνέλευση, πόθεν νὰ πρωτοκινήσωμε τὰ στρα-

τεύματα. Οί Καλαματιανοί ἐκατάφεραν τὸν Μπέη νὰ πᾶμε εἰς τὴν Κορώνη διὰ νὰ μὴν βάλουν σπαθὶ οἱ Τοῦρκοι εἰς τοὺς Χριστιανούς. Ἐγὼ δὲν ἐστρέχθηκα, εἶπα νὰ πᾶμε εἰς τὴν παλαιὰν Ἀρκαδίαν, εἰς τὸ κέντρο, γιὰ νὰ βοηθοῦμε τοὺς ἄλλους. Τότενες τοὺς εἶπα: “Ἐὰν μοῦ δώσετε βοήθεια ἀπὸ τοῦτο τὸ στράτευμα, καλῶς, εἰ μὴ ἀναχωρῶ νὰ ὑπάγω εἰς τὸ κέντρο”. Εἶχα λάβει γράμμα ἀπὸ τὸν Κανέλο, μὲ ἐπροσκαλοῦσε, ὅτι εἶχε 10.000 ἄρματα καὶ νὰ ἔμβω ἐπὶ κεφαλῆς. Τοῦ Μούρτζινου ἀρρώστησε τὸ παιδί του ὁ Διονύσιος καὶ ἔτσι δὲν ἐκίνησαν ὅλοι οἱ Μανιάται. Ἐλαβα 200 ἀπὸ αὐτὸν καὶ 70 ἀπὸ τὸν Μπέη μὲ τὸν καπετὰν Βοῦδῆ καὶ μὲ 30 ἐδικούς μου ἐγινήκαμε 300, καὶ ἔκοψα εὐθὺς δύο σημαῖες μὲ τὸν σταυρὸ καὶ ἐκίνησα. Οἱ Ἀνδρουσιανοὶ Τοῦρκοι 360 ἄντρες μανθάνοντας ὅτι εἴμεθα ἀσκέρι φεύγουν, πᾶνε στὰ Κάστρα τῆς Μεσσηνίας. Κινώντας ἐγὼ, εἶχαν μιὰ προθυμίαν οἱ Ἕλληνες, ὅπου ὅλοι μὲ τὰς εἰκόνας ἔκαναν δέηση καὶ εὐχαριστήσεις. Μοῦ ἤρχετο τότε νὰ κλαύσω ἀπὸ τὴν προθυμίαν ὅπου ἔβλεπα. Ἰερεῖς ἔκαναν δέηση. Εἰς τὸν ποταμὸν τῆς Καλαμάτας ἀνασπασθήκαμε καὶ ἐκινήσαμε».

Πέρα ἀπὸ τὶς μεγάλες μορφές τοῦ Ἀγώνα, ἡ σκέψη μου σήμερα πηγαίνει σὲ κεῖνες τὶς χιλιάδες τῶν ἀνώνυμων Ἑλλήνων ποὺ ἔσπευσαν μὲ εἰκόνας καὶ δεήσεις νὰ ἀκολουθήσουν, κάνοντας τὸν Γέρο νὰ «κλαύσει ἀπὸ τὴν προθυμίαν ὅπου ἔβλεπε». Αὐτὲς τὶς χιλιάδες ἀνώνυμων Ἑλλήνων.

Τοὺς εὐγνωμονοῦμε.

Τὸν Πανηγυρικὸ τῆς ἡμέρας θὰ ἐκφωνήσῃ ὁ ἀκαδημαϊκὸς κ. Στέφανος Ἡμελλος. Τὸν παρακαλῶ νὰ ἀνεβεῖ στὸ βῆμα.

ΤΟ ΠΑΡΑ ΛΟΓΟΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ
 ΤΟΥ 1821 ΜΕ ΠΟΙΚΙΛΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ
 ΚΥΡΙΩΣ ΣΤΟΝ ΠΟΛΕΜΑΡΧΟΝ ΘΕΟΔΩΡΟΝ ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΝ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ
 κ. ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΗΜΕΛΛΟΥ

Τὰ θαυμαστά καὶ ἀξιομνημόνευτα γεγονότα τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 εἶναι κατὰ τὴν ἐξέλιξή της σὲ μέγαλον βαθμὸν ἀπόρροια ἐλλόγων πράξεων, ἐνεργειῶν καὶ σχεδιασμῶν τῶν δημιουργῶν της. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ οἱ παρὰ λόγον ἐνεργεῖες (εἴτε ἀνεξάρτητες εἴτε συμπορευόμενες μὲ τίς ἔλλογες) οἱ ὁποῖες ἔχουν ὡς βάση τὸν συνειρμικὸν τρόπον τοῦ διανοεῖσθαι, προέρχονται ἀπὸ τὸν θυμικόν, τὸν συναισθηματικὸν καὶ συγκινησιακὸν κόσμον τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀποτελοῦν συστατικὸν μέρος τῆς ψυχῆς, ποὺ δὲν ἐλέγχεται ἀπὸ τὴ λογικὴν σκέψη, τὸ κατὰ Πλάτωνα λογιστικόν, καὶ ποὺ δικαιολογοῦν τὴν ὑπαρξὴ καὶ δημιουργίαν πλήθους προλήψεων, μαγικῶν, μαντικῶν καὶ ἄλλων συναφῶν ἀντιλήψεων, γενικῶς δεισιδαιμόνων. Οἱ τελευταῖες, γὰρ τίς ὁποῖες ἐδῶ ὁ λόγος, ἐπηρέασαν ἀρκετὲς φορὲς ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, εὐμενῶς ἢ δυσμενῶς, ἀποφάσεις, πράξεις καὶ ἐνεργεῖες ἀγωνιστῶν, ὅπως ὁ πολέμαρχος τοῦ Ἁγῶνος Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ἰδιοφυῆς στρατιωτικὸς ἡγέτης ἀλλὰ τελικὰ ἕνας, ἐκπρόσωπος ὅμως τῆς διανοήσεως τῶν πολλῶν.

Οἱ παρὰ λόγον ἀποφάσεις καὶ ἐνεργεῖες ἀξιολογούμενες ἐκλαμβάνονταν συνήθως ὡς λεπτομέρειες τῆς ζωῆς καὶ δράσεως τῶν ἀγωνιστῶν καὶ ἐκ τοῦ λόγου τούτου ἀνάξιος νὰ ἀναζητηθοῦν, περιγραφοῦν καὶ ἀξιοποιηθοῦν ἀπὸ τοὺς ἱστορικούς, ἀπομνημονευματογράφους καὶ ἄλλους, πολλὰς φορὲς αὐτόπτες, αὐτηκόους μάρτυρες καὶ αὐτουργοὺς τῶν διαφόρων γεγονότων τοῦ Ἁγῶνος τοῦ 1821.

Καὶ ἐγὼ ὀφείλω νὰ ὁμολογήσω ὅτι παρὰ τὸ ὅτι γνωρίζω ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν τοῦ ἐπιφανοῦς γλωσσολόγου Γεωργίου Χατζιδάκι ὅτι «τὰ μικρὰ φαινόμενα γλωσσικὰ ζητημάτια ἔδωκαν οὐχὶ σπανίως τὴν λύσιν εἰς μέγιστα καὶ σπουδαιότατα ἱστορικά καὶ ἐθνολογικά προβλήματα»¹, ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν τοῦ λαογράφου Στίλπωνος Κυριακίδου ὅτι «αἱ λεπτομέρειαι καὶ αἱ

1. Γ. Ν. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙΣ, "Ἐκθεσις τοῦ γλωσσικοῦ διαγωνισμοῦ τῆς ἐν Ἀθήναις Γλωσσικῆς Ἐταιρείας, Ἀθηνᾶ, 15, 1903, σ. 167.

μικρότεραι ἀκόμη εἶναι ἐκεῖναι, αἱ ὅποιαι πολλάκις παρουσιάζουν τὸ μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον»², ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν τοῦ λαογραφοῦντος ἀρχαιολόγου Κωνσταντίνου Ρωμαίου ὅτι τὴ δεισιδαιμονία δὲν πρέπει νὰ τὴν ἀπορρίπτῃς, ἐπειδὴ «κάθε εἶδος δεισιδαιμονίες στενὰ δεμένες» μὲ ἄλλες λαϊκῆς ἐκδηλώσεις «ἂν συνταχθοῦν σὲ ἓνα κεφάλαιο θὰ δώσουν τέλεια εἰκόνα τῆς ἰδιότυπης λαϊκῆς θρησκείας καὶ λατρείας»³, γενικῶς ὅτι εἶναι ἄξια σπουδῆς καὶ τὰ μικρὰ φαινόμενα καὶ ὄχι μόνον τὰ μεγάλα μὲ τὴν λάμψη πάντως πού τὰ τελευταῖα διαθέτουν, ἐδίσταζα νὰ καταστήσω ἀναφερόμενος σὲ μερικὰ, ἔστω, ἐξ αὐτῶν, θέμα δυσχεροῦς ἀπὸ τὴν φύση του Παναηγυρικοῦ Λόγου περὶ μιᾶς ἐθνικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἐορτῆς, ὅπως ἡ 25ῃ Μαρτίου, ἡ ὅποια μὲ τὴ λάμψη καὶ τὴν μεγαλωσύνην της αὐγάζει σήμερον καὶ πάντοτε τὸ ὅπου γῆς Ἑλληνικόν. Ἔπρεπεν ὁμως μερικῶς, ἔστω, καὶ νὰ πρωτοτυπήσω. Τελικῶς στὴν ἄρση τῆς ἀγωνίας πού δοκίμαζα καὶ πού τὴν συνέδεα μὲ τὸν

2. ΣΤΙΛΠ. Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, Ἐρωτήματα διὰ τὴν λαϊκὴν λατρείαν, *Λαογραφία*, 11, 1934-1937, σ. 659.

3. Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΣ, *Λαογραφία καὶ ἀρχαιολογία*, *Λαογραφία*, 13, 1950, σ. 5, πρβλ. τοῦ ΙΔΙΟΥ, *Λαογραφία καὶ δημοτικὰ τραγούδια*, *Ἀκαδημαϊκοὶ λόγοι*, Ἀθήναι 1964, σ. 20 (Ἐξεφωνήθη κατὰ τὴν Συνεδρίαν τῆς 10ῃς Νοεμβρίου 1955· βλ. *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, 30, 1956, σ. 387-391). Ὁ Γεώργιος Χατζιδάκις εἶχεν παρατηρήσει ἄλλοτε ὅτι πρὸς ἀκριβῆ γνώση ἐνὸς ἔθνους εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξακριβωθοῦν καὶ νὰ γνωστοῦν μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ οἱ δεισιδαιμονίες καὶ οἱ προλήψεις (*Ἀθηνᾶ*, 2, 1890, σ. 142). Ἀλλὰ καὶ ὁ ἀκαδημαϊκὸς Πέτρος Χάρης παρατηρεῖ σχετικῶς ὅτι θὰ ἐκτιμήσωμε τίς διαστάσεις τοῦ 1821 ἂν παραμελήσωμε γιὰ λίγο τίς μεγάλες καὶ ἀποφασιστικὲς πράξεις καὶ ἐπιμείνωμε σὲ μερικὲς χαρακτηριστικὲς λεπτομέρειες (*Νέα Ἐστία*, Ἀφιέρωμα στὸ Εἰκοσιένα, Χριστούγεννα 1970, σ. 2). Καὶ ὁ ἀκαδημαϊκὸς Λίνος Πολίτης ὑποστηρίζει ὅτι «ἀπὸ διάφορα περιστατικὰ καὶ ἀπὸ διάφορα “ἀνέκδοτα” προσπαθοῦμε νὰ χαράξωμε μέσα μας τὴ μορφή τοῦ ἀγωνιστῆ. Ὅχι τόσο οἱ γενικὲς γραμμὲς τῆς ἱστορίας, ὅσο μερικὲς χαρακτηριστικὲς λεπτομέρειες μᾶς ξεσκεπάζουν πολὺτιμες πτυχές. Ἡ ἐπανάσταση», συμπληρώνει, «ἀπλώνεται ἀκριβῶς σὰν ἓνα βιολογικὸ φαινόμενον πού ὑπακούει στὶς μυστικὲς τοῦ ὁρμῆς χωρὶς νὰ καθοδηγῆται ἀπὸ τὸ λογικὸ ἢ τὴ βούληση [...] τὸν δὲ ἀγωνιστῆ κυβερνᾷ μιὰ ἄλογη, ὑπέρογη αἴσθησις» (ΛΙΝΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ, *Νεοελληνικὸν ἦθος*, ἡ μορφή τοῦ ἀγωνιστῆ, *Θεσσαλονίκη* 1957, σ. 13 καὶ σ. 10, *Ἀριστοτέλειον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης*, Λόγος ἐκφωνηθεὶς τὴν 25ῃν Μαρτίου 1956 [...] ἐπὶ τῇ ἐορτῇ τῆς ἐθνικῆς ἐορτῆς· ἀνάτ.).

φόβον νὰ χαρακτηρισθῶ μικρολόγος ἀγορητῆς προσέτρεξεν αὐτόκλητος ἀρωγὸς καὶ σύμβουλος Πλούταρχος ὁ Χαιρωνεύς, πρῶτος ἀρχαῖος εὐπαίδευτος, ποὺ ὠνομάσθηκεν ἀπὸ τὸν ἀθροπιστὴ Μελάγχθωνα τὸ 1519 κλασσικός.

Ὁ Πλούταρχος, προδηλώνοντας ὅτι δὲν εἶναι ἱστορικός ἀλλὰ βιογράφος, διδάσκει ὅτι «πρᾶγμα βραχὺ πολλάκις καὶ ρῆμα καὶ παιδιὰ τις ἔμφασιν ἤθους ἐποίησε μᾶλλον ἢ μάχαι μυριόνεκροι καὶ παρατάξεις αἰ μέγισται καὶ πολιορκίαι πόλεων»⁴.

Ἀλλὰ τὰ παρὰ λόγον συμβάντα δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ τὰ ἐπισημαίνῃ κανεὶς, καθὼς ἐνίοτε ἀπαντοῦν σποραδικὰ καὶ ἀσαφῶς στὶς διάφορες πηγές. Ὁ Μακρυγιάννης λ.χ. διηγεῖται στὰ Ἀπομνημονεύματά του ἐπεισόδιον ποὺ τοῦ συνέβη κατὰ μίαν πορείαν του πρὸς τὸ Ναύπλιον τὸ 1824. Κατ' αὐτὴν ἐξαναγκάσθηκε νὰ ξυλοκοπήσῃ ἀνοικτιρμόνως μέχρι αἱματουρίας πρὸς παραδειγματισμὸν στρατιῶτες του χριστιανούς, ποὺ εἶχαν συμπεριφερθῆ ἀνέντιμα σὲ ἄλλους χριστιανούς, οἱ ὅποιοι τοὺς εἶχαν εὐεργετήσει. Μετὰ τὴν τιμωρίαν τοῦ ξυλοδαρμοῦ, «τότε τοὺς ἔβαλα εἰς τὶς προβιές», προσθέτει ξηρὰ καὶ αἰνιγματικά⁵.

Αὐτὸ πάντως ποὺ τελικῶς πρέπει νὰ παρατηρηθῆ εἶναι ὅτι ὁ Μακρυγιάννης ἐπιτελεῖ, ἀνεπιγνώστως ὅμως, ἐφόσον δὲν τὸ ἀναφέρει, πράξη μὲ δεισιδαίμονα καὶ μαγικὸν χαρακτήρα, ἡ ὁποία στηρίζεται στὴν ἀντίληψη ὅτι τὸ δέρμα τοῦ ζώου πρέπει νὰ εἶναι ἀχρησιμοποίητον, μὴ βέβηλον, καὶ ἐντελῶς πρόσφατα ἀποδερματισμένον, ἐπειδὴ, κατὰ τὴν λαϊκὴν ἀντίληψη, μόνον μὲ αὐτὴν τὴν ιδιότητα μπορεῖ νὰ μεταδώσῃ τὴ ζωτικὴ δύναμη τοῦ ζώου στὸν πάσχοντα. Πρόκειται περὶ λαϊκῆς θεραπευτικῆς ἀγωγῆς καὶ μεθόδου ποὺ, ὅπως παραδίδεται, ἐφαρμόζεται εὐρύτατα ἀπὸ τὴν μεταγενέ-

4. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, Ἀλέξανδρος 1.

5. Βλ. ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ, *Απομνημονεύματα*, Κείμενο, Εἰσαγωγή, Σημειώσεις ΓΙΑΝΝΗΣ ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗΣ, Ἐπιμέλεια ΛΙΝΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ, Ἀθήνα 2000, σ. 228. Στὴν ὑποσημείωση 1 διευκρινίζεται: «περιετύλιξε τὰ σώματα αὐτῶν δι' ὤμων δερμάτων πρὸς θεραπείαν τῶν πληγῶν, ἄς ἔλαβον, παρ' αὐτοῦ», ἔκδ. μὲ εἰσαγωγή-σχόλια Σπύρου Ι. Ἀσδραχᾶ, σ. 179. Στὴν ὑποσημείωση 1 διευκρινίζεται: «τοὺς τύλιξε μὲ προβιές, γιὰ νὰ θεραπευτοῦν οἱ πληγῆς τους». Ἡ προσθήκη τοῦ «ὤμων» τοῦ Βλαχογιάννη εἶναι ἐρμηνευτικὰ πλησιέστερη πρὸς αὐτὸ ποὺ θέλει νὰ δηλώσῃ ὁ Μακρυγιάννης.

στερη τουλάχιστον ἀρχαιότητα, ὅπως μαρτυροῦν ὁ σατιρικός Λουκιανός⁶, ὁ Παυσανίας, ὁ Στράβων καὶ ἄλλοι Ἕλληνες καὶ Λατῖνοι συγγραφεῖς, ὅπως ὁ Πλίνιος⁷.

Ἡ ἴδια θεραπευτικὴ μέθοδος ἦταν, φαίνεται, γνωστὴ καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους⁸, ἐνῶ πανελληνίως ἔσχυε καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους γιὰ τὶς παντὸς εἶδους κακώσεις ἢ περιτύλιξη μὲ δέρμα νεοσφαγοῦς ζώου. Ἀναφέρονται καὶ σχετικὰ παραδείγματα ἐφαρμογῆς τῆς κατὰ τὸ χρονικὸ διάστημα τῶν ἀρχῶν τῆς Ἐπαναστάσεως⁹.

Ὅλες οἱ σχετικὲς περιπτώσεις δὲν εἶναι βέβαια δυσερμηνευτες, εἶναι ὅμως πολλές. Ὁ Ἰωάννης Φιλήμων, ὁ πιὸ διαπρεπὴς ἴσως ἀπὸ τοὺς ἀπομνημονευματογράφους-ἱστοριογράφους τοῦ Ἀγῶνος, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξεν αὐτόπτης μάρτυρας πολλῶν περιστατικῶν, πράξεων καὶ ἐνεργειῶν τῶν ἀγωνιστῶν, βεβαιώνει ὅτι «ἱκαναὶ δ' ἐκυρίευσαν αἱ προλήψεις καὶ πολλάκις ἀποτελέσματα λυπηρὰ ἐπήνεγκον ἄνευ ἄλλης καὶ δικαιολογουμένης αἰτίας». Μεταξὺ πολλῶν ἄλλων:

---

6. ΛΟΥΚΙΑΝΟΣ, *Φιλοψευδῆς* (-εῖς) 7. Ὁ Λουκιανὸς παραδίδει ὅτι ἡ ποδάγρα θεραπεύεται ἐὰν τὸν «ὀδόντα τῆς μυγαλῆς ἐνδήσειεν εἰς δέρμα λέοντος ἢ καὶ ἐλάφου ἄρτι ἀποδαρέντος, εἶτα περιάψει περὶ τὰ σκέλη (ἐνν. τοῦ ἀσθενοῦς) αὐτίκα παύεται τὸ ἄλγημα». Ἐννοεῖται ὅτι ὁ ὀρθολογιστὴς Λουκιανὸς θεωρεῖ τὸ πρᾶγμα ἀνόητον καὶ βέβαια ἀνάξιον μνείας, τὸ ἀναφέρει ὅμως γιὰ νὰ ἐκθέσῃ τὸν περιπατητικὸν φιλόσοφον Κλεόδημον καὶ τοὺς ἄλλους φιλοσόφους, οἱ ὁποῖοι πίστευαν μαζὶ μὲ τοὺς ἄλλους σὲ τέτοιου εἶδους θεραπευτικὰς πρακτικὰς.

7. Βλ. FR. PFISTER, *Die Reisebilder des Herakleides, Einleitung, Text, Übersetzung und Kommentar mit einer Übersicht über die Geschichte der griechischen Volkskunde*, Wien 1951, σ. 213 (ὅπου καὶ οἱ παραπομπὲς εἰς ἀρχαῖα κείμενα).

8. ΦΑΙΔ. ΚΟΥΚΟΥΛΗΣ, *ΒΒΠ*, 6, 1955, σ. 31 καὶ σ. 33.

9. Βλ. ΜΙΚΕΣ ΠΑΙΔΟΥΣΗΣ, Τὸ αἷμα στὶς δεισιδαίμονες συνήθειες καὶ τὴν δημόδη ἰατρικὴ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, *Λαογραφία*, 29, 1974, σ. 272-273. Σύμφωνα μὲ προφορικὴ μαρτυρία, καταγεγραμμένη μὲ δική μου παρότρυνση ἀπὸ τὴν ἐρευνητριά τοῦ Κέντρου Λαογραφίας Ἀνδρομάχη Οἰκονόμου, κατὰ τὰ ἔτη 1945-1946 ἢ Α.Π. ἀπὸ τὸ Προσῆλιο Λακωνίας ξυλοκοπήθηκε ἄγρια λόγῳ τῆς συμμετοχῆς τῆς στὸν Ἐμφύλιον Πόλεμον. Πρὶν φυγαδευθῆ στὴν Ἀθήνα, οἱ ὁμοχώριοί τῆς φρόντισαν νὰ προμηθευθοῦν δέρμα νεοσφαγέντος ἀρνιοῦ γιὰ νὰ τὴν περιτυλίξουν, προκειμένου νὰ «δέσουν τὰ κόκκαλά τῆς». Ἡ πρακτικὴ αὐτὴ συνηθιζόταν κατὰ παράδοση στὴν περιοχὴ.

«Ἡ ἐμφάνισις λαγωῦ», γράφει, «κατὰ τὴν πορείαν τοῦ στρατοῦ ἢ κατὰ τὴν ἔναρξιν μάχης [...] ἐξηγεῖτο ὡς οἰωνὸς ἀπαίσιος. Προσετίθεντο δὲ τούτοις ἡ πλατομαντεία, περὶ ἧς οἱ ἄλλοτε ἀρματωλοὶ γέροντες ἐθεωροῦντο οἱ μᾶλλον ἀρμόδιοι, καὶ ἡ ὄνειροκρισία, ἣν ἐπηγγέλλοντο οἱ Λάκωνες ἰδίως»¹⁰.

Ὡς πρὸς τὴν πρόληψη γιὰ τὴν ἐμφάνιση τοῦ λαγοῦ ὡς μαντικοῦ γεγονότος

Ὁ Φωτάκος, ὁ πρῶτος ὑπάσπιστής τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη, καὶ αὐτὸς αὐτήκοος καὶ αὐτόπτης μάρτυρας περιστατικῶν ὅπου πρωταγωνιστεῖ ὁ δεύτερος, ὅπως ἦταν φυσικόν, παραδίδει:

«Ὅταν ὁ πόλεμος ἄρχισεν εἰς τὸ Βαλτέτσι καὶ ὁ Κολοκοτρώνης μὲ τοὺς Χρυσοβιτσιώτας ἤρχετο ἐκεῖ, οἱ στρατιῶται του εἰς τὸν δρόμον ἔπιασαν λαγὸς ζωντανούς· ἐπειδὴ δὲ οἱ Ἕλληνες ἐκ προλήψεως ἐθεώρουν τὸν λαγόν, τὸν ὁποῖον ἀπαντοῦσαν καθ' ὁδόν, ὡς κακὸν σημεῖον, ὁ Κολοκοτρώνης εἶπε τότε εἰς τοὺς στρατιώτας, διὰ νὰ τοὺς δώσῃ θάρρος: “καλὸν σημεῖον, στρατιῶται, ἔτσι θὰ πιάσωμεν καὶ ἡμεῖς ζωντανούς τοὺς Τούρκους»¹¹.

Τὸ ἐπεισόδιον παραδίδεται καὶ στὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Κολοκοτρώνη¹².

Στὸ ἐπεισόδιον τῆς ἐμφάνισεως τοῦ λαγοῦ σὲ στρατόπεδον καὶ τῆς ἐρμηνείας του ἀναφέρεται ὁ ἀπομνημονευματογράφος γραμματικὸς τῶν Κολοκοτρωναίων καὶ τοῦ Νικηταροῦ Ρηγόπουλος. Γράφει ὁ Ρηγόπουλος:

10. ΙΩΑΝΝΗΣ ΦΙΛΗΜΩΝ, *Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, 3, Ἀθήνησι 1859, σ. λζ' (ἀνάτ. με εἰσαγωγὴν Ε. Γ. Πρωτοψάλτη).

11. ΦΩΤΙΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ ἢ ΦΩΤΑΚΟΣ, *Ἀπομνημονεύματα περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, 1, Ἀθήναι 1974, σ. 161 (φωτοτυπικὴ ἐπανεκδόσις, Ἐπιμέλεια-Εἰσαγωγὴ-Εὑρετήριον ΤΑΣΟΣ ΑΘ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, δ. φ., Ἐταιρεία Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, Ἐπιστημονικὰ Ἐκδόσεις, 1).

12. ΘΕΟΔΩΡΟΣ Κ. ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ, *Διήγησις συμβάντων τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς ἀπὸ τὰ 1770 ἕως τὰ 1836*, Ἀθήναι 1981, σ. 83 (φωτομηχανικὴ ἐπανεκδόσις ἐκ τῆς α' ἐκδόσεως, Εἰσαγωγὴ-Εὑρετήριον-Ἐπιμέλεια ΤΑΣΟΣ ΑΘ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, δ. φ., Ἐταιρεία Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, Ἐπιστημονικὴ Βιβλιοθήκη, 3).

«Ἐπαρουσιάσθη εἷς λαγωγός, ὅστις περιπλεχθεὶς ἐντὸς τοῦ στρατοῦ δὲν εὔρισκε διέξοδον, οἱ δὲ στρατιῶται δὲν ἠδύναντο νὰ τὸν πυροβολήσουν, ἀλλὰ μὲ τὰς φωνὰς καὶ μὲ τὰς χεῖρας ἐπροσπάθουν νὰ τὸν συλλάβουν καὶ ἐν τούτοις ἔφυγεν. Ὁ δὲ γερο-Μῆτρος πλησίον μου (ἐνν. τοῦ Πάνου Κολοκοτρώνη) εὐρεθεὶς μὲ εἶπε: “κάτι κακόν, βρὲ παιδί, θὰ πάθωμεν σήμερον”»¹³.

Αναφέρεται καὶ σχετικὸν ἐπεισόδιον μὲ πρωταγωνιστὴν τὸν Ὀδυσσεά Ἀνδρουῦτσον: «Στὴ Γραβιά, πρὶν μποῦνε νὰ κλειστοῦν οἱ Ἕλληνες στὸ Χάνι, πετάχτηκε λαγὸς ἀπὸ τὰ γύρωθεν σπαρτά. Ἐβαλε τὸ λαγὸ στὸ κυνήγι καὶ τὸν ἔπιασε ζωντανὸν (ἐνν. ὁ Ἀνδρουῦτσος), λένε»¹⁴.

Ἡ πρόληψη δὲν εἶναι μόνο νεώτερη, εἶναι καὶ ἀρχαία, παραδιδόμενη ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτον¹⁵. Αναφέρεται καὶ στὸ ὄνειροκριτικὸν τοῦ Πατριάρχου

13. Βλ. ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἀπομνημονεύματα ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς Ἐπαναστάσεως μέχρι τοῦ ἔτους 1881*, Ἐν παραρτήματι ἀνασκευῆ τῆς «Ἱστορίας τῆς Ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων» τοῦ Ἀντ. Πρόκες-Ἄσπεν, Εἰσαγωγή-Ἐπιμέλεια-Εὐρετήριο ἈΘΑΝΑΣΙΟΣ Θ. ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ, Ἀθήναι 1979, σ. 44, πρβλ. καὶ σ. κη'.

14. ΓΙΑΝΝΗΣ ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗΣ, *Ἱστορικὴ ἀνθολογία*, Ἀθήναι 1927, ἀρ. 264.

15. Κατὰ τὸν ἀρχαῖον ἱστορικόν, ἐνῶ ἦσαν παρατεταγμένοι οἱ Σκύθες ἐναντι τῶν Περσῶν τοῦ Δαρείου, «λαγὸς ἐς τὸ μέσον διήιξε· τῶν δὲ ὡς ἑκαστοὶ ὤρων τὸν λαγὸν ἐδίωκον. Ταραχθέντων δὲ τῶν Σκυθῶν καὶ βοῆ ἠχουμένων εἶρετο ὁ Δαρεῖος τῶν ἀντιπολέμων τὸν θόρυβον· πυθόμενος δὲ σφεας τὸν λαγὸν διώκοντας [...] νῦν ὦν μοι δοκεῖ, ἐπεὰν τάχιστα νύξ ἐπέλθῃ, ἐκκαύσαντας τὰ πυρὰ [...] ἀπαλλάσσεσθαι πρὶν ἢ καὶ ἐπὶ τὸν Ἴστρον ἰθῦσαι Σκύθας λύσοντες τὴν γέφυραν» (ΗΡΟΔΟΤΟΣ 4, 134). Τὸ ἐπεισόδιον ἔχει μεταφερθῆ ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτον καὶ ἐνταχθῆ σὲ συντομώτερη μορφή στὰ *Στρατηγικά* τοῦ Πολυαίνου, κειμένου τοῦ 2ου αἰῶνος μ.Χ. (βλ. ΠΟΛΥΑΙΝΟΣ, *Στρατηγικά* 2, 7, 11, Chicago-Illinois 1994, ἔκδ. Krentz-Wheeler). Κατὰ τὸν Πολυαῖνον, ποὺ μεταφέρει τίς εἰδήσεις ποὺ παρέχει στὸ ἔργον του ἐπιπόλαια ἀπὸ παλαιότερες του πηγές, ὁ Δαρεῖος διατάζει ἀπὸ φόβον τὴν ἀποχώρησιν τῶν Περσῶν ἀπὸ τὸ πεδῖον τῆς μάχης, ἐρμηνεύοντας τὴν ἀναφερόμενην καταδίωξιν τοῦ λαγοῦ ἀπὸ τοὺς Σκύθες καὶ ὄχι τὴν ἐνασχόλησίν των μὲ πράγματα τῶν ἐπικειμένων πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων, ὡς στοιχεῖον καταφρονήσεως ἐκ μέρους των τῶν Περσῶν («Δαρεῖος δὲ ἄξιον ἔφη Σκύθας φεύγειν, οἱ τοσοῦτον ἡμῶν καταφρονούσιν, ὥστε Πέρσας καταλιπόντες τὸν λαγῶν διώκουσι»).

Κωνσταντινουπόλεως Γερμανού¹⁶ αλλά και στο αρχαῖον Ὀνειροκριτικόν τοῦ Ἀρτεμιδώρου¹⁷.

Στὴν μετακλασσικὴ ἀρχαιότητα παρὰ ταῦτα ἀναφέρονται καὶ περιπτώσεις καὶ μάλιστα γιὰ στρατιωτικὰ πράγματα, ἀγνωστές ἀπὸ ἄλλοῦ, ὅσον τουλάχιστον ἐγὼ γνωρίζω, τίς ὁποῖες μνημονεύει ὁ Πλούταρχος καὶ στίς ὁποῖες πρωταγωνιστοῦν οἱ στρατιωτικοὶ ἡγέτες Ἀρχίδαμος καὶ Λύσανδρος¹⁸.

Γενικῶς πιστεύεται ὡς πρὸς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ συμβάντος ὅτι ὁ προκαλούμενος φόβος ὀφείλεται στὴν πρώτη του ἐκδήλωση στὴν δαιμονικὴ φύση τοῦ λαγοῦ, ἐνῶ κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ὁ νόμος τῆς ἀναλογίας εἶναι ὁ κυρίαρχος καὶ μοναδικός¹⁹.

Ὁ Κολοκοτρώνης δίνει θάρρος στοὺς στρατιῶτες του ἐξουδετερώνοντας ἔτσι τὸν δεισιδαίμονα φόβον των, ἀντιστρέφοντας πρὸς τὸ καλύτερον τὴν ἐρμηνείαν τῶν πραγμάτων ἀλλὰ στηριζόμενος πάντοτε στὴν ἴδια ἀρχή, μὲ τὴν ὁποία μποροῦσε νὰ πείσῃ, δηλαδή στὸν νόμο τῆς ἀναλογίας.

16. FRANZ DREXL, *Das Traumbuch des Patriarchen Germanos, Λαογραφία*, 7, 1923, σ. 447, στ. 246.

17. ΑΡΤΕΜΙΔΩΡΟΣ, Ὀνειροκριτικόν 4, 56, σ. 234 (Pack, σ. 278-279). Ἡ παρατήρηση ἔχει ὡς ἀφετηρία τὴν πεποίθηση τοῦ Ἀρτεμιδώρου ὅτι «χρὴ καὶ τὰ ἦθη τῶν ζώων ἀντιπαραβάλλειν τοῖς ἦθεσι τοῖς ἀνθρωπίνους καὶ τὴν γνώμην καὶ τὴν προαίρεσιν ἐκάστου κατὰ τὸ ὅμοιον σκοπεῖν» (αὐτόθι).

18. Ὁ Πλούταρχος (*Βίος Ἀγησιλάου* 21) παραδίδει ὅτι ὁ Ἀγησίλαος κατενίκησεν τοὺς Ἀργεῖους ποὺ κατεῖχαν τὴν Κόρινθον («ἐπιφανεῖς ἐξήλασεν ἄρτι τῷ θεῷ τεθυκότας, τὴν παρασκευὴν ἄπασαν ἀπολιπόντας»). Στὸ ἐπεισόδιον αὐτὸ δὲν γίνεται λόγος περὶ ἐμφανίσεως λαγοῦ. Ἄλλοῦ ὅμως καὶ μάλιστα στὰ Ἡθικά σὲ μάχες κατὰ τῶν Κορινθίων ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ἀρχίδαμος ὁ Ζευξιδάμου «ἐπιὼν δὲ τὴν Κορινθίων πόλιν μετὰ στρατεύματος εἶδεν ἐκ τοῦ περὶ τὸ τεῖχος τόπου λαγωὺς ἀναστάντας· εἶπεν οὖν πρὸς τοὺς στρατιώτας· εὐάλωτοι ἡμῖν οἱ πολέμιοί εἰσι». ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, Ἡθικά II, Ἀποφθέγματα Λακωνικά, σ. 142, 5 (ἐκδ. Παπαδήμα). Ἄλλοῦ ἀναφέρεται ἀκόμη ὅτι ὁ Λύσανδρος «ἐπεὶ δὲ Κορινθίων ἀφεστῶτων διερχόμενος παρὰ τὰ τεῖχη τοὺς Λακεδαιμονίους ἐώρα προσβάλλειν ὀκνοῦντας, καὶ λαγῶς τις ὄφθη διαπηδῶν τὴν τάφρον, οὐκ αἰσχύνεσθε εἶπεν, ὃ Σπαρτιᾶται, τοιούτους φοβούμενοι πολέμιους, ὢν δι' ἀργίαν οἱ λαγωὶ τοῖς τείχεσιν ἐγκαθεύδουσιν;» ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, Ἡθικά II, Ἀποφθέγματα Λακωνικά, σ. 179, 9 (ἐκδ. Παπαδήμα).

19. Βλ. ἐκτενῶς ΣΤΕΦ. Δ. ΗΜΕΛΛΟΣ, Ὁ Κολοκοτρώνης καὶ οἱ λαγοὶ κατὰ τὴν μάχην στὸ Βαλτέτσι, *Λαογραφικά*, Δ', Ποικίλα, Ἀθήνα 2003, σ. 182-189, 9.

Προσωπικά βλέπω τὸν κατὰ τὰ ἄλλα δεισιδαίμονα Κολοκοτρώνη νὰ ἀναδεικνύεται, στὴν συγκεκριμένην τουλάχιστον περίπτωσιν, «καὶ δεισιδαίμονίας καθυπέρτερος», κατὰ τὸν χαρακτηρισμὸν ποὺ ἀποδίδει ὁ Πλούταρχος στὸν Περικλῆ στὸν ἕξοχον βίον ποὺ τοῦ ἔχει ἀφιερῶσει.

Στὸ ἴδιο ἐρμηνευτικὸν σχῆμα ἐντάσσω καὶ τὸ ἐπεισόδιον μὲ πρωταγωνιστὴν τὸν Ὀδυσσεά Ἀνδροῦτσον. Καὶ ἐδῶ κυριαρχεῖ ἡ ἴδια πρόληψις, ὅτι δηλαδὴ ἡ σύλληψις ζωντανοῦ τοῦ λαγοῦ προοιωνίζεται κατὰ τὸ ἀγαθὸν καὶ ὄχι τόσον ἡ ἐπίδειξις τῆς ταχυποδίας τοῦ Ἀνδροῦτσου, γιὰ τὴν ὁποίαν πάντως τὸν ἐθαύμαζαν Ἕλληνες καὶ ξένοι²⁰. Ὅτι τὸ σχῆμα ἐντάξεως ὀδηγεῖ σὲ ἀνάλογο εὐμενὲς ἢ δυσμενὲς ἀποτέλεσμα εἶναι πρόδηλον. Στὴν περίπτωσιν τοῦ Βαλτετσιοῦ καὶ τοῦ Χανιοῦ τῆς Γραβιᾶς, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ συγκεκριμένον ζῶον συλλαμβάνεται ζωντανόν, εἴχαμε ὡς εὐχάριστον ἀποτέλεσμα τίς γνωστὲς περίφημες νῆκες τῶν Ἑλλήνων.

Ὅτι ἡ ὄνειρομαντεία εἶναι ἀποκαλυπτικὴ τοῦ μέλλοντος, ἡ δὲ πίστις στὸ ὄνειρον –τὸ ὁποῖον ἐχαρακτήρισεν ὡς παράλογον ὁ Freud– τοῦ ἀνθρώπου κάθε ἐποχῆς εἶναι ἔντονη, εἶναι κοινὸς τόπος.

Αὐτὸ ἰσχύει ἀπὸ τὰ ἀρχαιότατα χρόνια, κατὰ τὰ ὁποῖα τὰ ὄνειρα ἀποτελοῦν καὶ μέρος τῆς ἱστορικῆς ὕλης. Ὁ Ἡρόδοτος ἐπὶ παραδείγματι διηγεῖται 17 ὄνειρα, μέσῳ τῶν ὁποίων ἀποδεικνύει τὴν προτίμησίν του στὸ αἰνιγματῶδες καὶ ἐκπληκτικόν, κατ' ἀντίθεσιν ὅμως πρὸς τὸν Θεουκιδίδην, ποὺ δὲν παραδίδει κανένα²¹.

Μέσῳ τῆς ὄνειρομαντείας πληροφορεῖται κανεὶς πράγματα δυσάρεστα ἢ καὶ εὐχάριστα. Στὴν πρώτην κατηγορίαν ἀνήκει ὄνειρον ποιητικὰ διαμορφωμένον ὑποτίθεται ἀπὸ τὸν Θεόδωρον Κολοκοτρώνην.

20. Βλ. π.χ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, *Ἱστορικὰ* (ὅπως κατωτέρω, ὑποσημείωσις 33), σ. 317. Ἡ ταχυποδία πάντως ἦταν προσὸν γιὰ τοὺς κλεφταρματολοὺς, τὸ ὁποῖον ἐξαίρουν οἱ πηγές. «Εἰς τὸ ἄκρον ταχύπους» π.χ. ἐθωρεῖτο ὁ Παναγιώτης Ντούφας (βλ. ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ ΦΡΑΝΤΖΗΣ, *Ἐπιτομὴ τῆς ἱστορίας τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος*, ἐν Ἀθήναις 1839 [ἀνάτ. 1976], 1, σ. 389).

21. Ὁ Ἀριστοτέλης ὅμως (*Περὶ τῆς καθ' ὕπνον μαντικῆς* I, 462b) πιστεύει ὅτι: «Περὶ δὲ τῆς μαντικῆς τῆς ἐν τοῖς ὕπνοις γινομένης καὶ λεγομένης συμβαίνειν ἀπὸ τῶν ἐνυπνίων, οὔτε καταφρονῆσαι ρᾶδιον οὔτε πεισθῆναι. Τὸ μὲν γὰρ πάντας ἢ πολλοὺς ὑπολαμβάνειν ἔχειν τι σημειῶδες τὰ ἐνύπνια παρέχεται πίστιν ὡς ἐξ ἐμπειρίας λεγόμενον» (βλ. καὶ κατωτέρω).

«Κι ὁ Θεοδωράκης μίλησε κι ὁ Θεοδωράκης λέει:

Τοῦτ' οἱ χαρὲς ποὺ κάνουμε σὲ λύπη θὰ μᾶς βγάλουν.
 Ἀπόψ' εἶδα στὸν ὕπνο μου, στὴν ὕπνοφαντασιά μου,
 θολὸ ποτάμι πέρανα καὶ πέρα δὲν ἐβγῆκα.
 Ἐλᾶτε νὰ σκορπίσουμε, μπουλούκια νὰ γενοῦμε»²².

Ἡ μεγαλύτερη ὁμως θλίψη ποὺ προκλήθηκε ποτέ, ἡ ὁποία ἄλλαξεν ἄρδην τὴν εὐθυμὴ μέχρι τῆς ἐκδηλώσεως τοῦ ὄνειρου ψυχικῆ διάθεση τῶν πολεμιστῶν ἐνὸς στρατοπέδου τοῦ Καραϊσκάκη, ἦταν ἡ μέσῳ ὀμαδικοῦ ὄνειρου ἀγγελία περὶ τοῦ θανάτου του, ὁ ὁποῖος ἔτσι καὶ ἀλλιῶς ἐγένεν εὐρύτερα βαθύτατα αἰσθητός.

Συγκεκριμένα στὸ περιοδικὸν Πανδώρα τοῦ 1858 (τχ. 8, σ. 69) ἀναγράφονται ἀπὸ αὐτόπτην μάρτυρα: «Ἐνθυμοῦμαι μόνον», διηγεῖται, «ὅτι μόλις ἀφυπνισθέντες εἶδομεν ἄγγελον ἀληθῶς μελανοπτέρυγα (τὸ ἐπίθετον παραπέμπει μᾶλλον στὰ περὶ “μελανοπτερύγων ὄνειρων” ἀναφερόμενα στὴν Ἐκάβην τοῦ Εὐριπίδη) ἐρχόμενον μετὰ σπουδῆς καὶ κομίζοντα τὴν τρομερὰν ἀγγελίαν ὅτι ὁ Καραϊσκάκης ἐφονεύθη! [...] Ὁ Καραϊσκάκης ἦν τὸ τελευταῖον ὄργανον δι' οὗ ἡ θεία πρόνοια συγκατένευσε νὰ σώσῃ τὴν Ἐλ-

22. Τὸ ἀνωτέρω στιχοῦργημα ἀποτελεῖ ἀπόσπασμα τοῦ εὐρύτερου τραγουδιοῦ γιὰ τοὺς Κολοκοτρωναίους, τὸ ὁποῖον ἔχει δημοσιεύσει ὁ Ν. Γ. Πολίτης μὲ σχετικὰ προλογικὰ σχόλια (*Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ*, ἐν Ἀθήναις 1914, ἀρ. 64), πρβλ. καὶ ΚΩΣΤΑΣ ΡΩΜΑΙΟΣ, *Τὰ τραγούδια τῶν Κολοκοτρωναίων*, *Δημοτικὸ τραγούδι, Προβλήματα καταγωγῆς καὶ τεχνοτροπίας*, 1, 1979, σ. 306. Τὸ στιχοῦργημα παρουσιάζεται ὑπὸ ποικίλες παραλλαγές. Οἱ στίχοι πάντως 2-3, μὲ τοὺς ὁποίους δηλώνεται τὸ γεγονὸς τῆς μέσῳ τοῦ ὄνειρου διαβάσεως τοῦ θολοῦ ποταμοῦ, παρουσιάζονται σὲ τραγούδια πανελληνίας διαδόσεως, τὰ ὁποῖα ἔχουν ὡς πρωταγωνιστὴν τὸν διάσημον κλέφτην τῆς Αἰτωλίας, Ἀκαρνανίας καὶ τῶν Ἀγρῶν Κατσαντώνη, θρυλικὴν μορφήν τῆς προεπαναστατικῆς περιόδου (βλ. *Ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια*, *Ἐκλογή*, 1, ἐν Ἀθήναις 1962, σ. 2002, Δ', Δα', *Ἀκαδημία Ἀθηνῶν*, *Δημοσιεύματα τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου*, 7), πρβλ. καὶ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ, *Λαογραφικὰ Σύμμεικτα Κιμῶλου*, *Λαογραφικὴ ἀποστολὴ εἰς Κίμωλον 14-29 Αὐγούστου 1963*, *Εἰσαγωγὴ-Ἐπιστημονικὴ καὶ Ἐκδοτικὴ Ἐπιμέλεια-Γλωσσάριο ΠΑΝ. ΙΩ. ΚΑΜΗΛΑΚΗΣ*, Ἀθήνα 2015, σ. 225, Κέντρον Ἐρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας, *Πηγές τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ-9* (ὅπου δημοσιεύεται παραλλαγή τοῦ τραγουδιοῦ). Ὅτι ἡ διάβαση θολοῦ ποταμοῦ προμηγνύει κακὰ γιὰ τὸν διαβάτην εἶναι πρόληψη τῶν πολλῶν πανελληνία διαδεδομένη.

λάδα [...] Τὴν ἐπιούσαν συνερρεύσαμεν [...] εἰς τοῦ γέροντος Κολοκοτρώνη ζητοῦντες παραμυθίαν [...] ὅτε ὁ γέρων τῆς Πελοποννήσου ἀρχηγός [...] εἶπεν: ὁ χαμός, ἀδέλφια, εἶναι μέγας· ὁ Θεὸς ὅμως εἶναι μεγαλήτερος».

Ὁ συγγραφέας τοῦ *Στρατηγικοῦ* τοῦ Κεκαυμένου (κειμένου τοῦ 11ου αἰῶνος) παρατηρεῖ: «Ὁ μάντεσι προσέχων ἀμαθής καὶ ἰδιώτης ἐστίν, εἰ καὶ δοκεῖ φρονεῖν [...] Ὀνειροκρίτης καὶ ὄρνεοσκόπος, ἐπασιδός [...] ἀνύπαρκτοί εἰσι»²³. Παρὰ ταῦτα τὰ ὄνειρα ἦταν πιστευτά, ἀλλὰ τὰ κακὰ ἐξ αὐτῶν καταβαλλόταν προσπάθεια νὰ ἐρμηνεύωνται ὡς ὁράματα πάντοτε εὐόαινα καὶ αἰσιόδοξα, γιὰ νὰ ἀναπτερόνεται τὸ φρόνημα τῶν ἀγωνιστῶν, σύμφωνα ἄλλωστε μὲ παλαιὰν δοκιμασμένην μέθοδον. Στὰ περίφημα *Τακτικά* τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ ἀναφέρεται ὅτι «πολλὰ γὰρ ἰσχύει φρόνησις στρατηγοῦ ἐν καιρῷ πολέμου ἐφευρίσκουσα τὰ συμφέροντα»²⁴, στὰ ὁποῖα συμφέροντα περιλαμβάνεται καὶ ἡ ἐρμηνεία τῶν ὀνείρων καὶ ἰδοὺ πῶς κατὰ τὸν ἴδιον συγγραφέα. Ἀπευθύνεται στὸν στρατηγὸν πάντοτε («στρατηγὸν δὲ φημι τὸν ὑπερέχοντα καὶ ἐξάρχοντα τοῦ φοσάτου» κατὰ τὸ *Στρατηγικόν* τοῦ Κεκαυμένου)²⁵. «Ρώμη ἐνθήσεις τοῖς στρατιώταις ἐν ἡμέρᾳ πολέμου, ἐὰν ἐξαναστάς ἔωθεν ὡς ἀπὸ Θεοῦ σοὶ ὀφθέντα ὄνειρον ἐπιφημίσης, ἢ ὡς ἀπὸ τινος ἀγίας δυνάμεως προτρεπούσης ἐπελθεῖν κατὰ τῶν πολεμίων καὶ ἐπιφανείσης σοὶ πρὸς συμμαχίαν»²⁶. Καὶ πάλιν:

«πλάττεσθαι δὲ καὶ πείθειν τοὺς στρατιώτας, ὥστε πιστεύειν τοὺς σοὺς ὀνείρους νίκην ἐπαγγελομένους ἐν καιρῷ μάλιστα πολέμου χρήσιμόν ἐστι καὶ ἀναγκαῖον. Δόξαντες γὰρ ὡς ἀπὸ Θεοῦ χρήσιμον τὸν παρὰ σοῦ ἀφηγούμενον ὄνειρον, θαρσαλέως καὶ ἀνεπιστρόφως κατὰ τῶν πολεμίων ἐπιχειρήσουσι καὶ τῇ προθυμίᾳ τὴν ἀνδρείαν διπλασιάσουσιν»²⁷.

Στὴν παρότρυνση τοῦ *Στρατηγικοῦ* ἀνταποκρίνεται πλήρως ἡ συμπεριφορὰ τοῦ Κολοκοτρώνη, τουλάχιστον ὅπως τὴν περιγράφει ὁ Φωτάκος: «Ὁ Κολοκοτρώνης συχνὰ ἐκάθητο [...] εἰς ἓνα μέρος, ἔγερνε τὴν κεφαλὴν καὶ ἐκαμώνετο ὅτι τάχα τοῦ ἥρχετο ὕπνος καὶ ὕστερα

23. ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ, *Στρατηγικόν*, Μετάφραση-Εἰσαγωγή-Σχόλια ΔΗΜ. ΤΣΟΥΓΚΑΡΑΚΗΣ, Ἀθήνα 1993, σ. 197.

24. *Patrologia Graeca* (PG) 107, στ. 884.

25. ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ, *Στρατηγικόν*, σ. 53.

26. PG 107, στ. 1.053.

27. PG 107, στ. 1.061.

ἀπὸ ὀλίγον ἐξύπνα, ἔτριβε τὰ μάτια του, ἀνεκλαδίζετο καὶ ἐχασμουργέτο καὶ ἔλεγεν ὅτι εἶδεν ὄνειρον· μίαν γυναῖκα δηλαδὴ λαμπροφορεμένην μὲ βουνίσια φορέματα καὶ ὅτι τάχα ἦτο ἡ Παναγία. Καὶ ὅταν ἔλεγεν ὅτι εἶδε τὴν Τύχην ἐνοοῦσε ὅτι εἶδε τὴν Παναγίαν φοροῦσαν μπόλιαν βλάχικην, καὶ πολλές φορές οἱ στρατιῶται ἤθελαν νὰ πολεμήσουν καὶ αὐτὸς τοὺς ἐμπόδιζε λέγων ὅτι δὲν εἶδε τὴν Τύχην»²⁸.

Πρὸ τῆς μάχης τῶν Δερβενακίων εἶπε στοὺς ἄνδρες του: «Ἀπόψε ἤλθεν ἡ τύχη τῆς πατρίδος μας καὶ μοῦ εἶπεν ὅτι θὰ εἴμεθα νικηταί»²⁹.

Ὅνειρα ἔβλεπαν πολλοί, τὰ ὁποῖα δημιουργοῦσαν ποικίλες ἐντυπώσεις, καὶ ἐρμηνεύονταν ἀνάλογα μὲ τὴν περίπτωσι: «Εἶδα ἓνα ὄνειρον κακόν· εἶδα ὅτι μὲ ἐδάγκασεν ἓνα μαῦρο σκυλί [...]. Δὲν εἶμαι προληπτικός, ἀλλὰ τὸ ὄνειρον τοῦτο μοῦ ἔκανε ἐντύπωση», φέρεται νὰ διηγῆται ὁ Πάνος Κολοκοτρώνης³⁰ (βλ. καὶ κατωτέρω). Καὶ ἐπειδὴ ὁ λόγος περὶ πολλῶν, ἐννοεῖται ἐδῶ ὅτι ἡ ὄνειρικὴ ἐμπειρία ἐνὸς ἡγέτη μεγάλου ἢ μικρότερου (ἐν προκειμένῳ ἐνὸς στρατιωτικοῦ ὅπως ὁ Κολοκοτρώνης), ποῦ ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ λαμβάνῃ καὶ κρίσιμες ἀποφάσεις, ἦταν πιὸ ἀξιόπιστη ἀπὸ τὴν ἐμπειρίαν ἐνὸς κοινοῦ μαχητῆ, δεδομένου μάλιστα τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ κοινὸν πίστευε στὰ ἴδια πράγματα καὶ ἔτσι τὴν ὄνειρικὴν αὐτὴν ἐμπειρίαν ἦταν ἔτοιμο νὰ τὴν ἀποδεχθῆ.

Τὰ παραδείγματα πολεμικῶν ἡγετῶν, ποῦ σὲ παρόμοιες, ὅπως οἱ ἀνωτέρω, περιπτώσεις, «ἀντὶ τοῦ χειρίστου τὸ βέλτιον προαιροῦνται», γιὰ νὰ ἀναφερθῶ σὲ φράση τοῦ Λουκιανοῦ, προκειμένου νὰ ἐνισχύσουν ἢ νὰ διατηρήσουν ὑψηλὸν τὸ πολεμικὸ φρόνημα τῶν ὑπ' αὐτοὺς στρατιωτῶν εἶναι, ὅπως θὰ ἀνέμενε κανεὶς, πολλὰ καὶ ποικίλα, γνωστὰ ἀπὸ τὴν Ἀρχαιότητα³¹. Ἐδῶ κρίνω σκόπιμο νὰ ἀναφερθῶ μόνον σὲ ἓνα, ἀκραίως ὅμως θὰ ἔλεγα μορφῆς, τὸ ὁποῖον ἀποδίδει στὸν Σπαρτιάτην στρατηγὸν Ἀγησίλαον ὁ Πλούταρχος στὸν βίον ποῦ τοῦ ἔχει ἀφιερῶσει. Ὁ Ἀγησίλαος κατὰ μίαν

28. ΦΩΤΑΚΟΣ, *Ἀπομνημονεύματα*, 1, σ. 357-358.

29. ΦΩΤΑΚΟΣ, *Ἀπομνημονεύματα*, 1, σ. 357.

30. Βλ. ΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἀπομνημονεύματα*, σ. 44.

31. Βλ. πρόχειρα καὶ ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, *Ἡθικά II*, Βασιλέων ἀποφθέγματα καὶ Στρατηγῶν, σ. 65, 8 καὶ 9 («οὗτοι ὑμῖν εἰσὶν οἱ χρησμοί, δείξας τοὺς βελτίονας») (ἐκδ. Παπαδήμα).

ἐκστρατεῖαν του βρῖσκειται καταστρατοπεδευμένος σὲ περιοχὴν τῆς Χαιρώ-
νειας. Τότε:

«τὸν ἥλιον ἐκλείποντα καὶ γινόμενον μηνοειδῆ κατεῖδεν, ἅμα δὲ
ἤκουσε τεθνάναι Πείσανδρον ἠττημένον ναυμαχίᾳ περὶ Κνίδον
ὑπὸ Φαρναβάζου καὶ Κόνωνος. Ἦχθέσθη μὲν οὖν, ὡς εἰκός, ἐπὶ
τούτοις καὶ διὰ τὸν ἄνδρα καὶ διὰ τὴν πόλιν, ὅπως δὲ μὴ τοῖς
στρατιώταις ἐπὶ μάχην βαδίζουσιν ἀθυμία καὶ φόβος ἐμπέση,
τάναντία λέγειν ἐκέλευσε τοὺς ἀπὸ θαλάττης ἤκοντας, ὅτι νικῶσι
τῇ ναυμαχίᾳ».

Καὶ δὲν ἀρκέσθηκε μόνον στὴν ἀντιστροφή πρὸς τὸ καλύτερον τῆς δυσάρε-
στης ἀγγελίας, ἀλλὰ γὰρ νὰ γίνῃ ἀπολύτως πειστικός πρὸς τοὺς στρατιῶτες
του «προελθὼν αὐτὸς ἐστεφανωμένος ἔθυσεν εὐαγγέλια καὶ διέπεμπε με-
ρίδας τοῖς φίλοις ἀπὸ τῶν τεθυμένων»³².

Ἀναλυτικὸς λόγος περὶ τῆς ὠμοπλατοσκοπίας ὡς τρόπου μαντεύ-
σεως τῶν μελλόντων νὰ συμβοῦν θὰ ἦταν πολὺ μακρός. Λόγω καταθλι-
πτικῆς πιέσεως ἀπὸ τὴν κλεψύδραν τοῦ χρόνου περιορίζομαι νὰ σημειώσω
ὅτι ὁ Μιχαὴλ Οἰκονόμου, λόγιος γραμματικός, ὑπασπιστὴς τοῦ Κολοκο-
τρώνη, ἀναφέρεται σὲ αὐτὴν καὶ σὲ ὑποσημείωση μονολεκτικῶς³³, ἐνῶ ὁ
λαϊκώτερος Φωτάκος, ποὺ δὲν ἀφήνει λεπτομέρειαν στὴν ὁποῖαν νὰ μὴν
ἀναφερθῆ, ἀφιερώνει σὲ αὐτὴν στὰ *Ἀπομνημονεύματά* του τρεῖς περίπου
σελίδες μὲ πολλὰ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα³⁴. Τὸ θέμα βρῆκε καὶ ποιητικὴν

32. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, *Ἀγησίλαος* 17. Τὸ ἐπεισόδιον παραλαμβάνομενον ἀσφαλῶς
ἀπὸ τὸν Πλούταρχον ἀναφέρεται καὶ στὰ *Στρατηγικά* τοῦ Πολυαίνου (1, 2, 3).

33. Βλ. ΜΙΧΑΗΛ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, *Ἱστορικά τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας ἢ ὁ
ἱερός τῶν Ἑλλήνων Ἀγών*, Ἀθῆναι 1976, σ. 156α (ἐκδ. Δημοσίας Βιβλιοθήκης τῆς
Σχολῆς Δημητσάνης, 3, *Φωτομηχανικὴ ἐπανεκδόσις ἐκ τῆς α' ἐκδόσεως*, *Ἐπιμέ-
λεια-Εἰσαγωγή-Εὐρετήριο* ΙΩΑΝΝΑ ΓΙΑΝΝΑΡΟΠΟΥΛΟΥ – ΤΑΣΟΣ ΑΘ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥ-
ΛΟΣ). Ὁ Οἰκονόμου δικαιολογῶντας τὴν μονολεκτικὴν ἀναφορὰ γράφει ὅτι «ἤθελεν
εἶναι καλόν, χάριν περιεργείας τῶν μεταγενεστέρων, νὰ προτάξω καὶ περιγραφῆν»,
μεταξὺ ἄλλων ποὺ ἀναφέρει, «καὶ τῆς προφήτιδος ὀστεομαντείας, τῆς διαίτης, τῶν
ἁσμάτων καὶ ὀρχήσεων, τῶν ἡθῶν καὶ ἐθίμων ἐκάστων· καὶ ἐδυνάμην μὲν, παρέ-
λειψα δὲ νὰ πράξω τοῦτο συντομίας τε ἕνεκα καὶ διότι τὰ καθέκαστα τῶν τοιούτων
ἀνῆκουν μᾶλλον εἰς τὴν φιλολογίαν, τὴν ποίησιν [...]».

34. Βλ. ΦΩΤΑΚΟΣ, *Ἀπομνημονεύματα*, 1, σ. 161-163.

έκφραση στὸν Ἀθανάσιον Διάκονο τοῦ Βαλαωρίτη³⁵. Ὁ Κολοκοτρώνης καὶ λόγῳ τῆς ιδιότητάς του ὡς ἀρχηγοῦ, ποὺ ἔπρεπε νὰ προβλέπη, συνήθιζε νὰ τὴν χρησιμοποιοῦ πολὺ συχνά.

Κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἦταν πολὺ γνωστή, ἕνας δὲ ἀπὸ τοὺς μεγίστους πολυῖστορες τοῦ Βυζαντίου τοῦ 11ου αἰῶνος, ὁ καὶ ὕπατος τῶν φιλοσόφων ἀποκληθεὶς Μιχαὴλ Ψελλός, ἔγραψε καὶ πραγματεία γιὰ τὸ «χρηστήριον» αὐτὸ τῆς ὠμοπλατοσκοπίας, τὸ ὁποῖον ἀποκαλεῖ «βάρβαρον καὶ ἀλλόκοτον», ἔχοντας ὅμως «ὡς τοῖς χρωμένοις δοκεῖ, μελλόντων προαναφώνησιν», μελλόντων ποὺ εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον ἀναφέρονται τὰ πολεμικὰ ἔργα καὶ γεγονότα³⁶.

Ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ μεταχειρισθῶ ἐδῶ τὸν κάλαμον τοῦ Φιλήμονος:

«Ἀπόρροια τῶν ἀρχαίων προλήψεων ἔμεινεν εἰς τοὺς Ἕλληνας, καὶ μᾶλλον τοὺς Πολεμικοὺς καὶ τοὺς χωρικοὺς των, ἢ προμαντεία τῆς πλάτης τῶν προβάτων καὶ αἰγῶν (ἐψημένων). Πολλάκις ὠφέλησεν ἡ πρόληψις αὕτη χωρὶς ἐλπίδα. Πολλάκις ἔβλαψε χωρὶς λόγον. Στρατὸς ὀλίγος καὶ διακινδυνεύων ἐμψυχώθη αἰφνιδίως διὰ τῆς αἰσίας ἐξηγήσεως τῶν σημείων της, καὶ ἐκέρδισε νίκην ἀβέβαιον· καὶ ἐξ ἐναντίας Στρατὸς πολυάριθμος καὶ ἔχων ὑγιᾶς τὸ ἡθικόν του, ἐδειλίασε διὰ τὴν ἀποφράδα πρόγνωσίν των, καὶ ἐνικήθη στερηθεὶς τὴν ἐλπίδα καὶ τὴν τόλμην του. Ὑπήρξαμεν ἐκ περιστάσεως αὐτόπται ὅλων τούτων. Ἐντεῦθεν ἡ καλὴ ἢ κακὴ ἔκβασις μιᾶς μάχης ἐκρέματο ἐνίοτε ἀπὸ τὴν καλὴν ἢ κακὴν μάντευσιν τῆς πλάτης, καὶ μάλιστα ἂν ἤθελε τύχη γέρων ὁ τοιοῦτος μάντις»³⁷.

35. Βλ. ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΛΙΤΣΟΥΝΑΚΗΣ, Ἀγὼν μοναδικός, *Τὸ Εἰκοσιένα*, Πανηγυρικοὶ λόγοι ἀκαδημαϊκῶν, Ἀθῆναι 1977, σ. 288-289 (Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Ἰδρυμα Κώστα καὶ Ἑλένης Οὐράνη, 4).

36. Βλ. κυρίως Γ. Α. ΜΕΓΑΣ, Βιβλίον ὠμοπλατοσκοπίας ἐκ κώδικος τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν, *Λαογραφία*, 9, 1926, σ. 3-51 (διδακτορικὴ διατριβή).

37. ΙΩΑΝΝΗΣ ΦΙΛΗΜΩΝ, *Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας*, ἐν Ναυπλίᾳ 1834, σ. 218α (ἐκδ. Κουλτούρα) καὶ Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΗΣ, Ὀμοπλατοσκοπία, *Λαογραφικὰ Σύμμεικτα*, 1, 1920, σ. 77-79 (στὶς σ. 77-78 παρατίθεται καὶ τὸ κείμενον τοῦ Φιλήμονος).

Ἡ σύσταση ἑνὸς στρατοπέδου, ἀπαραιτήτου γιὰ τὴν διεξαγωγὴν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων, ἀποτελοῦσε ζήτημα ἐξαιρετικὰ δυσχερές, συνδεδεμένον μὲ τὴν ψυχολογίαν, τὴν ἰδιοτροπίαν ἀλλὰ καὶ τὴν παρὰ λόγον πίστη σὲ διάφορα πράγματα καὶ φαινόμενα τῶν Ἑλλήνων μαχητῶν.

Ἡ σημείωση τοῦ Οἰκονόμου, στὴν ὁποίαν ἐμπλέκεται ἡ συμβολὴ στὸν Ἀγῶνα τοῦ '21 ὄχι μόνον τῶν ἐπωνύμων ἡγητόρων ἀλλὰ καὶ τῶν ὑπ' αὐτοὺς ἀφανῶν ἡρώων ἀπλῶν στρατιωτῶν μὲ τὰ τραγούδια των, τὰ ἦθη καὶ τὰ ἔθιμά των κ.λπ. ἢ τίς παρὰ λόγον πίστεις καὶ ἐνέργειές των, εἶναι οὐσιαστική. Οἱ δυσκολίες ὑπῆρξαν μεγάλες.

Ὁ Κολοκοτρώνης ἐξομολογεῖται μὲ παράπονον στὰ ἀπομνημονεύματά του:

«Ἡ ἀρχηγία ἑνὸς στρατεύματος Ἑλληνικοῦ ἦτον μία τυραννία, διατὶ ἔκαμνε καὶ τὸν ἀρχηγό, καὶ τὸν κριτή, καὶ τὸν φροντιστή, καὶ νὰ τοῦ φεύγουν καθεμέρα καὶ πάλιν νὰ ἔρχονται· νὰ βαστάη ἓνα στρατόπεδον μὲ ψέμματα, μὲ κολακείαις, μὲ παραμύθια· νὰ τοῦ λείπουν καὶ ζωοτροφίαις καὶ πολεμοφόδια, καὶ νὰ μὴν ἀκοῦν καὶ νὰ φωνάζη ὁ ἀρχηγός· ἐνῶ εἰς τὴν Εὐρώπῃ ὁ Ἀρχιστράτηγος διατάττει τοὺς στρατηγούς, οἱ στρατηγοὶ τοὺς συνταγματάρχας, οἱ συνταγματάρχαι τοὺς ταγματάρχας καὶ οὕτω καθ' ἐξῆς· ἔκανε τὸ σχέδιόν του καὶ ἐξεμπέρδευε. Νὰ μοῦ δώσῃ ὁ Βελιγκτῶν 40,000 στρατεύμα τὸ ἐδιοικοῦσα, ἀλλ' αὐτουνοῦ νὰ τοῦ δώσουν 500 Ἑλληνας δὲν ἐμποροῦσε οὔτε μιὰ ὥρα νὰ τοὺς διοικήσῃ. Κάθε Ἑλληνας εἶχε τὰ καπρίτζια του, τὸ θεό του καὶ ἔπρεπε νὰ κάμῃ κανεὶς δουλιὰ μὲ αὐτοὺς, ἄλλον νὰ φοβερίζῃ, ἄλλον νὰ κολακεύῃ, κατὰ τοὺς ἀνθρώπους»³⁸.

Τὰ ἐπὶ μέρους ἐπεισόδια στὰ στρατόπεδα ἦταν φυσικὰ πολλὰ καὶ ποικίλα. Ἄς μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ ἀναφερθῶ μόνον σὲ ἓνα. Ἀφορᾷ τὴν συγκρότηση τοῦ στρατοπέδου στὸ Βαλτέτζι πρὶν ἀπὸ τὴν γνωστὴν νικηφόρον μάχην τῶν ἑλληνικῶν ὅπλων. Κατ' αὐτὴν οἱ μετέχοντες ἀγωνιστὰὶ ἔπρεπε νὰ ὑποβληθοῦν στὴν πολὺ συνηθισμένη διαδικασίαν τῆς καταμετρήσεώς των³⁹, προκειμένου μὲ γνώση τοῦ πραγματικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀνδρῶν νὰ ρυθμισθοῦν

38. ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ, *Διήγησις*, σ. 191-192.

39. Πρβλ. καὶ ΦΩΤΑΚΟΣ, *Ἀπομνημονεύματα*, 1, σ. 146.

καλύπτερα τὰ θέματα ἐπιμελητείας τοῦ στρατοπέδου καὶ πειθαρχίας. Ὅλοι ὑπήχθησαν στὴν διαδικασίαν αὐτὴν πλὴν τῶν Μανιατῶν, ἐπειδὴ ἡ καταμέτρηση κατ' αὐτοὺς ἐθεωρεῖτο ἀορίστως κακόν. Καὶ στὸ τέλος ὑποχώρησαν, ἐπειδὴ τοὺς ἀπέιλησεν ὁ Κολοκοτρώνης ὅτι δὲν θὰ τοὺς μοίραζε τροφήν.

Ἡ ἐνέργεια τῆς ἀρνήσεως τῆς καταμετρήσεως, ἄγνωστή μου ἀπὸ ἄλλην πηγὴν, κινεῖται στὴν περιοχὴν τοῦ παραλόγου.

Ὁ Φωτάκος παρέχει πάντως ἐν συνεχείᾳ κάποια δικαιολογία γράφοντας ὅτι τὴν ἄλλην ἡμέραν μετὰ τὴν σύσταση τοῦ στρατοπέδου στὸ Βαλτέτσι (24 Ἀπριλίου) ἤλθαν 9.000 πεζοὶ καὶ καβαλλαραῖοι ἀπὸ τὴν Τριπολιτσάν καὶ κατώρθωσαν προσκαίρως νὰ διαλύσουν τὸ στρατόπεδον. «Ἐξ αἰτίας ὅπου ἐμετρήθησαν», προσθέτει ὁ Φωτάκος, «ἐγόγγυσαν κατὰ τοῦ Κολοκοτρώνη οἱ Μανιάται καὶ ἔλεγαν ὅτι ἐξ αἰτίας ὅπου ἐμετρήθησαν τοὺς ἐμάγευσαν οἱ Τοῦρκοι καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐδειλίασαν καὶ δὲν ἐστάθησαν εἰς τὸν πόλεμον»⁴⁰.

Ἐδῶ κρίνω ἀναγκαῖο νὰ συνδέσω τὴν πράξιν αὐτὴ μὲ ἀνάλογη τοῦ ποιμενικοῦ βίου, κατὰ τὴν ὁποίαν ὅμως θεωρεῖται κακόν τὸ καταμέτρημα τῶν αἰγοπροβάτων, καταμέτρημα μάλιστα μὲ τὸν δείκτη-δάκτυλον τοῦ χειροῦ.

Εἶναι ἡ πρόληψη τόσο διαδεδομένη, ὥστε στὴ Νάξο, ὅπως προκύπτει ἀπὸ ἔρευνάν μου, ὁ βοσκός, προικοδοτῶντας μὲ αἰγοπρόβατα μελλόνυμφον, προσδιορίζει τὸν ἀριθμὸν των ἀορίστως, π.χ. τὸ ½ ἢ τὸ ¼, ἀρνούμενος πεισμόνως νὰ ἀναφερθῆ στὸν ἀκριβῆ ἀριθμὸν. Τὸ πρᾶγμα ἐπεκτείνεται, ὅπως φαίνεται, καὶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις. Ὅπως τελευταῖα διεπίστωσα πάλιν στὴ Νάξον, τὸ ἔργον πολιτικοῦ μηχανικοῦ νὰ μετρήσῃ τὴν ἔκταση ἐνὸς ἀμπελιοῦ πρὸ τοῦ τρυγητοῦ μὲ σύγχρονον μηχανήμα θεωρήθηκε ἀπὸ τὸν ἐπιμελητὴ γεωργὸν τοῦ κτήματος ὡς δυσόλιον.

Ἐπῆρχαν ὅμως καὶ οἱ συμπτώσεις ποὺ ἐνίσχυναν τὴν μαντείαν καὶ δεισιδαιμονίαν, ὅπως ἡ σχετιζόμενη μὲ τὴν πτώση τοῦ Νεοκάστρου, τοῦ τελευταίου καὶ σημαντικώτατου ὄχυροῦ τῆς περιοχῆς τοῦ κόλπου τοῦ Ναυαρίνου, ἡ ὁποία διευκόλυνε τὴν πανστρατιᾶ νικηφόρον προέλαση τοῦ Ἱμπραῆμ πρὸς τὰ κάστρα τῆς Κεντρικῆς Πελοποννήσου. Κατὰ τὸν Σπηλιάδην, ὁ ὁποῖος θὰ μπορούσε μὲ τὸ ἀπομνημονευματικόν του ἔργον νὰ διεκδικήσῃ τὸν τίτλον τοῦ ἱστορικοῦ:

40. Βλ. ΦΩΤΑΚΟΣ, *Ἀπομνημονεύματα*, 1, σ. 121-122.

«πορευόμενος (ένν. ὁ Γρηγόριος Δικαῖος ἢ Παπαφλέσσας πρὸς τὴν Μεσσηνίαν) [...] ἐνῶ ἐδείπνει, βλέπει κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν συνήθειαν τὴν πλάτην τοῦ ὀπτοῦ ἀρνίου, καὶ λέγει: Τὸ Νεόκαστρον ἔπεσε, καὶ ὁ ὑπασπιστὴς τοῦ Ῥώσχη (Ros) καὶ ὁ Τισαμενὸς (γραμματικὸς τοῦ Παπαφλέσσα) ἐγέλων διὰ τῶν τοιούτων μαυτευμάτων τὴν πρόληψιν· προσκαλεῖ δὲ γέροντά τινα παλαιὸν ἀρματωλόν, θεῖόν του, τὸν δείχνει τὴν πλάτην, καὶ οὗτος ἐπιβεβαιώνει ὅτι τὸ Νεόκαστρον ἔπεσεν [...]. Τὴν ἐπιουῶσαν ἀναχωροῦσι καὶ καθ' ὁδὸν πληροφοροῦνται τὴν πτώσιν τοῦ Νεοκάστρου»⁴¹.

Ὁ Φωτάκος τοποθετεῖ τὸ θέμα σὲ εὐρύτερον πλαίσιον καὶ ὡς ἐπαναλαμβανόμενον. Οἱ καπεταναῖοι, γράφει, ἀπὸ τὴς ἐνδείξεως τῆς πλάτης διέδιδαν ὅτι θὰ γίνῃ μάχη, θὰ νικήσουν οἱ Ἕλληνες καὶ θὰ λάβουν πολλὰ λάφυρα. Ἐὰν «ἐσυνέπιπτε νὰ νικήσωμεν αὐτοὺς (ένν. τοὺς Τούρκους), ἢ πρόληψις τότε ἐστερεοῦτο», γράφει⁴².

Ἐπῆρχαν ἀκόμη καὶ προλήψεις μὲ ἐκδηλὸν ἠθικὸν περιεχόμενον, πού δικαιολογοῦσε τὴν ἔλλειψη κρουσμάτων βιασμοῦ γυναικῶν. «Σέβας πρὸς τὰς γυναῖκας· ἐδίωχαν ὅποιος ἤθελε βιάσει καμία γυναῖκα», παρατηρεῖ στὰ ἀπομνημονεύματά του ὁ Κολοκοτρώνης⁴³. Κατὰ τὸν Φιλήμονα, ὁ ὁποῖος μεταξὺ ἄλλων ἀναφέρεται σὲ αὐτὴν τὴν πρόληψη, χαρακτηρίζοντάς τιν ὡς «λίαν σωτήριον»:

«μάλιστα δὲ ἐκυρίευσε παρὰ τοῖς πολλοῖς ἡ προληπτικὴ μὲν, ἐξόχως διατηρουμένη ὑπὸ τῶν ἄλλοτε κλεπτῶν, ἀλλ' ἠθικωτάτη καὶ λίαν σωτήριος ἰδέα, ὅτι ἡ βολὴς τοῦ ἐχθρικοῦ πυροβόλου διώκει τὸν τὰ σαρκικὰ διώκοντα. Ἐντεῦθεν ὁ σωφρονῶν ἐλογίζετο ἀπαθὴς πρὸς τὰς ἐκ χειρὸς βολάς»⁴⁴.

Ὁ Βακαλόπουλος ἀναφέρει σχετικῶς ὅτι οἱ ἀρχηγοὶ προσπαθοῦσαν νὰ περιστείλουν τὸ κακό, ὅπου αὐτὸ συνέβαινε, μὲ πρῶτον τὸν Κολοκοτρώνη,

41. Βλ. ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΠΗΛΙΑΔΗΣ, *Ἀπομνημονεύματα, διὰ τὰ χρησιμεύσωσιν εἰς τὴν Νέαν Ἑλληνικὴν Ἱστορίαν (1821-1843)*, 2, Ἀθῆναι 1972, σ. 305-306 (ἐκδ. Παναγιώτου Φ. Χριστοπούλου). Γιά τὰ περὶ ὠμοπλάτης, βλ. ἀνωτέρω.

42. Βλ. ΦΩΤΑΚΟΣ, *Ἀπομνημονεύματα*, 1, σ. 162.

43. ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ, *Διήγησις*, σ. 40.

44. Βλ. ΦΙΛΗΜΩΝ, *Δοκίμιον*, 3, λζ'.

ὁ ὁποῖος σὲ διαταγὴ πού ἐξέδωσε στὶς 2 Μαρτίου τοῦ 1822 παρήγγειλε μεταξὺ ἄλλων:

«Ὅστις ἀρπάσῃ ἢ ἀτιμάσῃ γυναῖκα ἢ θυγατέρα τινός, ἀφοῦ ἐλεγχοῦν θέλει καταδικάζεται εἰς θάνατον, ἐπειδὴ τὸ ἔγκλημα αὐτὸ τοῦ βιασμοῦ γυναικῶν θανατώνει πολιτικῶς τὴν τιμὴν ὅλης τῆς συγγενείας τῆς ἀτιμαζομένης»⁴⁵.

Ἀνάλογα περισσότερο ἢ λιγώτερο ἀτεγκτὴ ἦταν ἔναντι τῶν βιαστῶν καὶ ἡ στάση καὶ ἄλλων ἡγῆτόρων. Ἡ ἀτιμωρησία ἀντιστρόφως τῶν βιαστῶν κηλίδωνε τὴν ὑπόληψη τοῦ ἀρχηγοῦ, ὅπως ὑπαινίσσεται ὁ ἀπομνημονευματογράφος καὶ ἀγωνιστὴς Νικόλαος Κασομούλης⁴⁶, ὁ κατὰ τὰ ἄλλα πολῦτιμος ἱστορικὸς πληροφοριόδοτος γιὰ τὰ ἐπαναστατικὰ γεγονότα τοῦ βορείου ἐλλαδικοῦ χώρου, ἀλλὰ καὶ ἡ κοινὴ γνώμη αὐτονοήτως κατεδίκαζε τοὺς παραβάτες ἐνόχους⁴⁷.

45. Βλ. ΑΠ. Ε. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα τοῦ 1821*, Ὀργάνωση, Ἡγεσία, Τακτική, Ἡθὴ, Ψυχολογία, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 165.

46. ΝΙΚΟΛΑΟΣ Κ. ΚΑΣΟΜΟΥΛΗΣ, *Ἀπομνημονεύματα τῆς Ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων 1821-1833*, 2, σ. 464 καὶ σ. 583, 1 (πρόλογος Ἐμμ. Γ. Πρωτοψάλτης, εἰσαγωγή καὶ σχόλια Γιάννης Βλαχογιάννης).

47. Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ μὲ ἐκτενεῖς παραπομπές στὶς πηγές βλ. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Τὰ Ἑλληνικὰ στρατεύματα τοῦ 1821*, σ. 165, ὅπου μεταξὺ τῶν πηγῶν ἀναφέρεται καὶ ὁ πρῶτος συστηματικὸς ἐκδότης τῶν ἐλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν Γάλλος λόγιος Fauriel. Ὁ τελευταῖος παρουσιάζει ἐκτενῶς τὸ θέμα ἐξαίροντας ὡς ἀρετὴν τοῦ εὐγενικοῦ χαρακτῆρα τῶν Κλεφτῶν τὴν συμπεριφορὰν των πρὸς τὶς γυναῖκες, πού συνέβαινε πολλὰς φορὰς νὰ αἰχμαλωτίσουν καὶ νὰ βρῖσκωνται πολλὰς ἡμέρες συνεχῶς στὴν ἐξουσίαν των στὰ καταφύγια των. Σὲ καμμιάν περίπτωσιν οἱ Κλέφτες δὲν ἐπέτρεπαν στὸν ἑαυτὸν των τὴν παραμικρὴν προσβολὴν τῶν αἰχμαλώτων των. Συγκεκριμένα «ὠραία ἢ ἄσχημος, νέα ἢ γραιῖα, μουσουλμανὶς ἢ χριστιανὴ, ἀγνώστου ἢ ἐχθρικῆς οἰκογενείας», γράφει, «ἦσαν κάτι τὸ ἱερὸν διὰ τοὺς Κλέφτες τῆς ομάδος, ἢ ὁποῖα τὰς εἶχεν αἰχμαλωτίσει. Ὁ καπετάνιος, ὁ ὁποῖος θὰ ἀπετόλμα νὰ μὴ ἐπιδείξῃ σεβασμὸν, ἐγκατελείπετο ἀμέσως ἀπὸ τὰ παλληκάρια του, ὡς ἓνα πρόσωπον διὰ παντὸς ἀτιμασθὲν καὶ ἀνάξιον νὰ κυβερνᾷ γενναίους. Ἀναφέρουν τὴν περίπτωσιν ἐνὸς καπετάνιου, ὁ ὁποῖος ἐφρονεῦθη ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ παλληκάρια του, διότι προσέβαλε τὴν γυναῖκα ἐνὸς Τούρκου, τὴν ὁποίαν ἐκρατοῦσε αἰχμάλωτον περιμένων τὴν ἐξαγορὰν τῆς». Καὶ ἀναφέροντας ἓνα τραγούδι, πού καταχωρίζει στὴν συλλογὴν του, προσθέτει: «Ἀσφαλῶς ὁ Σιπιῶν μεταξὺ τέτοιων

Ἐπεισόδια παρὰ λόγον συμβαίνοντα, ποῦ ἔχουν προσλάβει χαρακτῆρα θαύματος, δὲν λείπουν ἀπὸ τὰ κείμενα τῶν ἀπομνημονευτῶν. Ἐνα τέτοιο συμβάν ἀναφέρει ὁ Φωτάκος:

«Τὸ Κεφαλάρι τοῦ Ἄργους εἶχε στίψει» (θὰ ἐπανέλθω στὸ θέμα) καὶ οἱ στρατιῶται ἀνεκάλυψαν ἀπὸ ἐντελῶς τυχαῖο γεγονός μπροστὰ ἀπὸ «ἓνα βράχον ἓνα παλαιὸν πηγᾶδι μὲ καλὸν νερὸν ἄγνωστον ἕως τότε, τὸ ὁποῖον πολὺ μᾶς ἐχρησίμευσεν εἰς ἐκείνην τὴν ἀνυδρίαν οἱ δὲ Ἕλληνες ἐδόξασαν τὸν Θεόν, διότι ἐθεώρησαν ὡς θαῦμα τὴν ἀνακάλυψιν ταύτην»⁴⁸.

Μερικὰ ἄλλα ἐπεισόδια στὸ παρὰ λόγον βασιζόμενα προσλαμβάνουν καὶ αὐτὰ θαυματικὸν χαρακτῆρα, ἔχοντας ὅμως τὴν ἀρχὴν των σὲ Βίους καὶ Συναξάρια Ἀγίων. Σύμφωνα μὲ ἓνα ἀπὸ αὐτά, οἱ Ἕλληνες πολιορκούμενοι κατὰ τὸ ἔτος 1823 στὸ Αἰτωλικὸν εἶχαν μεγάλην ἔλλειψη ποσίμου ὕδατος. Ὅπως συγκεκριμένα ἀναφέρει ὁ Οἰκονόμου:

«Βόμβα δέ τις ἔξωθεν πεσοῦσα ἐντὸς τοῦ ἐκεῖ ἱεροῦ ναοῦ τοῦ Ταξιάρχου Μιχαήλ, ἀνέσκαψε λάκκον εἰς τὸ λιθόστρωτον ἔδαφός του, καὶ ἐξ αὐτοῦ ἀνέβρυσεν ὕδωρ πόσιμον [...] εἰς χαρὰν καὶ θαυμασμόν πάντων, δοξολογούντων τὸν Θεὸν καὶ πιστευόντων ὅτι τοῦτο δὲν ἦτο συμβάν τι τυχαῖον, ἀλλ' ἐνδειξις ὅτι εὐδοκεῖ εἰς τὸν ἀγῶνα των»⁴⁹.

Σὲ παρόμοια ἄλλοτε περίσταση ἐλλείψεως ποσίμου νεροῦ («ἐντὸς τῶν ἀλμυρῶν ὑδάτων» μιᾶς λίμνης «εὐρέθη κεχωρισμένον καὶ ἄμικτον ὕδωρ

ἀνδρῶν δὲν θὰ εὔρισκε θαυμαστάς, διότι δὲν εἶχε προσβάλει τὴν τιμὴν τῆς αἰχμαλώτου του» (βλ. CLAUDE FAURIEL, *Δημοτικὰ τραγούδια τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος, Εἰσαγωγή Νίκος Α. Βέης, Μετάφραση Ἄπ. Δ. Χατζηγεμμανουήλ, Ἀθήνα 1956, σ. 38 τοῦ εἰσαγωγικοῦ λόγου). Φαίνεται ὅμως ὅτι ὑπῆρξαν ἐνίοτε καὶ κρούσματα βιασμῶν (βλ. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, αὐτόθι).*

48. Βλ. ΦΩΤΑΚΟΣ, *Ἀπομνημονεύματα*, 1, σ. 352, σημ. 1. Πρβλ. καὶ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, *Ἱστορικά*, σ. 352, ὁ ὁποῖος γράφει: «Συνέπεσε δὲ κατὰ τὸ θέρος ἐκεῖνο θεῖα οἰκονομία: ἢ διὰ τὸν ἐπικρατήσαντα τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἀρχμόν, ἢ δι' αἰτίαν τινὰ φυσικὴν κατὰ τοὺς ὑπογείους ὄχετους, ἢ τὰς πηγὰς τοῦ Ἐρασίνου ποταμοῦ, καὶ αἱ πηγὰι αὐτοῦ ἐστέρευσαν ἐντελῶς» (βλ. καὶ κατωτέρω, σ. 44).

49. Βλ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, *Ἱστορικά*, σ. 416.

πόσιμον ὅθεν ὑδρεύσαντο πάντες, πράγμα ασύνηθες)⁵⁰. Οἱ συναφεῖς διηγήσεις ἔχουν πιθανῶς τὴν ἀρχὴν των στὸ θαῦμα τοῦ Μωυσέως στὴν ἔρημον Σίν, ποῦ εἶναι γνωστὸν ἀπὸ τὴν Παλαιὰν Διαθήκην⁵¹. Ἡ παράδοση τοῦ 1823 στὸ Αἰτωλικὸν ἔχει ἀπλῶς προσαρμοσθῆ στὸν χρόνον καὶ στὸν τόπον.

Ἐνα ἄλλο θαυματικὸ γεγονός παραδίδει ὁ κληρικὸς ἀπομνημονευματογράφος Ἀμβρόσιος Φραντζῆς. Σύμφωνα μὲ τὴν σχετικὴ διήγηση, ὁ Ἱμπραήμ στὴν ἐπιθυμίαν του νὰ δοκιμάσῃ τὴν τύχην του καὶ στὴ Μονὴν τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου ἀπέστειλε τὴ νύκτα 600 ἵππεῖς νὰ καταλάβουν τὸ πηλοσίχωρο πρὸς τὴ Μονὴν μετόχι, Πανηγυρίστραν καλούμενον. Ὅταν οἱ 600 ἵππεῖς ἐπλησίασαν τὴν Μονὴν, τότε:

«θεωροῦντες ἐνώπιόν των ἐν μέγα τεῖχος, δὲν ἐδυνήθησαν νὰ προχωρήσωσι μῆτε ἐν βῆμα ἔμπροσθεν, ἀλλ' ὅθεν καὶ ἂν ἔστρεφον διὰ νὰ προχωρήσωσι, τὸ ἴδιον αὐτὸ τεῖχος τοῖς ἐπαρουσίαζετο ὥστε ἰδόντες τὸ ἄλλως ἀδιάβατον, ἐπέστρεψαν δρομαῖοι εἰς τὴν πόλιν τῶν Καλαβρῦτων, διηγηθέντες μὲ φόβον καὶ μὲ πολλὴν ἔκστασιν τὸ ἐμπόδιον τῆς περαιτέρω ὁδοιπορίας των εἰς τὸν Ἱμπραχίμην καὶ τοὺς λοιπούς».

Αὐτὸ προκάλεσε τὴν ὀργὴν τοῦ Ἱμπραήμ, ὁ ὁποῖος «κατέκαυσεν ἅπασαν τὴν πόλιν τῶν Καλαβρῦτων καὶ ἀνεχώρησεν εἰς τὴν Τριπολιτζάν». Ἐνδιαφέρει ἐδῶ ἡ προσπάθεια τοῦ Φραντζῆ νὰ δικαιολογήσῃ τὸ συμβάν. Γράφει:

«Τὸ θαῦμα αὐτὸ (ὡς ἀδύνατον νὰ κρυφθῆῖ κάθε συμβάν ἀπὸ ὀλίγους, πολλῶ δὲ μᾶλλον ἀπὸ τόσα ὄσα, τὰ ὁποῖα τὸ ἤκουσαν) ἐπληροφορήθησαν καὶ οἱ παρὰ τῷ Ἱμπραχίμην κατ' ἐκείνας τὰς στιγμὰς ὄντες αἰχμάλωτοι, καὶ παρὰ πολλῶν ἄλλων ἀκόμι ἀκουσθὲν διαφημίζεται μέχρι σήμερον. Εἴμεθα βέβαιοι ὅτι πολλοὶ θέλουσι μᾶς ἐμπαίξει ὡς πιστεύσαντας καὶ ἐκθέσαντας ἐν τοιοῦτον συμβάν ὡς

50. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, *Ἱστορικά*, σ. 416.

51. Βλ. ἐκτενῶς ΣΤΕΦ. Δ. ΗΜΕΛΛΟΣ, Ἡ «ὑδατος βλύσις» κατόπιν θαύματος στὸν Βίο Νίκωνος τοῦ «Μετανοεῖτε». Συναφεῖς θαυματικὲς καὶ ἄλλες διηγήσεις, *Λαογραφικά*, Δ', Ποικίλα, Ἀθήνα 2003, σ. 96-141.

θαῦμα, ἀλλ' ὀλίγον πειραζόμεθα ἀπὸ τοιούτους ἐμπαιγμούς, καθότι εἴμεθα πιστοὶ εἰς τὰς βάσεις τῆς θρησκείας μας)⁵².

Ἀπὸ τὸ παρὰ λόγον ἰσχυρὸν δὲν ἐξαίρουνται καὶ οἱ Τοῦρκοι, σὲ πράγματα μάλιστα ποὺ ἀφοροῦν τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάσταση⁵³.

Θεωρῶ ἀτυπὸν ἄλλ', ἀς μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ διευκρινίσω ὅτι οἱ κατὰ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπον σχετιζόμενοι μὲ τὰ ἐπαναστατικὰ στρατόπεδα ἢ τὶς ἐπαναστατικὲς πράξεις δὲν ἦταν ὅλοι προληπτικοὶ καὶ δεισιδαίμονες, ταυτὸν εἰπεῖν δὲν ἐκινούνταν ὅλοι καὶ πάντοτε στὴν περιοχὴν τοῦ «παρὰ λόγον». Ὑπῆρχαν καὶ οἱ λογικὰ σκεπτόμενοι καὶ ἐνεργοῦντες, ποὺ ἀντιδρούσαν ἀναλόγως. Ἔτσι, ἡ προσπάθεια προγνώσεως μελλοντικῶν γεγονότων μέσῳ τῆς ὠμοπλατοσκοπίας προξενούσε, ὅπως ἔχει ἤδη προεκτεθῆ, τὸν γέλωτα τοῦ Τισαμενοῦ, γραμματικοῦ τοῦ Παπαφλέσσα, καὶ τοῦ ὑπασπιστῆ τοῦ Ρώσχη (Ρός). Ὁ Φωτάκος παραδίδει, σὲ σχέση πάντοτε μὲ τὴν ὠμοπλατοσκοπίαν, ὅτι:

«οἱ στρατηγοί, οἱ καπεταναῖοι καὶ οἱ λοιποὶ νοήμονες τῶν Ἑλλήνων ἐγνώριζαν τὸ ψεῦδος καὶ τὸ ἐμεταχειρίζοντο εἰς τοὺς ἀπλοὺς κατὰ τὰς περιστάσεις, διὰ νὰ μὴ δειλιοῦν καὶ ὑποχωροῦν εἰς τὰς μάχας, καὶ τοιουτοτρόπως οἱ στρατιῶται ἔγειναν ἄφοβοι καὶ τολμηροί».

52. ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ ΦΡΑΝΤΖΗΣ, *Ἐπιτομὴ τῆς ἱστορίας τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος*, 2, 1839, σ. 440-441. «Ἀναμφιβόλως κατὰ θεῖαν βούλησιν καὶ εὐδοκίαν ἔγινεν ἡ παρεμπόδισις τῶν 600 ἰππέων», σημειώνει ὁ Φραντζῆς (σ. 411, σημ. 2).

53. Ἀναφέρεται ὅτι σὲ μιὰ ἐπιχείρηση τῶν Τοῦρκων, οἱ τελευταῖοι ἔστησαν τὴν σημαίαν των, οἱ Ἕλληνες κτύπησαν καὶ ἔκοψαν τὸν ἰστὸν τῆς τουρκικῆς σημαίας. Ἡ σημαία ἔπεσε κάτω καὶ συγχρόνως οἱ μαχόμενοι Ἕλληνες φόνευσαν καὶ τὸν σημαιοφόρον. «Ταῦτα οἱ Τοῦρκοι ἐξέλαβον ὡς κακὸν οἰωνὸν καὶ ἄφησαν τὴν σημαίαν των ὡς ἔτυχεν» (βλ. ΦΩΤΑΚΟΣ, *Ἀπομνημονεύματα*, 1, σ. 104). Τὸ ἐπεισόδιον παραδίδει καὶ ὁ Οἰκονόμου καὶ μάλιστα μὲ περισσώτερες λεπτομέρειες. Ἡ οὐσία τοῦ πράγματος πάντως παραμένει ἡ ἴδια. «Οἱ μὲν Τοῦρκοι», γράφει ὁ Οἰκονόμου, «ἐθεώρησαν “τὸ συμβάν” ὡς κακὸν δι’ ἑαυτοὺς οἰωνὸν [...] οἱ δ’ Ἕλληνες ἐξ ἐναντίας τὸ συμβάν ὡς καλὸν δι’ ἑαυτοὺς οἰωνὸν θεωρήσαντες, ἐκ χαρᾶς καὶ ἐnthουσιασμοῦ ἐκραύγαζον: Ἐπάνω τους! Ἐπάνω τους! Τοὺς ἐπήραμεν!» Οἱ Τοῦρκοι ἐτράπησαν σὲ ἄτακτη φυγὴ μὲ πολλὰς ἀπώλειες, ποὺ ἦταν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς καταδιώξεώς των ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες (βλ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, *Ἱστορικά*, σ. 147).

Παραδίδεται ακόμη ότι ο Ίουσοφ-μπέης δὲν ἐπίστευε σὺς δεισιδαίμονες δοξασίες τῶν πολλῶν, ἐπειδὴ ἦτο γραμματισμένος. Μετὰ τὴν διήγηση τοῦ δυσοίωνου ὄνειρου ἀπὸ τὸν Πάνον Κολοκοτρώνην, ὅπως ἀνωτέρω, οἱ παριστάμενοι τοῦ παρετήρησαν ὅτι ἔπρεπε νὰ ντρέπεται ποὺ ἐπίστευε στὰ ὄνειρα καὶ περαιτέρω ὅτι τὸ ὄνειρον ὠφειλόταν στὸ γεγονός ὅτι τὸ προηγούμενον πρὸ τῆς κατακλίσεως βράδυ εἶχαν καταναλώσει στὸ δεῖπνο «πολλὴ γουρουνοπούλα». Μετὰ τὴν μάχην κατὰ τοῦ Δράμαλη στὴν Ἀργολίδα οἱ Ἕλληνες στρατιῶτες καταλήφθηκαν ἀπὸ μεγάλη ἐκπληξὴ καὶ ἀπελπία, ὅταν διαπίστωσαν ὅτι ὁ ποταμὸς Ἐρασιῖνος εἶχε στερέψει, ἐνῶ τὸ προηγούμενον βράδυ τὸν εἶχαν ἀφήσει ρέοντα μεγαλοπρεπῶς. Οἱ πολλοὶ θεώρησαν τὸ πρᾶγμα ὡς ἀπαίσιον οἰωνόν κατὰ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ φυσικῶς ἐξηγεῖται, γράφει ὁ Ρηγόπουλος, ποὺ ἐρμηνεύει τὸ φαινόμενο ὀρθολογικὰ καὶ ὄχι παρὰ λόγον (οἰωνός). Τὸ θέρος ἐκεῖνο, διευκρινίζει ὁ ἀπομνημονευματογράφος, ἦταν ἐξαιρετικὰ θερμόν, ὥστε τὸ καυστικὸ φῶς τοῦ ἡλίου ἀπορρόφησε τὰ νερὰ τῆς λίμνης-πηγῆς τοῦ ποταμοῦ, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀποξηρανθῇ καὶ ὁ ποταμὸς⁵⁴. Ἀναφέρονται καὶ ἄλλες περιπτώσεις⁵⁵. Ἄλλ' ἐπειδὴ κρίνοντας ἀναχρονιστικὰ τὰ τῆς τότε ἐποχῆς μὲ σημερινὰ δεδομένα (πρᾶγμα πάντως ἀνεπίτρεπτο γιὰ ἓνα σοβαρὸν καὶ ἀμερόληπτον ἐρευνητῆ), θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ καταδικάσῃ ὡς ἀπαράδεκτα τὰ παρατηρούμενα στὸν Κολοκοτρώνη καὶ τοὺς ἄλλους ἡγέτες τῆς Ἐπαναστάσεως παρὰ λόγον στοιχεῖα, ἃς μοῦ ἐπιτραπῇ τὸ ἀκόλουθον σχόλιον. Καὶ κατὰ τὴν Ἀρχαιότητα ἄνδρες ὄχι ἀγράμματοι, ὅπως ἐκεῖνοι τῶν χρόνων τῆς Ἐπαναστάσεως, ἀλλὰ εὐπαίδευτοι ποὺ ἀνῆκαν σὺς τάξεις τοῦ ἀνώτερου, ὄχι τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ στρατηγοὶ ποὺ διακρίθηκαν ἰδιαίτερα στὰ πεδία τῶν μαχῶν δὲν ἦταν ἀπαλλαγμένοι προλήψεων καὶ δεισιδαιμονιῶν, γενικῶς ἢ κατὰ περίστασι. Ἔτσι παραδείγματος χάριν, εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ μαθητῆς τοῦ Σωκράτη Ξενοφῶν, ὁ ὁποῖος ὡς στρατηγὸς κατώρθωσε νὰ ὀδηγήσῃ μὲ ἐπιτυχίαν ἐν μέσῳ πολλῶν καὶ ἐπικινδύνων περιπετειῶν τοὺς Μυρσίους στὴν

54. Βλ. ΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἀπομνημονεύματα*, σ. κη' καὶ 31-32 (βλ. καὶ ἀνωτέρω ὑποσημ. 48).

55. Παραλείπω νὰ ἀναφερθῶ σὲ λογίους ἀπομνημονευματογράφους, ὅπως ὁ Φιλῆμων (*Δοκίμιον*, σ. 219), ὁ ὁποῖος σημειώνει: «Δὲν εἶναι ὀλιγώτερον ἀξιογέλαστοι» (ἐνν. σὲ σχέση μὲ τὴν ὠμοπλατοσκοπίαν) καὶ αἱ περὶ τῶν οἰωνισμῶν ἐπικρατοῦσαι προλήψεις».

Ἑλλάδα, ἔρρεπεν πρὸς τὴν δεισιδαιμονίαν, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὶς διαφορὲς πράξεις καὶ ἀποφάσεις του, τὶς ὁποῖες ἀναφέρει ὁ ἴδιος. Ὁ ὀρθολογιστῆς Θουκυδίδης, ὁπαδὸς τοῦ πρώτου ἀρχαίου Διαφωτισμοῦ, ἐπικρίνει ρητῶς τὸν Ἀθηναῖον στρατηγὸν τῆς ἐκστρατείας κατὰ τῆς Σικελίας Νικίαν, ἀποδεδειγμένα δεισιδαίμονα, σχετίζοντας τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐκστρατείας μὲ τὶς δεισιδαίμονες πεποιθήσεις καὶ ἐνέργειές του. Αὐτὸ ὅμως ἀντιθέτως δὲν ἐμποδίζει τὸν Πλούταρχον, ποὺ ἔχει ἐκφρασθῆ ἑπιτελῶς κατὰ τῆς δεισιδαιμονίας, νὰ χαρακτηρίσῃ τὸν Νικίαν σπουδαῖον στρατηγόν, ἐνδοξον καὶ νικητὴν μὲ πολλὰ στρατιωτικὰ προσόντα καὶ ἐπιτεύγματα, καὶ νὰ ἀποδίδῃ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐκστρατείας ὄχι στὴν δεισιδαιμονίαν, γιὰ τὴν ὁποίαν ὁ Πλούταρχος ἦταν ἐνημερωμένος ἀπὸ τὸν Θουκυδίδην (Νικίας 4), ἀλλὰ στὴν ἀσθένειαν ἀπὸ τὴν ὁποίαν εἶχε πληγῆ καὶ τὸν φθόνον τῶν συμπολιτῶν του. Παραδίδει ὁ Πλούταρχος:

«Ἐν δὲ ταῖς στρατηγίαις αὐταῖς Νικίου μὲν οὐκ ὀλίγα γενναῖα· καὶ γὰρ μάχαις πολλαῖς ἐνίκησε τοὺς πολεμίους, καὶ τοῦ λαβεῖν Συρακούσας ὀλίγον ἐδέησε, καὶ πάντα δι' αὐτὸν οὐκ ἔπταισαν ἀλλὰ καὶ νόσον ἂν τις αἰτιάσαιτο καὶ φθόνον τῶν οἴκοι πολιτῶν».

Ὁ Πλούταρχος μὲ πραγματιστικὴ διάθεση προσπαθεῖ νὰ συμβιβάσῃ τὰ πράγματα, γράφοντας περαιτέρω καὶ συγκρίνοντας τὸν βίον τοῦ Νικία μὲ ἐκείνον τοῦ Κράσσου:

«Ἐπεὶ δ' ὁ μὲν μηδενὸς τῶν ἀπὸ μαντικῆς καταφρονῶν, ὁ δὲ πάντα ὑπερορῶν ὁμοίως ἀπώλοντο, χαλεπὴ μὲν ἐν τούτοις ἡ ἀσφάλεια καὶ δύσκριτος, ἐπιεικέστερον δ' αὐτῆς τοῦ παρανόμου καὶ αὐθάδους τὸ μετὰ δόξης παλαιᾶς καὶ συνήθους δι' εὐλάβειαν ἀμαρτανόμενον»⁵⁶.

Παρόμοιες ἀπόψεις διατυπώνει ὁ Πλούταρχος καὶ στὸν βίον ποὺ ἔχει ἀφιερῶσει στὸν Ρωμαῖο στρατηγὸν Κάμιλλον:

«Πολλὰ δὲ καὶ τῶν καθ' ἡμᾶς ἀκηρότερες ἀνθρώπων λέγειν ἔχομεν ἄξια θαύματος, ὧν οὐκ ἂν τις εἰκῆ καταφρονήσειεν. Ἀλλὰ τοῖς τοιούτοις καὶ τὸ πιστεύειν σφόδρα καὶ τὸ λίαν ἀπιστεῖν ἐπισφαλές ἐστὶ διὰ τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν, ὅρον οὐκ ἔχουσαν οὐδὲ κρα-

56. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, Κράσσος 38, 5. Τὸ πρᾶγμα ἐπιδέχεται καὶ περαιτέρω σχολιασμόν, ποὺ δὲν εἶναι ὅμως τοῦ παρόντος.

τουσαν αὐτῆς, ἀλλ' ἐκφερομένην ὅπου μὲν εἰς δεισιδαιμονίαν καὶ τυφον, ὅπου δ' εἰς ὀλιγωρίαν τῶν θεῶν καὶ περιφρόνησιν· ἢ δ' εὐλάβεια καὶ τὸ μηδὲν ἄγαν ἄριστον»⁵⁷.

Ἀπὸ τὸ στάδιον αὐτὸ τοῦ συμβιβασμοῦ δεισιδαιμονίας καὶ λογικῆς ὁ Πλούταρχος φθάνει καὶ σὲ ἀκραίως μονομερῆ τοποθέτηση. Τῆ διατυπώνει μὲ ἐπεισόδιον ποῦ ἀναφέρεται στὸν ἀναφερθέντα Ρωμαῖον στρατηγὸν Κράσσον, τὸ γνωστὸν μέλος μὲ τὸν Καίσαρα καὶ τὸν Πομπήιον τῆς Πρώτης Ρωμαϊκῆς Τριανδρίας. Οἱ στρατιῶτες τοῦ Κράσσου σὲ κρίσιμη γιὰ τὰ ρωμαϊκὰ ὄπλα μάχη ἐναντίον ἐχθρῶν (Πάρθων), καταπτοημένοι ἀπὸ τὶς θεοσημίεσ ποῦ εἶχαν σημειωθῆ πρὶν ἀπὸ τὴν ἔναρξιν τῆς συγκρούσεως, ἠττήθησαν κατὰ κράτος. Ὁ Κράσσος κατὰ τὸν Πλούταρχον «ἠμέλησεν ὑπ' αὐθαδείας» νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν του τὰ δυσοίωνα γιὰ τὸ στράτευμά του σημεία, δηλαδὴ δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν του τοὺς φόβους τῶν δεισιδαίμωνων στρατιωτῶν, ταυτὸν εἰπεῖν δὲν ἔγινεν καὶ ὁ ἴδιος δεισιδαίμων, ὅπως ὁ στρατὸς του, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ὀδηγηθῆ στὴν καταστροφὴν. Τὸ ὅλον ἐπεισόδιον πάντως ἀπὸ ἀποψη οὐσίας βρῖσκεται πιὸ κοντὰ στὴν ἀλήθειαν σύμφωνα μὲ τὰ ὅσα παραγγέλλονται στὰ στρατιωτικὰ ἐγχειρίδια, ποῦ προτρέπουν τὸν στρατηγὸν νὰ μεταβάλλεται καὶ ὁ ἴδιος σὲ δεισιδαίμονα μὲ πίστη ταυτιζόμενῃ μὲ ἐκείνην τῶν στρατιωτῶν του, προκειμένου νὰ ἐπιτυγχάνῃ ὁ σκοπὸς μιᾶς ἐκστρατείας, ποῦ δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὴν νίκην. Παραδείγματα στρατιωτικῶν ἠγετῶν μὲ ἀντιλήψεις δεισιδαίμονος χαρακτῆρος ἀναφέρονται καὶ ἄλλα, ὅπως οἱ ἠγέτες τῶν Σπαρτιατῶν Ἄγισ καὶ Ἀγησίπολις, σύμφωνα μὲ σχετικὲς εἰδήσεις ποῦ ἀντλοῦμεν ἀπὸ κείμενα τοῦ Ξενοφῶντος⁵⁸ καὶ ἄλλων.

Ἡ μέθοδος τῶρα τοῦ Πλουτάρχου νὰ κινῆται μεταξὺ ἠθῶν καὶ πράξεων τῶν βιογραφουμένων προσώπων σὲ μίαν οὐσιαστικὴν περιγραφὴν, στὴν ὁποίαν τὸ ἱστορικὸν ὑλικὸν εἶναι πάντοτε παρόν, μοῦ παρέχουν, πιστεύω, τὴν ἄδεια νὰ ἀναφερθῶ σύντομα καὶ σὲ μερικὰ ἀπὸ αὐτά, τὰ ὁποῖα κινοῦνται ἐπέκεινα τοῦ τίτλου τῆς ὁμιλίας μου. Ἄν θεωρηθοῦν ἀπὸ μερικοὺς ἐπαναλήψεις, ζητῶ νὰ μοῦ ἐπιτρέψουν νὰ πιστεύω, καὶ δὲν εἶναι πεποιθήση μόνον προσωπικῆ, ὅτι αὐτὲς εἶναι θεμιτὲς σὲ ἕνα ἐόρτιον λόγον, ποῦ ὀφείλει νὰ εἶναι καὶ διδακτικὸς καὶ ὑμνητικὸς, ἐφ' ὅσον συντρέχουν, ὅπως ἐδῶ, οἱ προϋποθέσεις.

57. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, *Κάμιλλος* 6.

58. ΞΕΝΟΦΩΝ, *Ἐλληνικά* 3, 2 καὶ 4, 7.

“Όσα θὰ ἐκθέσω ἐν συνεχείᾳ, δυστυχῶς ἐπιγραμματικά, συνδέονται καὶ μὲ τὴν στόχευση ὠρισμένων, ὄχι σπάνια δοκησιόφων λογίων, νὰ ἀπομυθεύσουν τοὺς κατ’ αὐτοὺς («ἐθνικοὺς μύθους»), παρὰ λόγον δημιουργημένων, προεπαναστατικοὺς καὶ ἐπαναστατικοὺς, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσω ἔτσι κατανοητότερο λόγον σχετιζόμενον μὲ τὸν Κολοκοτρώνη, γιὰ τὸν ὁποῖον περιορίζεται τὸ ἐνδιαφέρον τῆς ὀμιλίας μου.

Ἐπιδιώξῃ των πρώτη ἡ ἀπομείωση τοῦ προσώπου ποῦ διεδραμάτισεν ἡ Ἐκκλησία κατὰ τὸν Ἀγῶνα τοῦ ’21 μὲ τὰ ἀπαράμιλλα κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν τρόπαια. Γι’ αὐτὸ τὸ κεφαλαϊῶδες θέμα ἄς μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ ἐκφράσω ἀπλῶς τὴν ἄποψή μου. Κατ’ ἐμὲ ὅποιος, ὅ,τι κι ἂν πιστεῦη, ἀρνεῖται νὰ παραδεχθῇ ὅτι ἡ πολιτικὴ ἱστορία τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας καὶ τῆς Ἐπαναστάσεως συμπίπτει κατὰ μεγάλο μέρος μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴν τῆς ἀντιστοίχου περιόδου ἢ ἀπατᾶται ἢ ἀπατᾶ, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσω τὴν φράση τοῦ Κοραῆ, ποῦ ἀναφέρεται βέβαια στὴ γλῶσσα. Καὶ ἡ συμβολὴ τῆς Ἐκκλησίας, ποῦ κατώρθωσε μὲ τὸ ταπεινὸν της ἱερατεῖον –ἀποτελούμενον ἀπὸ ἀπαιδευτοὺς συνήθως ἀλλὰ σεβασμίους καὶ ἐναρέτους ἱερουργούς, ποῦ ὅμως, ὅπως ἀναφέρει ὁ Παπαδιαμάντης, ἐδίδασκαν μὲ τὸ παράδειγμά των– νὰ κρατήσῃ συσπειρωμένον γύρω ἀπὸ αὐτὴν καὶ ὄρθιον τὸ Γένος, δὲν ἔχει ἀκόμη πλήρως γνωσθῆ. Ὅσον μάλιστα ἐγὼ μπορῶ νὰ κρίνω καὶ νὰ διαισθανθῶ, ὑπάρχουν καὶ πράγματα μὲ ἐθνικὸν ἐνδιαφέρον, ποῦ θὰ ἐτελεσιουργοῦνταν ὑπὸ τοὺς θόλους τῶν ναῶν τῆς ὑπαίθρου καὶ τῶν μοναστηριῶν, τὰ ὁποῖα ἀμφιβάλλω ἂν λόγῳ ἐλλείψεως τῶν πηγῶν τὰ μάθωμεν ποτέ⁵⁹.

---

59. Ὁ Καθηγητὴς Δημ. Λουκᾶτος ἀναφερόμενος στὴν θετικὴν συμβολὴν τῆς Ἐκκλησίας στὴν Ἐπανάσταση σημειώνει σχετικῶς: «Κανείς, φοβοῦμαι, δὲν θὰ μάθῃ ποτέ, ἐλλείψει πηγῶν κ.ἄ., ποίας ὄχι μόνον θρησκευτικῆς, αὐτονοήτως, ἀλλὰ καὶ ἐθνικῆς ἀγωνίας ἦσαν πρόξενοι στίς ψυχὰς τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων οἱ διάφοροι ὕμνοι τῆς Ἐκκλησίας ἢ εὐχὰς ἢ ψαλτικὰ ἄσματα καὶ πῶς θὰ ἐτόνωναν τὸ ἐθνικὸν φρόνημα κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Τουρκοκρατίας». Καὶ πάλιν ὁ ἴδιος: «Ὁ ὕμνος ποῦ ψάλλεται, ὅταν ὁ ἐπίσκοπος “παίρνη καιρὸ” γιὰ νὰ λειτουργήσῃ: “Τὸν Δεσπότην καὶ Ἀρχιερέα ἡμῶν, Κύριε, φύλαττε [...]", ἔτσι ὅπως ψάλλεται ἀργά, γλυκὰ καὶ μελαγχολικά, ἀποτελεῖ ἓνα μοιρολόγι στὴν ἱστορία μας, ποῦ ἀκούεσθαι μὲ περισσότερη ἐθνικὴ ἀγωνία στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας» (ΔΗΜ. ΛΟΥΚΑΤΟΣ, *Τὰ φθινοπωρινά*, Αθήνα 1982, σ. 166).

Με τὰ ἐκκλησιαστικά συνδέεται καὶ ἡ προσπάθεια νὰ δειχθῆ ὅτι ὁ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανὸς οὐδέποτε ὕψωσεν τὸ λάβαρον τῆς Ἐπαναστάσεως στὴν Ἁγία Λαύρα κατὰ τὴν 25ην Μαρτίου. Πράγματι αὐτὸ δὲν φαίνεται νὰ ἔχη συμβῆ. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ λαμπρὸς αὐτὸς κληρικὸς, πρῶτος ἀπὸ τοὺς Πελοποννησίους ἱεράρχες Φιλικός, παρὼν μεταξὺ τῶν πρώτων στὴν μυστικὴν σύσκεψη τῆς Βοστίτσας, στὴν ὁποίαν θὰ ἀποφασίζοταν ἡ ἔναρξη τῆς Ἐπαναστάσεως κ.ἄ.π., ἀφῆκεν ἀπομνημονευματικὸν ἔργον σημαντικόν, στὸ ὁποῖον δὲν ἀναφέρεται, ὅπως θὰ ἦταν φυσικόν, τὸ ἐπεισόδιον, ποὺ ἀφορᾷ καὶ τὸν ἴδιον προσωπικά.

Δὲν ἀναφέρεται καὶ σὲ καμμίαν ἄλλην πηγὴν, ὁ δὲ σοβαρὸς ἱστορικὸς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως Σπυρίδων Τρικούπης ἀλλάζοντας γνώμην ὁμολογεῖ τελικῶς ὅτι αὐτὸ εἶναι ψευδές, πρᾶγμα ποὺ ἔτυχε βέβαια εὐρείας ἐκμεταλλεύσεως, ἀλλὰ δὲν εἶναι τοῦ παρόντος. Ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία ὑπάρχει, ἡ δὲ ἐπαναφορὰ τοῦ θέματος στὸ φῶς τῆς δημοσιότητας μὲ τὴν ἔντονη ἐκμετάλλευσή του δὲν προσφέρει τίποτε τὸ νέον καὶ ἐνδιαφέρον στὴν ἔρευναν.

Ὑπάρχει τέλος καὶ τὸ πασίγνωστον προεπαναστατικὸν περιστατικὸν τοῦ χοροῦ τοῦ Ζαλόγγου, ποὺ καὶ αὐτὸ κατὰ τοὺς ὡς ἄνω ἱστοριολογοῦντες εἶναι ἔθνικὸς θρῦλος. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ αὐτοὺς κινοῦνται στὴν περιφέρειαν τοῦ ἐπεισοδίου (ἀριθμὸς γυναικῶν, χορὸς κ.λπ.), ἐνῶ αὐτὸ ποὺ κατὰ τὴν ἀποψή μου ἐνδιαφέρει εἶναι κυρίως ὁ πυρήνας του, δηλαδὴ ἡ ἥρωικὴ ἐνσυνείδητη κατακρήμνιση, τὴν ὁποίαν δέχονται ὡς ἀληθινὴ καὶ μερικοὶ ἔγκυροι ἱστορικοί, ὅπως ὁ Βακαλόπουλος⁶⁰. Εἶναι ἐπεισόδιον τῶν τελευταίων προεπαναστατικῶν χρόνων, ἐπαναλαμβάνω, ἀλλὰ ὅπως καὶ ἄλλα πάντοτε ἐπίκαιρον κατὰ τὴν ἀκολουθήσασα διεξαγωγὴν τοῦ Ἀγῶνος.

Γιὰ τέτοιαις μορφῆς πέρα τοῦ Ζαλόγγου αὐτόβουλες κατακρημνίσεις περισσότερον ἢ λιγώτερον συναφεῖς κάνουν λόγον ἀπομνημονευματογράφοι, ὅπως ὁ Φωτάκος, ὁ Σπηλιάδης, ὁ Οἰκονόμου καὶ ἄλλες πηγές, ἐνῶ ἡ ἥρωικὴ πράξις τῶν γυναικῶν τοῦ Ζαλόγγου ἀναφέρεται γιὰ πρώτη φορὰ στὴν τουρκικὴ ἱστοριογραφίαν τὸ 1827 σὲ ἔργον τοῦ Ibrahim Manjour, διοικητῆ τοῦ

---

60. Βλ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ Ε. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, Δ', Τουρκοκρατία 1669-1812, Ἡ οἰκονομικὴ ἄνοδος καὶ ὁ φωτισμὸς τοῦ Γένους*, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 624-625. Βλ. εὐρύτερα γιὰ τὸ ἐπεισόδιον Γ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΙΑΣ, *Συνωστισμένες στὸ Ζάλογγο*, Ἀθήνα 2011, σ. 136-185.

πυροβολικοῦ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ὁ ὁποῖος ἐπικαλεῖται τὴν μαρτυρίαν τοῦ Σουλεϊμᾶν Ἀγᾶ, ἀξιωματικοῦ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ὁ ὁποῖος εἶχεν συμμετοχὴν στὴν πολιορκίαν τοῦ Σουλίου⁶¹.

Ἄς σημειωθῇ ἐπ' εὐκαιρία ὅτι οἱ ἀνωτέρω ἱστοριογροφούντες δὲν ἐπιδιώκουν μόνον νὰ ἀπομυθεύσουν τοὺς («ἐθνικοὺς μύθους»), δημιουργοῦν καὶ νέους. Ἔτσι δισχυρίζονται, χωρὶς νὰ κρατοῦν στοιχειώδεις ἐπιφυλάξεις, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση τοῦ 1821 εἶναι τέκνον τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τοῦ Διαφωτισμοῦ. Ἄλλ' αὐτὸ δὲν ἰσχύει, ἐπειδὴ ἡ ἔντονη ἰδιομορφία τῆς δὲν τὸ δικαιολογεῖ. Ἀναφέρομαι πάντως στὴν διεξαγωγὴν καὶ ὄχι στὴν προπαρασκευὴν τῆς, τῆς ὁποίας ὅμως ἡ ἔναρξὴ θὰ μπορούσε νὰ τοποθετηθῇ τὴν 29ην Μαΐου τοῦ 1453, δηλαδὴ κατὰ τὴν ἀποφράδα ἡμέραν Ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοὺς Τούρκους μετὰ τὴν δημιουργίαν ἐξ ἀρχῆς τῶν γνωστῶν θρύλων καὶ λαϊκῶν παραδόσεων. Ἦδη ὁ Κολοκοτρώνης ἀποκρούει προφητικὰ μετὰ τρόπον σαφῆ καὶ κατηγορηματικὸν τὴν ἄποψη αὐτῆ. Ἡ ἰδική μας ἐπανάσταση, παρατηρεῖ στα ἀπομνημονεύματά του, δὲν μοιάζει μετὰ καμμιάν ἄλλην ἀπὸ ὅσες γίνονται σήμερον στὴν Εὐρώπην, καὶ ἐννοεῖ τὴν Γαλλικὴν⁶², ὅπως ἐνδεχομένως καὶ τὴν κίνησιν τῶν Καρμπονάρων, μετὰ τὴν ὁποίαν κακόβουλα ταυτιζόταν ἀπὸ μερικοὺς στὸν εὐρωπαϊκὸν χῶρον ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση κ.ἄ. Ὁμολογῶ ὅτι δὲν εἶμαι εἰδικὸς ἱστορικός, ἀλλὰ ὅσον τουλάχιστον γνωρίζω, κανένα ἀπὸ τὰ συνήματα τοῦ τριπτύχου τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, ποὺ εἶχαν φθάσει μέχρι τὸν Ρήγγαν, δὲν ἀκούσθηκε μεταξὺ τῶν μαχομένων Ἑλλήνων, ἐκείνων δηλαδὴ ποὺ τόλμησαν καὶ ἐπολέμησαν ἐν μέσῳ ἀπεριγράπτων κακουχιῶν καὶ κινδύνων σὲ ὀλόκληρην τὴν διάρκειαν τῆς Ἐπαναστάσεως. Ἄν παρὰ ταῦτα ἐπιχειρήσῃ νὰ ταυτίσῃ κανεὶς τὴν Libertè τῶν Γάλλων μετὰ τὸν πόλεμον γιὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς Ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων, τὸν κατὰ τὸν Κοραῆν μόνον νόμιμον πόλεμον ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας κάθε ἔθνους, ποὺ συζευγνύεται

61. Πρβλ. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἱστορία*, Δ', σ. 625.

62. ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ, *Διήγησις*, σ. 190 καὶ συνεχίζει: «Τῆς Εὐρώπης αἱ ἐπαναστάσεις ἐναντίον τῶν διοικήσεών των εἶναι ἐμφύλιος πόλεμος· ὁ ἐδικὸς μας πόλεμος ἦτον ὁ πλέον δίκαιος, ἦτον ἔθνος μετὰ ἄλλο ἔθνος». Γιὰ τὸν ἰδιότυπον χαρακτήρα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τοὺς λόγους ποὺ τὸν στηρίζουν βλ. μεταξὺ τῶν πολλῶν ἄλλων καὶ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΠΑΛΗΣ, Ὁ Ἀγὼν τοῦ 1821 καὶ ἡ ὀργάνωσις τοῦ κράτους, *Τὸ Εἰκοσιένα*, *Πανηγυρικοὶ λόγοι ἀκαδημαϊκῶν*, σ. 247-249.

πάντως αδιαίρετα με τον αγώνα υπέρ πίστεως και πατρίδος, κινδυνεύει να υποπέσει σε σφάλμα αδικαιολόγητον, και αυτό έπειδή μπορεί και οι δύο να εδράζονται επί μιᾶς κοινῆς ἀξίας, παρὰ ταῦτα τὸ ἑλληνικὸν σύνθημα περὶ ἐλευθερίας ἀποκλίνει πολὺ ἀπὸ τὸ λεκτικὰ παράλληλον γαλλικόν. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ ἐπαναστατημένοι Ἕλληνες δὲν περίμεναν νὰ ἀκούσουν και τὸ σύνθημα τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως *Fraternité*, γιὰ νὰ προσφωνοῦνται στὴν ἀλληλογραφίαν των ἢ νὰ υπογράψουν ὡς «ἀδελφοί» και μάλιστα μαζί και «πατριῶτες». Ὁ τελευταῖος χαρακτηρισμὸς συνδέεται με τὴν «πατρίδα», στὴν ἔννοιαν τῆς ὁποίας ἐμπεριέχεται ὄχι μόνον ἡ γῆ ἀλλὰ και ἡ ἱστορία, ἡ γλῶσσα, τὰ ἔθνη και τὰ ἔθιμα και στὸ σύνολόν των οἱ ψυχικὲς και πνευματικὲς πίστεις και ἐκδηλώσεις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἱστορικῆς του πορείας⁶³.

Οἱ παράγοντες ἐξ ἄλλου, ἐμφανεῖς ἢ ἀφανεῖς, ποὺ ὠδήγησαν στὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάσταση, εἶναι πολλοί, ποικίλοι, πολλαίς ἀπὸ πολλοὺς διατυ-

---

63. Νὰ ἀγαποῦν τὴν ἀδελφότητα εἶχαν μάθει οἱ ἀγωνιζόμενοι Ἕλληνες Χριστιανοὶ διδασκόμενοι ἤδη ἀπὸ τὴν Α' Καθολικὴν Ἐπιστολὴν Πέτρου (β' 17, βλ. και ε', 9) και εἶναι, ἐννοεῖται, κάτι ποὺ ἀκούγαν και προηγουμένως και βέβαια κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ '21 στὴν Ἐκκλησία, ποὺ τοὺς ὑπενθύμιζεν κατὰ κόρον ὅτι ὅλοι οἱ χριστιανοὶ εἶναι ἀδελφοί. Σπουδαίως σημασίας θεσμὸς ποὺ ὠδηγοῦσε πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση ἦταν ἡ σύναψη ἀδελφοποιίας, ποὺ ἐτελεῖτο πολλὰς φορὰς και με τὴν εὐλογίαν τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ ἔθιμον ἦταν παλαιὸν ἀλλὰ ἡ ἀσκησὴ του ἦταν ἐντονώτερη κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Τουρκοκρατίας, ὑπαγορευόμενον στοὺς ὑποδούλους ἀπὸ λόγους ἄμυνας και ἀλληλεγγύης κατὰ τῶν αὐθαιρεσιῶν τοῦ κατακτητῆ (βλ. γιὰ τὸ ἔθιμο γενικὰ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ-ΝΟΥΑΡΟΣ, *Περὶ τῆς ἀδελφοποιίας ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι και τῷ Βυζαντίῳ*, τόμος Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου, *Ἐπιστημ. Ἐπετ.*, 6, Θεσσαλονίκη 1952, σ. 251-313 [περίοδος Τουρκοκρατίας και νεώτερη σ. 290 κ.ἑξ., ὅπου και ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία] βλ. ἀκόμη ΔΗΜ. Λ. ΤΣΙΤΣΙΠΗΣ, *Ἀδελφοποιτοὶ τοῦ Παρνασσοῦ, Ρομμελιώτικη ἠθογραφία*, Ἀθήνα 1953· ΤΑΚΗΣ ΛΑΠΠΑΣ, *Ἡ ἀδελφοποιία στὴν Τουρκοκρατία*, *Νέα Ἐστία*, 55, σ. 357-358 κ.ἑ.· πρβλ. και ΣΤΕΦ. Δ. ΗΜΕΛΛΟΣ, *Λαογραφικά*, Β', *Ποικίλα*, Ἀθήνα 1992, σ. 221-222 και ANNA ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ-ΚΟΥΤΡΟΥΜΠΑ, *Ὁ σταυρὸς στοὺς διαφόρους κλάδους τοῦ ἑλληνικοῦ ἐθιμικοῦ δικαίου*, *Ἐπετ. Κέντρ. Ἑρευν. Ἑλλην. Λαογραφίας*, 26-27, 1981-1986, ἐν Ἀθήναις 1990, σ. 3 κ.ἑξ. [ῥπου παράθεση και πλούσιου ὕλικου με τὴν σχετικὴ βιβλιογραφία]).

πωθέντες⁶⁴. Ἄς προσθέσω ὅμως ὅτι δὲν συνήντησαν ἀπροετοίμαστον ἔδαφος. Καὶ γιὰ νὰ μείνω στὰ σχετικῶς ἢ ὅλως ἄγνωστα, τὰ ὁποῖα ἀφοροῦν τὸν λαϊκὸν βίον, ποὺ προσωπικῶς μὲ ἐνδιαφέρει, σημειώνω προχειρῶς ὅτι ἡ προσπάθεια πρὸς ἐνίσχυση τῆς ἐλπίδας γιὰ τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῆ δυσβάστακτη τουρκικὴν κυριαρχίαν κινεῖται πρὸς τὴν κατεύθυνση ἀναλόγου προσαρμογῆς τῆς μὲ τὴν εὐρεῖαν ἔννοϊαν τοῦ ὅρου δημῶδους παραδόσεως, ἡ ὁποία δὲν εἶναι ἐνίοτε, ἐπαναλαμβάνω, προῖδὸν αὐστηρῆς λογικῆς ἐπεξεργασίας.

Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ποὺ ἀρκετὲς καὶ παλαιῆς λαϊκῆς παραδόσεις-θρύλοι, παραδόσεις θρησκευτικῆς, μυθολογικῆς, ἱστορικῆς κ.ἄ., οἱ ὁποῖες κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δημιουργίας των εἶχαν ἄλλο περιεχόμενον καὶ ἀπέβλεπαν σὲ ἄλλους σκοπούς, προσαρμόθησαν ἀναλόγως κατὰ τοὺς ζοφεροὺς χρόνους τῆς δουλείας, γιὰ νὰ ἐκφράσουν τοὺς πόθους τῶν Ἑλλήνων γιὰ τὴν ἐθνικὴν των παλινόρθωση.

Ἀλλὰ καὶ λαϊκὰ δρώμενα ὅλων τῶν ἐποχῶν, ποὺ ἀποτελοῦν σύμφωνα μὲ τοὺς συντελεστὲς των τὴν ἐκφραση τῆς ἱστορικότητος τῶν κοινοτήτων ποὺ τὰ τελοῦν, ἀναδεικνύονται σὲ πεδία μεταδόσεως τῆς ἱστορικῆς γνώσεως, ἡ ὁποία ἀναφέρεται στὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821. Ἔτσι, σύμφωνα μὲ τὴν τοπικὴν παράδοση, τὰ Καγκελάρια σὲ χωριὰ κατὰ τὴν περίοδον τοῦ Πάσχα, στὸ πλαίσιο μάλιστα τῶν πανηγυριῶν τοῦ πολιούχου Ἁγίου τῆς κοινότητος μὲ τὶς χορευτικῆς «κύκλες», τὶς «δίπλες» καὶ τὰ «καγκέλια» ποὺ δημιουργοῦνται κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὀρχηστικῆς ἐρμηνείας, ἐξυπηρετοῦσαν παλαιότερα τὴν ἀσφαλῆ ἐπικοινωνία μεταξὺ τῶν χορευτῶν, ὀδηγῶντας στὸν σχεδιασμὸν ἀπελευθερωτικῶν δράσεων. Σὲ ὠρισμένα χωριὰ μάλιστα πιστεύεται ὅτι στὸ δρώμενον συμμετεῖχαν καὶ κλεφταρματολοί, οἱ ὁποῖοι ἐκμεταλλεζόμενοι τὴν ἀνοχὴν τῶν Τούρκων κατέβαιναν ἀπὸ τὰ βουνὰ καὶ στὸ πλαίσιον τῶν πανηγυρικῶν ἐορτασμῶν ἀντάλλασσαν μυστικὰ μηνύματα γιὰ τὸν ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα⁶⁵.

64. Βλ. πρόχειρα τὸ σύγγραμμα τοῦ ΑΠ. Β. ΔΑΣΚΑΛΑΚΗ, *Τὰ αἴτια καὶ οἱ παράγοντες τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821*, ἐν Παρισίοις 1927, σ. 5-117, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, 12, σ. 8-11 (Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν).

65. Καὶ ἄλλους ποικίλους τρόπους ἀνακάλυπταν οἱ Ἕλληνες στὴν προσπάθειάν των νὰ ἐξαπατήσουν τοὺς Τούρκους καὶ νὰ ἐνισχύσουν τὶς ἀπελευθερωτικῆς των δράσεις. Ὁ Φωτάκος π.χ. ἀναφέρει τὸ ἐξῆς περιστατικόν: Οἱ Τοῦρκοι, γρά-

Στὸ πλαίσιον αὐτῆς τῆς μορφῆς ἀποδομήσεως, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσω κ' ἐγὼ αὐτὸ τὸ μεταφραστικὸ δάνειο, ἐντάσσεται καὶ ὁ Κολοκοτρώνης, πρᾶγμα ποῦ κυρίως ἐδῶ ἐνδιαφέρει, μὲ κάπως πάντως διαφοροτικὸν τρόπον. Ἀντιπαρέρχομαι τοὺς διατυπωθέντες ἐναντίον του βαρεῖς χαρακτηρισμοὺς στὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Μακρυγιάννη. Στὸ κείμενον αὐτὸ εἶναι μᾶλλον βέβαιον ὅτι ὑπάρχουν παρεμβάσεις Βλαχογιάννη, ἐνὸς κατὰ τὰ ἄλλα ἱστοριοδίφῃ ἀλλὰ πάντως ἀξιολόγου ἐρευνητῆ καὶ συγγραφέα, κινουμένου ὅμως μὲ ἀσίγαστον πάθος, πεῖσμα καὶ φανατισμὸν ἐναντίον τῶν Μωραϊτῶν, στοὺς ὁποίους ἀνήκει καὶ ὁ Κολοκοτρώνης. Ἡ ἐπιδίωξή του συνίσταται νὰ δείξῃ περίπου, καὶ ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ ἡ ὑπερβολή, ὅτι ὅ,τι καλὸν ὑπάρχει στὴν Ἐπανάσταση προέρχεται ἀπὸ τὴν Ρούμελην, τὴν ὁποίαν μὲ τὸν ἴδιον ἀκραιὸν τρόπον ὡς ἰδιαιτέρῃ του πατρίδα ὑπερασπίζεται. Τὸ ὅτι μὲ εὐθύνην τοῦ Βλαχογιάννη τὸ χειρόγραφον Μακρυγιάννη φέρεται ἀπολεσθῆν, μέχρι τώρα τουλάχιστον, δημιουργεῖ κάποτε προβλήματα διαγνώσεως τοῦ πῶς ἀκριβῶς ἐκφράζεται ὁ λαϊκὸς αὐτὸς ἀγωνιστής⁶⁶.

Στὸν Κολοκοτρώνην καταλογίζονται ἐλαττώματα ἀπὸ πολλοὺς, ποῦ μὲ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπον καὶ τὸν ἐγνώρισαν ἀκόμη, μὲ κυριώτερον ἐκεῖνο τῆς φιλοχρηματίας, ποῦ ὑπῆρξεν ἀπὸ τὰ πιὸ ἀπαξιωτικά. Σημειῶνω ὅτι φιλοχρήματοι χαρακτηρίσθηκαν κατὰ καιροὺς ἀπὸ ἀνθρώπους ποῦ

φει, ἂν ἔβλεπαν κανένα νὰ φέρῃ μπαρούτην ἢ ἄρματα ἢ τὸν ἔβλεπαν νὰ ἀγοράζῃ μπαρούτην ἢ μολύβι ἢ πέτρες, τὸν ἐρωτοῦσαν τί θὰ τὰ κάνῃ. Αὐτὸς ἀποκρινόταν ὅτι θὰ τὰ χρησιμοποιήσῃ ἐναντίον τῶν ἀγρίων θηρίων, λύκων κ.ἄ., ποῦ κατέτρωγαν τὰ ζωντανά του. Γιὰ νὰ πιστεῦον οἱ Τούρκοι τοὺς Ἕλληνας ποιμένες, οἱ τελευταῖοι ἔρριχναν τὴν νύχτα τουφεκιές, ἐφώναζαν ὅτι ἦλθαν λύκοι νὰ κατασπαράξουν τὰ πρόβατα. Πολλοὶ μάλιστα ἀπὸ τοὺς Τούρκους κεχαγιᾶδες, ποῦ εἶχαν μαζὶ μὲ τοὺς Ἕλληνας πρόβατα, συνεχίζει ὁ Φωτάκος, ἐνίσχυαν τοὺς βοσκοὺς μὲ μπαρούτην καὶ βόλια, γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν τοὺς λύκους (βλ. ΦΩΤΑΚΟΣ, Ἀπομνημονεύματα, 1, σ. 56). Ἐχρησιμοποιοῦσαν καὶ ἄλλα τεχνάσματα γιὰ νὰ ἐξαπατοῦν τοὺς Τούρκους. «Τοιαῦτα πολλὰ ἐγίνοντα μέχρις ὅτου ἀρχίσῃ ἡ ἐπανάστασις», συμπληρώνει ὁ ΦΩΤΑΚΟΣ (Ἀπομνημονεύματα, σ. 58).

66. Χαρακτηριστικὸν τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖον ὁ Βλαχογιάννης ἀντιμετωπίζει τὰ πράγματα εἶναι ὅτι δὲν ἤθελε νὰ παρουσιάσῃ τὸ ἔργο τοῦ Μακρυγιάννη Ὁράματα καὶ θάματα, ἐπειδὴ, καθὼς πίστευεν, «ἡ δημοσίευσή του δὲν θὰ εἶχε τίποτα νὰ προσθήσῃ στὴν φήμῃ τοῦ στρατηγοῦ» (βλ. Β. ΣΦΥΡΟΒΡΑΣ, Μακρυγιάννης, Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάνικα, 34, σ. 374).

μᾶλλον τοὺς μισοῦσαν, ἰδίως ἀπὸ τοὺς ξένους, οἱ ὅποιοι ὅμως κινούμενοι συνήθως ἐκτὸς τοῦ κλίματος τῶν συνθηκῶν καὶ τῶν ἀναγκῶν τοῦ Ἀγῶνος τῶν Ἑλλήνων ἐφαρμόζουν ἰδικὰ τῶν ἰδιόμορφα κριτήρια, ὁ Ὀδυσσεὺς Ἀνδροῦτσος, ὁ Πάνος Κολοκοτρώνης, ἡ Μπουμπουλίνα, ὁ ἀρματολὸς ὑπὸ τὸν Ὀδυσσεῖα Ἀνδροῦτσον Γιάννης Γκούρας κ.ἄ. –δὲν ἐξαιροῦνται καὶ Τοῦρκοι στρατιωτικοὶ ἡγέτες, ὅπως ὁ περιβόητος Δράμαλης– με ἐξαίρεση τὸν Νικηταρᾶν. Ἐναντίον τῶν ἐλαττωματῶν πλεῖστα ὅσα καταμαρτυρεῖ ἤδη ὁ Πλούταρχος στὸ *Περὶ φιλοπλουτίας* πόνημά του⁶⁷. Γιὰ τὰ μέτρα τῆς ἐποχῆς τῆς Ἐπαναστάσεως ἀποτελεῖ ἐλάττωμα φοβερὸ γιὰ ἕναν στρατιωτικὸν ἡγέτην. Ὁ στρατηγὸς πρέπει νὰ εἶναι «ἀφιλάργυρος» κατὰ τὸν Στρατηγικὸν τοῦ Ὀνησάνδρου (κείμενον τοῦ 1ου αἰῶνος μ.Χ. με πρότυπον τὸν Ξενοφῶντα), τὸν ὅποιον ἐξέδωσε καὶ ὁ Κοραῆς, τὸ 1822, γιὰ νὰ βοηθήσῃ τοὺς ἀγωνιζομένους Ἕλληνας. «Πολλοὶ γάρ, κἂν διὰ τὴν ἀνδρίαν ἀσπίσι πολλαῖς καὶ δόρασιν ἀντιβλέψωσι, περὶ τὸν χρυσὸν ἀμαυροῦνται», ἀναγράφεται στὸ πρῶτον κιβλάς κεφάλαιον τοῦ Ὀνησάνδρου⁶⁸. Ὑπάρχει ὅμως καὶ ἀντίλογος γιὰ τοὺς κατηγορουμένους ἀρχηγούς, με ἀρκετὰ πειστικὰ περισσότερον ἢ λιγώτερον ἐπιχειρήματα⁶⁹.

67. Ἀνήκει στὰ λεγόμενα *Ἠθικά* τοῦ Πλουτάρχου (ἐκδ. Teubner, 3, ἀρ. 37).

68. Βλ. ΟΝΗΣΑΝΔΡΟΣ, *Στρατηγικός καὶ Τυρταίου τὸ πρῶτον ἐλεγείον*, ἐν *Παρισίους 1822* (ἐπανέκδοση 1978), Α', ζ'. Με πολλοὺς ἀπαξιωτικὸς χαρακτηρισμοὺς περιγράφεται ὁ φιλάργυρος καὶ στὴ νέα ἐλληνικὴ γλῶσσα.

69. Μερικοί, συνδεδεμένοι πάντως κατὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπον με τὸν ἀγωνιστὴν Κολοκοτρώνην καὶ τὰ μέλη τῆς οἰκογένειάς του, ἀνέλαβαν νὰ ἀποδείξουν ψευδῆ τὰ περὶ φιλοπλουτίας του διαδιδόμενα. Ἀναφέρεται σὲ ὑποσημείωση στὸ ἔργο τοῦ ΦΩΤΑΚΟΥ (*Ἀπομνημονεύματα*, 1, σ. 286): «Ἄς τὸ μάθουν τοῦτο οἱ δυσφημοῦντες τοὺς ἄλλους στρατιωτικὸς τῆς Ἑλλάδος, ὅτι ὁ Κολοκοτρώνης, ὁ ἀρχηγὸς τῆς Πελοποννήσου, ὅχι πολλοὺς μῆνας μετὰ τὴν κυρίευσιν τῆς Τριπολιτσᾶς, δὲν εἶχεν οὔτε ἕνα σῶβρακον, ἀλλ' ἐν ᾧ ἐπολιόρκει τὴν Κόρινθον ἠναγκάσθη νὰ γράψῃ εἰς Ἄργος διὰ νὰ τοῦ κάμουν καὶ νὰ τοῦ τὸ στείλουν τὸ ταχύτερον. Αὐτὰ ἦσαν τὰ λάφυρα, τὰ ὅποια καὶ αὐτὸς καὶ οἱ ἄλλοι ἐθησαύρισαν. Ἐν ᾧ δι' εἰς τοιαύτην κατάστασιν ἦτο ὁ μέγας ἐκεῖνος στρατηγὸς τῆς Ἑλλάδος οὐδόλως ἐδυσσάρεστεϊτο, οὐδὲ ἐταράττετο ἀλλ' ἐφρόντιζε με ὅλους τοὺς συστρατιώτας του νὰ ἐλευθερώσῃ τὴν πατρίδα». Στὴν προσπάθειαν τῆς ἀναιρέσεως τῶν φημῶν περὶ φιλοπλουτίας τοῦ Κολοκοτρώνη ἀποδύθηκε ὁ Ρηγόπουλος, ὁ ὅποιος ὅμως εἶχε διατελέσει «γραμματεὺς» τοῦ Πάνου Κολοκοτρώνη. Γράφει μετὰ τῶν ἄλλων ὁ

Ἡ συμβολὴ τὴν τῶρα τοῦ Κολοκοτρώνη στὴν ἀπελευθέρωση τοῦ ἔθνους, γιὰ νὰ μιμηθῶ καὶ πάλιν τὸν βιογράφον Πλούταρχον ποὺ δὲν παραλείπει νὰ ἀναφέρεται καὶ στὰ κατορθώματα, ὅπως ἔχω ὑπαινιχθῆ, τῶν βιογραφουμένων ἀπὸ αὐτὸν προσώπων, καλύπτει ὀλόκληρη τὴν ἀμέσως πρὸ τοῦ 1821 προεπαναστατικὴν ἀλλὰ πρὸ πάντων τὴν ἐπαναστατικὴν περίοδο. Κορυφώνεται σὲ δύο κυρίως σταθμούς, κατὰ τοὺς ὁποίους ἀνεδείχθη «ἀξιοστρατηγότατος». Στὴν ἄλωση τῆς Τριπολιτσᾶς, μὲ τὴν ὁποίαν στερεώθηκε ἡ Ἐπανάσταση, καὶ στὴν συντριβὴν τοῦ Δράμαλης στὰ Δερβενάκια, μὲ τὴν ὁποίαν σῶθηκε καὶ μεγαλούργησε.

Ρηγόπουλος: Ὁ Κολοκοτρώνης «ἀπεστρέφετο τὰς ἀρπαγὰς καὶ τὰς καταχρήσεις, τὰς ὁποίας αὐστηρῶς ἐτιμῶρει πραττομένας, διὰ τοῦτο ἦτο καὶ πτωχός. Πολλὰς πολλοὶ τῷ ἀπέδωκαν ἀρπαγὰς καὶ καταχρήσεις, ἀλλὰ βεβαιῶ ἐν συνειδήσει ὅτι δὲν εἶναι ἀληθεῖς, καὶ, ἂν τοιαῦτα συνέβαινον, διεπράττοντο παρ' ἄλλων ἐν ἀγνοίᾳ του. Οἱ δὲ ταῦτα διαδῶσαντες ἦσαν ἐχθροὶ του προσωπικοὶ καὶ ἐφθόνουν αὐτόν, διότι δὲν ἐγνώριζεν ὁ μακαρίτης νὰ περιποιῆται διὰ λόγων κομψῶν τὸν ἕνα καὶ τὸν ἄλλον, οὔτε οἱ υἱοὶ του ἦσαν ἀρπαγες καὶ καταχρασταί, συγγενεῖς του ὅμως τινές, ὡς ὁ ἀνεψιός του Ἀποστόλης, διέπραττον τοιαῦτα ἄτοπα ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ μακαρίτου Γέροντος καὶ ἐννοεῖται ὅτι ἀπεδίδοντο εἰς αὐτόν» (β.π., σ. 13-14). Καὶ προσθέτει ὁ Ρηγόπουλος ὅτι («ἐγὼ δὲ ἤμην γραμματεὺς αὐτοῦ») (ἐνν. τοῦ Πάνου Κολοκοτρώνη), «ὥστε ἤμην εἰς θέσιν νὰ γνωρίζω πᾶσαν τὴν περιουσίαν αὐτῶν» (β.π.). Τὰ περὶ φιλαργυρίας τοῦ Κολοκοτρώνη μεταξὺ ἄλλων ἀποκρούει ὡς ψευδῆ καὶ ὁ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ (Ἱστορικά, σ. 58).

Γιὰ τὰ περιουσιακά του στοιχεῖα κάνει λόγο καὶ ὁ ἴδιος ὁ Κολοκοτρώνης, στοιχεῖα ὅμως ποὺ σχετίζονται πάλιν μὲ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ διεξαγομένου Ἀγῶνος. Γράφει στὰ Ἀπομνημονεύματά του (σ. 211): «Εἰς τὰ 1826 ἀρχίγησα διὰ νὰ θαρρύνω τὸν κόσμον, καὶ ἐφτιασα τὰ σπήτια ἀπέξω ἀπὸ τὸ κάστρο καὶ πύργον (ἐνν. τὸ Νεόκαστρο) καὶ ὁ κόσμος ἔλεγε ὅτι ἂν ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ἤξευρε ὅτι θὰ ἐλευθερωθῶμε, δὲν ἐκτιζε σπήτια, οὔτε ἔβαζε ἀμπέλια σ' ἐθνικὴ γῆ. Καὶ διὰ νὰ ἰδῆ ὁ κόσμος αὐτόν, ὅτι ἔκανε σπήτια, ἐμψυχόνετο ὁ κόσμος, ἐλάμβανε ἐλπίδαις, καὶ ἔτ' ἐπὶ τοὺς ἐνθάρρυνα». Ἄς σημειωθῆ ἀκόμη ὅτι, ὅπως παραδίδει ὁ ΦΩΤΑΚΟΣ (Ἀπομνημονεύματα, 1, σ. 330), ὁ Κολοκοτρώνης μὲ τὸν Παναγιώτην Κρεβατᾶν συμφώνησαν μὲ ὅρκον νὰ εἶναι πάντοτε πιστοὶ φίλοι μέχρι θανάτου. Ὁ δεῦτερος εἶπεν στὸν πρῶτον ὅτι τοῦ δίνει «ἕνα μιλιῶνι γρόσια διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ πολέμου. Ἐ, φίλε μου», τοῦ εἶπεν ὁ Κολοκοτρώνης, «γρόσια τῶρα ἐγὼ δὲν χρειάζομαι, θέλω ὅμως στρατιώτας καὶ πολεμοφόδια καὶ τροφάς».

Καὶ τὰ δύο περικληῆ καὶ μεγαλόπνοα γεγονότα, γενικῶς κρινόμενα, ὀφείλονται στὴν ἔμφυτην στρατιωτικὴν ἰδιοφυΐαν του. Ὁ Γέρορ, ὅπως ἦταν ἢ συνηθισμένη προσωνομίᾳ του, ἐπραγματοποίησεν τὰ πολεμικά του σχέδια καὶ στὶς δύο περιπτώσεις παρὰ τὶς ἀντιρρήσεις ὄλων τῶν ἄλλων ὀπλαρχηγῶν, οἱ ὅποιοι σὲ σχέσῃ εἰδικώτερα μὲ τὴν ἄλωση τῆς Τριπολιτσᾶς εἶχαν τὴν καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων ἀποδειχθεῖσαν ἐσφαλμένη γνώμην ὅτι πρὶν ἀπὸ τὴν κατ' αὐτῆς πολεμικὴν ἐνέργειαν ἔπρεπε νὰ κυριευθοῦν τὰ πελοποννησιακὰ κάστρα, καὶ μάλιστα τῆς Μάνης.

Γιὰ μερικοὺς ἀπὸ τοὺς νεωτέρους ἱστορικοὺς, πού καταβάλλουν περὶ ῥέως ἀπεγνωσμένην προσπάθειαν νὰ ἀπαξιώσουν τὸ ἔργον τοῦ Κολοκοτρώνη, τὸ σχέδιόν του νὰ καταληφθῆ πρῶτα ἡ Τριπολιτσά, γιὰ τὴν ὁποίαν ἐπέμενεν ἀνυποχώρητος προβάλλοντας ἰσχυρὰ ἐπιχειρήματα⁷⁰, γιὰ νὰ ἀποτελέσῃ ἐν συνεχείᾳ ὀρμητήριον κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τῶν ἐπιχειρήσεων τῆς Ἐπαναστάσεως, εἶχεν, ἰσχυρίζονται μερικοί, καὶ ὡς μειονέκτημα νὰ κλεισθοῦν οἱ Τοῦρκοι στὰ κάστρα καὶ νὰ μὴν ἀποχωροῦν ἀπὸ αὐτά.

Τὸ πρᾶγμα ὅμως κρινόμενον ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος εἶχε διαφορετικὴν ἐξέλιξιν. Τὰ κατεληγμένα ἀπὸ τοὺς Τούρκους κάστρα – πού τελικὰ δὲν φαίνεται νὰ ἐπηρέασαν ἀποφασιστικὰ καὶ ἐπὶ τὸ δυσμενέστερον τὶς ἐπαναστατικὰς ἐνέργειες τῶν ἑλληνικῶν ὄπλων τῶν περιοχῶν ὅπου βρισκόνταν – ἐκπολιορκήθησαν, καὶ ἔτσι λαφυραγωγηθέντα βοήθησαν τοὺς ἐπαναστάτας νὰ ἀποκτήσουν καὶ ὑλικά ὄπλα καὶ ἐφόδια, πού σὲ ἀντίθεσιν μὲ τὰ ἠθικά δὲν διέθεταν.

Ἄς σημειωθῆ ἀκόμη ὅτι μεγάλη ὑπῆρξεν ἡ συμβολὴ τοῦ Κολοκοτρώνη στὸν ἀγῶνα πού ἀνέλαβεν ἐναντίον τῶν προσκυνημένων μετὰ τὴν ἀπόβασιν τοῦ Ἰμπραήμ στὴν Πελοπόννησο. Ὁ ἴδιος ἐξομολογεῖται: «Εἰς τὸν καιρὸν τοῦ προσκυνήματος ἐφοβήθηκα μόνον διὰ τὴν πατρίδα μου, ὄχι ἄλλη φορὰ, οὔτε εἰς τὰς ἀρχάς, οὔτε εἰς τὸν καιρὸν τοῦ Δράμαλι οὔτε ποτέ· μόνον εἰς τὸ προσκύνημα ἐφοβήθηκα» – λόγῳ τῆς διαλύσεως πού ὑπῆρχεν στὴν Ἐλλάδα μὲ ἐξάιρεσιν τὴν Πελοπόννησον καὶ τὰ νησιά Ἰῦδρα καὶ Σπέτσες⁷¹.

Τελικῶς, τὸ Κολοκοτρωνικῆς στρατηγικῆς «ἀγχινοίας» κατόρθωμα τῶν Δερβενακίων, ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ γεγονότα τῆς Ἑλληνικῆς

70. Πέντε ἐπιχειρήματα πού ἀπαριθμεῖ ἀναφέρει στὸ ἔργον του ὁ Φιλῆμων (Δοκίμιον, 3, σ. 148).

71. Βλ. ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ, Διήγησις, σ. 210 (ὅπου περισσότερες λεπτομέρειες).

Ἐπαναστάσεως, γὰρ νὰ μείνω ἐδῶ μόνον σὲ αὐτό, ὑπῆρξε γιὰ τοὺς μὲν νικητὲς Κολοκοτρώνην, Νικηταρᾶν καὶ τοὺς ἄλλους ὀπλαρχηγούς καὶ ἡγέτες ποὺ ἔλαβαν μέρος στὴν ἐπιχείρηση «πολυθρῦλητον ἄκουσμα», γιὰ δὲ τοὺς ἡττημένους «πολυθρήνητον πάθημα».

Στὸ λαμπρὸν ἀποτέλεσμα ἔφθασεν ὁ Κολοκοτρώνης καὶ μὲ τὴν «στρατηγηματικὴν του ἰδέαν» (ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Οἰκονόμου), συνισταμένην στὴν κατάκαυση ἀγρῶν καὶ τροφῶν καὶ τῆ φαρμάκευση τῶν πηγαδιῶν⁷², νὰ στερήσῃ κατὰ τὸν γνωστὸν τρόπον τὴν στρατιὰν τοῦ Δράμαλι ἰσιῶν καὶ ὕδατος. Αὐτὴ ἡ ἐνέργεια μὲ τὴν συνδρομὴν καὶ ἄλλων γεγονότων ἐξανάγκασε, ὅπως εἶχεν προβλέψει μόνον ὁ Κολοκοτρώνης, τὸν Τοῦρκον στρα-

---

72. Ἡ ἰδέα αὐτὴ δὲν εἶναι ἀπόλυτα πρωτότυπη, ὅπως κοινῶς νομίζεται καὶ ὅπως θὰ φανῆ ἀμέσως κατωτέρω μὲ τὴν ἀναφορὰν στὴν ἱστορικὴν τῆς διαδρομῆς. Εἶναι ὅμως ἄξιον μνείας τὸ γεγονὸς ὅτι χρειάσθηκε ἡ βούληση, τὸ κῦρος καὶ ἡ προσωπικότητα γενικῶς τοῦ Κολοκοτρώνη γιὰ νὰ ἐπιβληθῇ στὴν συγκεκριμένην περίπτωση. Ἄς σημειωθῇ ὅτι ἀργότερα ὑπὸ ἄλλες συνθήκες καὶ περιστάσεις συναφῆ πρότασή του νὰ χαλασθῇ ἡ Τριπολιτσά, γιὰ νὰ μὴν ἀποτελέσῃ ὀρηκτῆριον τοῦ Ἰμπραήμ, ὁ Κολοκοτρώνης παρὰ τὴν ἐπιμονὴν του δὲν κατῴρωσε νὰ τὴν ἐπιβάλη· «ἔκαμα ἀναφορὰν [...] καὶ δὲν ἀκούσθηκα», παρατηρεῖ (βλ. ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ, *Διήγησις*, σ. 145-146). Στὸ γεγονὸς αὐτὸ ἀναφέρεται καὶ ὁ Φωτάκος προσθέτοντας ὅτι «ὅταν οἱ Ἄραβες κατέλαβαν τὴν πόλιν» καὶ ἀπειλοῦσαν τὶς ἐπαρχίαι τῆς Πελοποννήσου, οἱ Τριπολιτσιῶτες «ἀνεγνώρισαν τὴν πλάνην των καὶ ἐδικαίωσαν τὸν Κολοκοτρώνη» (βλ. ΦΩΤΑΚΟΣ, *Ἀπομνημονεύματα*, 2, σ. 96-97). Κατὰ τὸν Φωτάκον πάντοτε (*Ἀπομνημονεύματα*, 2, σ. 108-111) ὁ Κολοκοτρώνης ἀπὸ τὸ Ἄνεμοδοῦρι ὅπου βρισκόταν ἔστειλε πολλοὺς στὴν Τριπολιτσάν, γιὰ νὰ καύσουν τὴν πόλιν, «ὥστε νὰ μὴ εὕρῃ ὁ Ἰμπραήμ σπίτια διὰ νὰ μείνῃ ἐκεῖ». Σύντομον λόγον ἀφιερώνει στὸ ἐπεσόδιον αὐτὸ καὶ ὁ ἀπομνημονευματογράφος Ἀναγνώστης Κοντάκης (ἐπιμέλεια Ἐμμ. Πρωτοψάλτη, σ. 60-61). Κατὰ τὸν ἀπομνημονευματογράφον αὐτὸν ὁ Κολοκοτρώνης ἔκαμε δύο προτάσεις: «ἡ πρώτη νὰ κρημνισθῇ τὸ φρούριον τῆς Τριπολιτῆς καὶ νὰ πυρποληθῶσι τὰ ὀσπήτια, διὰ νὰ μὴ τὴν πιάσῃ ὁ Ἰμπραήμ καὶ κάμῃ κέντρον εἰς αὐτὴν, τὸ δεύτερον, ὅσαι τροφαί, γεννήματα καὶ λοιπὰ εἶτε ἐθνικὰ εἶτε ἰδιωτικὰ ὑπάρχουν εἰς Γαστούνην καὶ Πύργον νὰ μετακομισθῶσιν εἰς Μισολόγγιον διὰ δύο αἰτίας, πρῶτον διὰ νὰ μὴ τὰς εὕρῃ ὁ ἐχθρὸς καὶ ἐνδυναμοῦται καὶ δεύτερον νὰ ἐφοδιασθῇ τὸ Μεσολόγγιον διὰ χρόνους καὶ νὰ μὴ διακινδυνεύσῃ, μήτε ἡ Κυβέρνησις νὰ φροντίζῃ διὰ Μισολόγγιον καὶ νὰ δαπανᾷ εἰς τροφάς», ἀλλὰ καὶ οἱ δύο προτάσεις δὲν ἔγιναν παραδεκτές, προσθέτει ὁ Κοντάκης, γιὰ λόγους ἰδιοτελεῖς, τοὺς ὁποίους ἐκθέτει.

τάρχη νά ανακόψη τήν θριαμβευτικήν καί πομπώδη πορείαν του πρὸς τήν Τριπολιτσάν, τὸ θεωρούμενον πολὺ σημαντικὸ μελλοντικόν του ὀρμητήριον πρὸς κατάπνιξιν τῆς Ἐπαναστάσεως στὴν Πελοπόννησον, νά ὀπισθοδρομήσῃ καί τελικῶς νά συντριβῇ κυριολεκτικῶς.

Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ ἀμέσως κατωτέρω ἀναφερόμενα, ἡ ἰδέα χρησιμοποίησε παρομοίου στρατηγήματος, τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν ἔφθασε μέχρι τὴν ἐφαρμογὴν του, εἶναι παλαιά, εἶναι καί αὐτὴ ὅμως ἐλληνικῆς ἐπινοίας εὐρημα. Ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Ἀρριανὸν⁷³ καί τὸν Λατῖνον ἱστορικὸν Κούρτιον Ροῦφον⁷⁴. Ὁ Ρῶσσοσ ἀρχιστράτηγος Κουτουζῶφ, ἐφαρμόζοντας κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους τὴν μίαν ἀπὸ τὶς δύο μεθόδους στρατηγικῆς, τῆς καταπονήσεως τοῦ ἀντιπάλου πρὸς συνεχῆ φθοράν του καί καταρράκωσιν τοῦ ἠθικοῦ του, παρέσυρε μὲ παρόμοιον τρόπον μέχρι τῆς Μόσχας τὰ στρα-

---

73. Κατὰ τὸν Ἀρριανὸν πρὶν ἀπὸ τὴν μάχην τοῦ Γρανικοῦ, ὅταν ἔγινε γνωστὸν ὅτι ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος εἶχε διαβῆ τὸν Ἑλλησπόντον, ὁ Μέμνων ὁ Ρόδιος, στρατηγὸς τῶν Ἑλλήνων μισθοφόρων καί ἔμπιστος τοῦ Δαρείου, συμβούλευε σὲ πολεμικὸν συμβούλιον τοὺς Πέρσας ἡγήτορες «μηδὲ κινδύνου ἰέναι πρὸς τοὺς Μακεδόνας, τῷ τε πεζῷ πολὺ περιόντας σφῶν καί αὐτοῦ Ἀλεξάνδρου παρόντος, αὐτοῖς δὲ ἀπόντος Δαρείου· προϊόντας δὲ τὸν τε χιλὸν ἀφανίζεις καταπατοῦντας τῇ ἵππῳ καί τὸν ἐν τῇ γῆ καρπὸν ἐμπιπράναι, μηδὲ τῶν πόλεων αὐτῶν φειδομένους. Οὐ γὰρ μενεῖν ἐν τῇ χώρᾳ Ἀλέξανδρον ἀπορία τῶν ἐπιτηδείων. Ἀρσίτην δὲ (διοικητὴς τῆς Φρυγίας τοῦ Ἑλλησπόντου) λέγεται εἰπεῖν ἐν τῷ συλλόγῳ τῶν Περσῶν ὅτι οὐκ ἂν περιῖδοι μίαν οἰκίαν ἐμπρησθεῖσαν τῶν ὑπὸ αἱ τεταγμένων ἀνθρώπων· καί τοὺς Πέρσας Ἀρσίτη προσθέσαι, ὅτι καί ὑποπτὸν τι αὐτοῖς ἦν ἐς τὸν Μέμνονα τριβὰς ἐμποιεῖν ἐκόντα τῷ πολέμῳ τῆς ἐκ βασιλέως τιμῆς οὐνεκα» (ΑΡΡΙΑΝΟΣ, *Ἀλεξάνδρου Ἀνάβασις* Α', 12, 9-10· πρβλ. ΣΠΥΡ. Ν. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, *Σκέψεις περὶ τινῶν προσφάτων δημοσιευμάτων, βιβλιοκρισίαι, Ἐπιστ. Ἐπετ. Φιλοσ. Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν*, 13, 1962-1963, σ. 459 καί ΘΕΟΔΩΡΟΣ Κ. Π. ΣΑΡΑΝΤΗΣ, *Ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος ἀπὸ τὴν ἱστορία ἕως τὸν θρῦλον*, 1, 1970, σ. 242). Τὸ στρατηγικὸν πάντως αὐτὸ συνιστᾶται καί στὰ βυζαντινὰ *Στρατηγικά* (6ου ἢ 7ου αἰ.), ὅπως ἐκεῖνο τοῦ Μαυρικίου, στὸ ὁποῖον ἀναφέρεται: «Δεῖ τὸν στρατηγὸν τοῖς ἐναντίοις ἐπιβουλεύειν οὐ δι' ὅπλων μόνων, ἀλλὰ καί διὰ σιτίων καί ὕδατος, τὰ μὲν ἄποτα ποιοῦντα, τὰ δὲ τοῖς θανασίμοις φαρμάσσοντα» (βλ. ΜΑΥΡΙΚΙΟΣ, *Στρατηγικόν*, Dennis-Gamillscheg, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae*, 17, Wien 1981, σ. 300).

74. Βλ. ΚΟΙΝΤΟΣ ΚΟΥΡΤΙΟΣ, *Ἱστορία Μεγάλου Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνα*, ἐν Νέα Ὑόρκη 1912, σ. 42-43 (ἐκδ. Ἀτλαντίδος, μετάφραση).

τεύματα τοῦ Μεγάλου Ναπολέοντος, γιὰ νὰ τὰ ἐξαναγκάσῃ ἔτσι στὴν πλήρη ὑποχώρησιν καὶ στὴν ἤτταν⁷⁵.

Τὰ ὅσα περὶ τῶν παρὰ λόγον ἐκδηλώσεων τοῦ θυμικοῦ ἀνέφερα ὡς στοιχεῖα τοῦ διεξαχθέντος κατὰ τὸ 1821 Ἀγῶνος εἶναι ὡς θέμα πολὺπλοκον καὶ πολυσύνθετο. Μία συστηματικὴ καταγραφή καὶ μελέτη των ὄχι μόνον ὡς λαογραφικῆς καὶ ἱστορικῆς ὕλης ἀλλὰ καὶ ὡς φαινομένων μὲ κοινωνιολογικόν, κοινωνικο-ανθρωπολογικόν, ψυχολογικόν ἀκόμη καὶ βαθυψυχολογικὸν χαρακτῆρα ἐλλεῖπει ἀπὸ τὴν ἔρευναν.

Στὴν προσπάθειάν μου ἐπιδίωξα νὰ δείξω, στοιχειωδῶς ἔστω, καὶ τὴν διαχρονίαν (ὅπου διαπιστώνεται) ποὺ χαρακτηρίζει τὰ διάφορα ἐπεισόδια, συνισταμένην στὴν σχέση των μὲ τὴν Ἀρχαιότητα καὶ τὸ Βυζάντιον. Γιὰ τὴν σχέση αὐτὴ οἱ ἀγωνιστὰί τῆς Ἐπαναστάσεως, λόγιοι, αὐτονόητα, ἀλλὰ καὶ ἀπαίδευτοι, περισσότερο ἢ λιγώτερον αἰσθάνονταν μεγάλην ὑπερφηφάνειαν ἀναγνωρίζοντας τὴν σημασίαν τῆς γιὰ τὴν αἰσίαν ἔκβαση τοῦ Ἀγῶνος, ποὺ συνοδεύεταν ἀπὸ πίστη τέτοια, ἢ ὅποια ὑπερέβαιναν τὰ ὅρια τῆς κοινῆς λογικῆς, ἀφοῦ ἦταν (λογικῆ τῆς καρδιᾶς)⁷⁶. Ἡ χρονικὴ γεφύρωσις ὁμως

75. Βλ. καὶ ΘΕΟΔΩΡΟΣ Κ. Π. ΣΑΡΑΝΤΗΣ, *Ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος*, σ. 43 καὶ σ. 242. Ἄς σημειωθῇ ὅτι ὁ Παπαφλέσσας ἐπικρίνεται ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπον Δαμαλῶν γιὰ τὴν ἐνέργειάν του νὰ κατακαύσῃ στὴν Κόρινθο τοῦ Κιαμῆλ-μπέη τὴν οἰκίαν, («ἐν τοιοῦτον λαμπρὸν καὶ πολυδάπανον οἶκημα»), προβάλλοντας ὡς δικαιολογίαν ὅτι «τοιαῦτα ἔπραξε καὶ ἡ Ρωσσία ἐπὶ τῇ εἰσβολῇ τοῦ Ναπολέοντος εἰς τὴν Μόσχαν» (βλ. ΦΡΑΝΤΖΗΣ, 2, σ. 75).

76. Ὁ Ν. Καζαντζάκης σημειώνει (Ἡ κραυγὴ τῆς Ἑλλάδας, Τὸ Εἰκοσιένα, Ἡ κιβωτὸς τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, *Εὐθύνη, Κείμενα τῆς Μεθορίου*, 9, 1993, σ. 80): «Ἡ λογικὴ δὲν ὀδηγᾷ ποτὲ τὴν ἀνθρώπινη ἱστορία· ὑπάρχει μιὰ ἄλλη λογικὴ, ἀνώτερη, ἢ λογικὴ τῆς καρδιᾶς. Ὑπάρχει μιὰ μυστηριώδης φωνή, ποὺ ἀκούγεται στίς πιὸ κρίσιμες στιγμὲς ὄχι στὸ κεφάλι, παρὰ στὸ στήθος τοῦ ἀνθρώπου· καὶ ἡ φωνὴ αὐτὴ εἶναι παράλογη καὶ ἀλάθευτη. Χαρὰ στοὺς ἀνθρώπους καὶ στοὺς λαοὺς ποὺ τὴν ἀκοῦνε. Οἱ Ἕλληνες τὴν ἀκουσαν». Ὁ Ἀριστοτέλης παλαιότερα εἶχεν παρατηρήσει: «ἔοικε δὲ καὶ ἄλλη τις φύσις τῆς ψυχῆς ἄλογος εἶναι, μετέχουσα μέντοι πῆ λόγου. Τοῦ γὰρ ἐγκρατοῦς καὶ ἀκρατοῦς τὸν λόγον καὶ τῆς ψυχῆς τὸν λόγον ἔχον ἐπαινοῦμεν· ὀρθῶς γὰρ καὶ ἐπὶ τὰ βέλτιστα παρακαλεῖ· φαίνεται δ' ἐν αὐτοῖς καὶ ἄλλο τι παρὰ τὸν λόγον πεφυκός, ὃ μάχεται καὶ ἀντιτείνει τῷ λόγῳ» (*Ἠθικὰ Νικομάχεια* I, 13).

τοῦ παλαιοῦ μὲ τὸ νέον, παρὰ τὴν ἐκδηλη ἐνίοτε συνάφεια, δὲν εἶναι πάντοτε ἐφικτὴ λόγῳ ἀνυπαρξίας τῶν ἀπαιτουμένων ἐνδιαμέσων πηγῶν⁷⁷.

Μὲ ἄλλου εἴδους ἀπαξιωτικὸν τρόπον καὶ ὑπὸ ἄλλες συνθῆκες καὶ προϋποθέσεις, ποὺ ἀφοροῦν πρόσωπα καὶ πράγματα, ἔχουν ἀντιμετωπισθῆ τὰ σχετικῶς πολυάριθμα Κολοκοτρωναίικα τραγούδια, ποὺ βρῆκαν μεγάλην ἀπήχηση στὴ λαϊκὴ μοῦσα καὶ ποὺ ἐξακολουθοῦν νὰ λειτουργοῦν ὡς ἀδόξενα καὶ χορευόμενα, μερικὰ τουλάχιστον, μέχρι σήμερα. Ἡ ἱστορία τοῦ πράγματος εἶναι μακρὰ.

Ὁ Ν. Γ. Πολίτης ἔχει παλαιότερα διαπιστώσει ἀπλῶς σὲ αὐτὰ παρεμβλήτους στίχους, νοθεύσεις, παραφθορὲς κ.ἄ., ἀλλὰ ὁ Γιάννης Βλαχογιάννης τὰ χαρακτηρίζει ὅλα ὡς μὴ γνήσια, μεταγενέστερα, πλαστά, κατώτερα καὶ εὐτελεῖ κείμενα, ποὺ δημιουργήθηκαν ἀπὸ ἀναξίους «πλαστοποιητὲς» μετὰ τὴν Ἐπανάσταση, γιὰ νὰ κολακεύσουν τὸ πρόσωπον τῆς ἡμέρας Θεόδωρον Κολοκοτρώνην καὶ τὰ μέλη τῆς οἰκογένειάς του. Ἀκολούθησε δυσμενὴς ἀλλὰ ἐπιστημονικὴ κριτικὴ στὶς ἀπόψεις αὐτὲς ἀπὸ τὸν ἀκαδημαϊκὸν Σωκράτη Κουγέα, ποὺ ἐξελίχθηκε, λόγῳ τοῦ γνωστοῦ ὕφους Βλαχογιάννη, σὲ μιὰ κάθε ἄλλο παρὰ νηφάλια διαμάχη.

Ἀπὸ τὸ Κέντρον Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας ἐκδόθηκε τὸ 1962 Ἐκλογή τραγουδιῶν πλήρης καὶ ὑπεύθυνη, πιστεύω. Σὲ αὐτὴν ἔχουν περιληφθῆ μερικὰ Κολοκοτρωναίικα τραγούδια μὲ προλογικὰ σημειώματα, σύμφωνα μὲ τὰ ὁποῖα τὰ τραγούδια αὐτὰ φαίνεται ὅτι ἔχουν «γνησίαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ποιητικὴν ἔμπνευσιν». Τὴν ἀξιολόγησιν αὐτὴ, κατὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπον, ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, δέχονται ὡς ἔγκυρη νεώτεροι λαογράφοι ἐρευνηταί, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ ὀμιλῶν.

Τὸ 1973 ὅμως ἐκδόθηκε Ἐκλογή κλέφτικων τραγουδιῶν ἀπὸ εἰδικὸν μάλιστα μελετητὴν, στὴν ὁποίαν δὲν περιελήφθη κανένα Κολοκοτρωναίικο τραγούδι, ἐπειδὴ, ὅπως ὑποστηρίζεται, δὲν ἔχουν ἀνατραπῆ τὰ πορίσματα Βλαχογιάννη, τὰ ὁποῖα ὅμως, προσθέτω, ἔπειτα ἀπὸ τὶς ἀνωτέρω μελέτες τῶν ἀσχολουμένων μὲ τὸν λαϊκὸν πολιτισμὸν, ἔχουν τουλάχιστον ἀποδυναμωθῆ. Ὁ ἐρευνητὴς ὅμως τῶν ἱστορικῶν καὶ κλέφτικων τραγουδιῶν,

---

77. Τὴν προέλευσιν τοῦ νέου ἀπὸ τὸ ἀρχαῖον αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπισημάνουν ρητῶς καὶ οἱ ἀπομνημονευματογράφοι, ὅπως π.χ. ὁ Φιλήμων, καθὼς ἀνωτέρω ἤδη ἔχει σημειωθῆ, ὁ ὁποῖος γράφει ὅτι ἡ προμαντεία τῆς πλάτης εἶναι «ἀπόρροια τῶν ἀρχαίων προλήψεων» (ΦΙΛΗΜΩΝ, Δοκίμιον, σ. 218α).

μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ τὰ Κολοκοτρωναίικα, καλεῖται νὰ ἀντιμετωπίση ἀκόμη, ἐκτὸς ἀπὸ καθαρῶς λαογραφικά, καὶ ζητήματα φιλολογικά, ἱστορικά, αἰσθητικά, ψυχολογικά, τεχνοτροπικά, λειτουργικά, μουσικολογικά κ.ἄ., γιὰ νὰ φθάση στὴν πλήρη κατανόηση τῆς ἀξίας τῶν ὡς γεννημάτων τοῦ κλέφτικου καὶ ἀρματολικοῦ βίου καὶ τῆς πανθομολογουμένης συμβολῆς τῶν (σημαντικώτερης ἀσφαλῶς καὶ ἀπὸ τίς σοφές διατριβές διαφόρων λογίων τῆς ἐποχῆς) στὴν ἐπιτυχημένη διαξεγωγὴν τοῦ Ἀγῶνος τῆς Ἀνεξαρτησίας⁷⁸. Γιὰ τὸ κεφάλαιο αὐτὸ ἄς μὴ ἀποκρυβῆ ὅτι τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ κατὰ τὰ ἄλλα κορυφαίου διδασκάλου τοῦ Γένους Ἀδαμαντίου Κοραῆ, ὅπως καὶ τοῦ Ἀνωνόμου τῆς Ἑλληνικῆς Νομαρχίας, εἶναι περίπου μηδαμινὸν ἕως ἀνύπαρκτον⁷⁹. Γενικώτερα γιὰ τοὺς ἐπηρεασμένους ἀπὸ τὸν Διαφωτισμὸν

78. Βλ. ἐκτενῶς ΣΤΕΦ. Δ. ΗΜΕΛΛΟΣ, *Τὰ τραγούδια τῶν Κολοκοτρωναίων, Λαογραφικά, Γ', Ποικίλα*, Ἀθήνα 1994, σ. 228 κ.ἑξ., ἀρ. 12. Δημοτικὰ τραγούδια τραγουδοῦσαν καὶ οἱ ἡγέτες τῶν ἐπαναστατημένων Ἑλλήνων, ὅπως καὶ ὁ Κολοκοτρώνης. Ὅπως ὁμολογεῖ ὁ τελευταῖος, ὅταν οἱ στρατιῶτες τοῦ ἄκουσαν τίς εἰδήσεις γιὰ τὴν εἰσβολὴ στὴν Πελοπόννησον τῆς στρατιᾶς τοῦ Δράμαλη, «ἐδειλίασαν καὶ διὰ νὰ τοὺς ἐνθαρρύνω, ἄρχισα καὶ ἐτραγούδαγα» (βλ. ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ, *Διήγησις*, σ. 104). Κατὰ τὸν ΦΙΛΗΜΟΝΑ (*Δοκίμιον*, 3, σ. 30-31) ὁ Κολοκοτρώνης «ἠγάπα ὑπερβαλλόντως καὶ ἐτραγῶδει εὐφώνως τὰ κλεπτικὰ ἄσματα οὐ μόνον καθ' ἑξίν ὡς ἀνήκων τῷ συστήματι τῶν ἀρματολῶν, ἀλλὰ καὶ κατὰ προτίμησιν, τόσον οἰκείαν ἐν ἐποχῇ πολέμου». Κατὰ τὸν ΡΗΓΟΠΟΥΛΟΝ (*Απομνημονεύματα*, σ. 24, πρβλ. σ. κζ' καὶ 32 καὶ ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗ, *Διήγησις*, Εἰσαγωγικά ΤΑΣΟΣ ΑΘ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, σ. 80-81, ὅπου καὶ βιβλιογραφία σὲ ὑποσημείωση 1) «τραγουδοῦσε δυνατὰ ὁ Κολοκοτρώνης ὡς νὰ ἀπήρχετο εἰς γάμον». Ὁ ΦΙΛΗΜΩΝ (*Δοκίμιον*, 3, σ. 150) τέλος γράφει σχετικῶς: «Μὴ παραλείψωμεν ἐν γεγονός, ἀστεῖον μὲν κατὰ τύπον, βεβαιοῦν δὲ κατ' οὐσίαν τὸν νοῦν καὶ τὸ θάρρος τοῦ Κολοκοτρώνου. Καὶ ὁμιλῶν, καὶ δημηγορῶν, καὶ ἀνταποκρινόμενος καὶ μόνον τραγῶδῶν τὰ λεγόμενα “κλέφτικα τραγούδια” οὗτος αἔλιποτε σκοπὸν ἕνα εἶχε καὶ πάσης ἐδράττετο τῆς εὐκαιρίας, ὅπως δεικνύη τοὺς Τούρκους περιφρονητέους, προσβλητέους καὶ ἐπὶ τέλους καταβλητέους».

79. Οὐσιαστικὰ μιὰ φορὰ μόνον ἀσχολήθηκε σοβαρὰ κατὰ κάποιον τρόπον ὁ Κοραῆς μὲ τὸ ἐν λόγῳ θέμα, ὅταν τὴν 13ην Ἰουλίου τοῦ 1807 ἀνταποκρινόμενος σὲ ἐπιστολὴν πρὸς αὐτὸν τοῦ Γάλλου ὑπουργοῦ Ἑσωτερικῶν ἐδημοσίευσεν τρία ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια τῶν Ἑλλήνων ἀποίκων τῆς Κύρου (Κορσικῆς) μὲ γαλλικὴ μετάφραση καὶ σχόλια (βλ. ΠΟΛΥΧΡΟΝΗΣ Κ. ΕΝΕΠΕΚΙΔΗΣ, *Κοραῆς-Κούμας-Κάλβος*, Ἄν. Γαζῆς, *Οὐγὸς Φώσκολος*, Ἄν. Δάνδαλος, Β. Κόπιταρ, Ἑλληνικὸς

λογίους σημασία έχουν μόνον τὰ «φῶτα» πού πρέπει νὰ διαδοθοῦν. Ὅ,τι δὲν συνδέεται μὲ τὸν ὀρθολογισμόν, ὁ ὅποιος ὅμως κατὰ τὸν Κωνσταντῖνο

τύπος καὶ τυπογραφεῖα τῆς Βιέννης 1790-1821, Ἔρευνα εἰς εὐρωπαϊκὰ ἀρχεῖα καὶ εἰς χειρογράφους συλλογὰς, Ἀθήνα 1967, σ. 49-60). Ὁ Ἄδαμ. Κοραῆς σὲ ἐπιστολήν του πρὸς τὸν ἀδελφικόν του φίλον Ἀλέξ. Βασιλείου τῆς 20ῆς Δεκεμβρίου 1807 (τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα γράφτηκε στίς 17 Δεκεμβρίου) γράφει: «τὰ σταλέντα διὰ νὰ μεταφράσω ἦταν τραγῳδία τῶν ἀποικισάντων Γραικῶν εἰς τὴν Κύρνον [...] μήτε δύναμαι νὰ σὲ δώσω τώρα ἰδέαν τῆς ἀθλιεστάτης καὶ ἀξιοθρηνήτου χηνωδίας αὐτῶν». Καὶ ἀφοῦ παραθέτει δίστιχον, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει «χωρὶς ὑπερβολὴν Ἀνακρεόντειον εἰς τὴν κομψείαν παραβαλλόμενον πρὸς τὰ νῦν τραγῳδία τῶν ἀθλίων ἀποίκων Γραικῶν τῆς Κύρνου», συνεχίζει: «τὰ μετέφρασα μὲ μεγάλην ἀηδίαν καὶ ἀγανάκτησιν καὶ μὲ σημειώσεις (ὡς ἐκδοσὶν ἀξιολόγου συγγραφέως) τὰ ἐστόλισα, ἐπειδὴ ἐζήτει ρητῶς (ἐνν. ὁ ὑπουργὸς) σημειώσεις δηλωτικὰς τῆς νῦν διαλέκτου παραβαλλομένης πρὸς τὴν ἀρχαίαν» (βλ. ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΣ ΚΟΡΑΗΣ, Ἀλληλογραφία, 2, 1799-1809, Ἀθήνα 1966, σ. 434). Θεωρῶ πιθανὸν ὅτι τὰ περὶ ἀθλιεστάτης καὶ ἀξιοθρηνήτου «χηνωδίας» καὶ ἀηδίας τῶν τραγουδιῶν σχετίζονται μὲ τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα τῆς περιοχῆς καὶ ὄχι μὲ τὸ περιεχόμενον των. Τὴν ὑπόθεσίν μου αὐτὴν στηρίζω καὶ στὸ ὅτι τὴ λέξη «ἀηδία» τὴν χρησιμοποιεῖ ὁ Κοραῆς καὶ σὲ ἄλλην περίπτωσιν, ὅπου ὁ λόγος πάλιν περὶ τῆς γλωσσικῆς μορφῆς τῶν τραγουδιῶν. Ὅπως δὲ βρισκόμαστε στὸ 1807, δηλαδὴ σὲ πρῶτον σχετικῶς στάδιον ἀξιολογήσεως των. Ἀλλὰ καὶ ἀργότερα, τὸ 1824-1825, ὅταν ἐκδόθησαν σὲ δύο τόμους κατὰ τρόπον ρηξικέλευθον γιὰ τὴν ἐποχὴν ἀπὸ τὸν Claude Fauriel τὰ ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια, μὲ πολλὰ κλέφτικα, τὰ ὁποῖα προκάλεσαν τὸν ἐνθουσιασμόν τῶν εὐρωπαϊκῶν λογίων καὶ ἐνίσχυσαν τὸν φιλελληνισμόν σὲ μιὰ κρίσιμη καμπὴ γιὰ τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα, πού ὅπως ἔγραψα, ἄλλοτε ἐξυπηρετοῦσε καὶ τοὺς σκοποὺς τοῦ Κοραῆ γιὰ τὴ διαφώτιση καὶ εὐαισθητοποίησιν τῆς εὐρωπαϊκῆς κοινῆς γνώμης, ὁ τελευταῖος δὲν φαίνεται νὰ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὸ θέμα (βλ. ΣΤΕΦ. Δ. ΗΜΕΛΛΟΣ, Λαογραφικὰ στὸ ἔργο τοῦ Κοραῆ, Λαογραφικά, Β', Ποικίλα, Ἀθήνα 1992, σ. 274-277). Κατὰ τὰ ἄλλα, ὁ Κοραῆς, ἀναθρεμμένος μὲ τὴν κλασσικὴν παιδείαν καὶ ἔχοντας ὡς ἐργαλεῖον του τὴ θεοποιημένη λογικὴν τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ, δὲν θὰ μπορούσε νὰ ἐκτιμῆσιν τὴν ἀξίαν τῶν ἐκ τοῦ θυμικοῦ προερχομένων ἐρεθισμάτων καὶ παρορμήσεων. Σὲ αὐτὸ συνετέλεσεν ἴσως καὶ τὸ ὅτι ποτὲ ὁ ἴδιος δὲν συμμετέσχεν σὲ ἐξεγέρσεις καὶ πολεμικὰς συγκρούσεις, γιὰ νὰ καταλάβῃ ἐξ ἰδίας πείρας καὶ ἀντιλήψεως ὅτι καὶ τὰ παρὰ λόγον γεγονότα, τὰ ἐκ τῆς ψυχικῆς διαθέσεως φαινόμενα κ.λπ., θὰ μπορούσαν νὰ ἐπηρεάζουν τὴν ἐξέλιξιν πραγμάτων καὶ καταστάσεων.

Ρωμαϊόν⁸⁰ (ἀρχαιολόγον) στὴν ἀκρατὴ μορφὴ τοῦ εἶναι καὶ αὐτὸς δεισιδαιμονία, ἀνήκει στὴν περιοχὴν τῶν προλήψεων καὶ δεισιδαιμονιῶν. Καλὸν θὰ εἶναι πάντως νὰ μὴ διαφεύγη τὴν προσοχὴν καὶ τὴν σκέψη μας ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ καλούμενος πάντοτε νὰ ἀντιμετωπίζη καταστάσεις καὶ συνθήκες ζωῆς ὅπως ἐκεῖνες τῆς Ἐπαναστάσεως, νὰ στηρίζεται μόνον στὴν λογικὴ θεμελίωση, τὴν ὁποῖαν μερικοὶ ἀκολουθώντας τὰ διδάγματα τοῦ Διαφωτισμοῦ τὴν ἔχουν περίπου, ἐπαναλαμβάνω, θεοποιήσει.

Σὲ σχέση τῶρα μὲ τὴ μουσικολογικὴν ἀναφορὰν ἀρκοῦμαι νὰ μνημονεύσω νεώτερο σχετικῶς μουσικολογικὸ μελέτημα ἐρευνήτριας τοῦ Κέντρου Λαογραφίας, τὸ ὁποῖον στηρίζεται στὸ ὕλικόν τοῦ Κέντρου καὶ στὴν διαμορφωμένην καὶ ἀκολουθουμένην λαογραφικὴ μέθοδο, γιὰ τὸ σημαντικώτερο Κολοκοτρωνάϊκο χορευτικὸν τραγούδι «Λάμπει ὁ ἥλιος στὰ βουνά». Ἡ ἐρευνήτρια ἀποκαλύπτει τὴν προχειρότητα, ὅπως τουλάχιστον ὑποστηρίζει, τῶν προβαλλομένων ἰσχυρισμῶν τοῦ Βλαχογιάννη γιὰ τὴ ρομελιώτικη προέλευση τοῦ τραγουδιοῦ, καὶ ἔτσι ἐνισχύει τελικὰ καὶ ἀπὸ μουσικολογικῆς ἀπόψεως τὶς γνώμες ποὺ ἔχουν διατυπωθῆ γιὰ τὴν γνησιότητά της καὶ τὴν τοπικὴν προέλευσή της ἀπὸ τὸν πελοποννησιακὸν χῶρον⁸¹.

Καταλήγοντας τῶρα θὰ ἔλεγα ὅτι τὰ ὅσα ἀνέφερα ἀμέσως ἀνωτέρω σχετίζονται, ὅπως κατὰ κάποιον τρόπον ὑποστήριξα, μὲ μιὰν προσπάθειαν ἐνίοτε νὰ ἐξιδανικεύονται συλλήβδην, πρᾶγμα ποὺ δὲν ἀνταποκρίνεται στὴν πραγματικότητα. Ὑπάρχουν καὶ τὰ κακά, ὅμως «οὐκ ἂν γένοιτο χωρὶς ἐσθλὰ καὶ κακά, ἀλλ' ἔστι καὶ σύγκρασις ὡστ' ἔχειν καλῶς», ὅπως στὸ *Περὶ εὐθυμίας* πόνημα τοῦ Πλουτάρχου ἀναφέρεται⁸².

80. Βλ. Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΣ, *Λαογραφία καὶ δημοτικὰ τραγούδια*, Ἀκαδημαϊκοὶ λόγοι, Ἀθήναι 1964, σ. 20.

81. Βλ. ΜΑΡΙΑ Γ. ΑΝΔΡΟΥΛΑΚΗ, Μουσικὲς καταγραφὲς τοῦ τραγουδιοῦ τῶν Κολοκοτρωνάϊων: «Λάμπει ὁ ἥλιος στὰ βουνά», Πρακτικὰ τοῦ Σ' Διεθνοῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν (Τρίπολη 24-29 Σεπτεμβρίου 2000), 3, 2001-2002, σ. 497-521.

82. Βλ. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, *Περὶ εὐθυμίας* 15 (σ. 474) (Teubner). Ἡ διατριβὴ ἀνήκει στὰ λεγόμενα Ἠθικὰ τοῦ Πλουτάρχου, ἐκδ. Teubner, ὁ.π. (ὅπως σημειώνεται τὸ συγκεκριμένον χωρίον εἶναι «κατὰ τὸν Εὐριπίδην», ἀπόσπ. 21).

Εἶναι γνωστὸν ὅτι κατὰ τὴ διάρκειαν τῶν ὀκτὼ περιπτου στὴν πραγματικὴ ἐπαναστατικῶν ἐτῶν καὶ λάθη ἔγιναν ἀπὸ ὅλους⁸³ καὶ ἀδυναμίες ὑπῆρξαν καὶ γενικώτερα ἔγιναν πολλὰ «κακά»⁸⁴, ἀφοῦ οἱ πρωταγωνισταὶ τῶν γεγονότων ἦσαν μὲν σὲ μεγάλον ἀριθμὸν ἥρωες ἀλλὰ συνήθεις καὶ μὲ τὶς ἀδυναμίες τῶν ἀνθρώπων καὶ πάντως ὄχι ἅγιοι⁸⁵. Κακὰ ὀφειλόμενα σὲ

83. Μνημονεύονται ἀπὸ πολλοὺς. Ὁ ἱστορικὸς ὀφείλει νὰ τὰ ἐπισημαίνῃ καὶ νὰ τὰ ἐρευνᾷ, ἐπειδὴ εἶναι καὶ αὐτὰ διδακτικὰ γιὰ τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον. Ὁ Μακρυγιάννης ἐξομολογεῖται στὸ τέλος τῶν Ἀπομνημονευμάτων του: «Κ' ἐγὼ ἔκαμα λάθη καὶ κάνω· ἄνθρωπος εἶμαι. Καὶ πρέπει νὰ γράφονται καὶ τὰ καλὰ μας καὶ τὰ κακὰ μας». Κατὰ τὸν Πολύβιον (1, 14) «ἐπειδὴ τοὺς ἐν τοῖς πράγμασιν ἀναστρεφόμενους οὔτε εὐστοχεῖν αἰεὶ δυνατὸν οὔθ' ἀμαρτάνειν συνεχῶς εἰκός».

84. Ἐπόμενον εἶναι, γράφει ὁ ΦΡΑΝΤΖΗΣ (Ἐπιτομή, σ. δ'-ε'), σὲ ὅλες τὶς ἐπαναστάσεις («νὰ γίνονται καὶ πολλὰ στρεβλά, πολλὰ ἐπιζήμια καὶ φθοροποιά»). Ἐὰν τὰ παραβάλλῃ ὁμως κανεὶς μὲ ὅσα ἔγιναν κατὰ τὶς ἐπαναστάσεις ἄλλων ἐθνῶν καὶ μάλιστα «τῶν πεφωτισμένων, Γάλλων, τῶν Ἰσπανῶν καὶ ἄλλων, ἐθέλουσιν εὐρεῖ ὅτι τὰ τῶν Ἑλλήνων ἦσαν τὸ μηδέν».

85. Ὅσον γνωρίζω, ὡς ἅγιοι χαρακτηρίστηκαν δύο φορὲς ἀπλοὶ σκοτωμένοι χριστιανοί, ὅπως τουλάχιστον παραδίδει ὁ Φωτάκος, ὑπὸ τὶς ἀκόλουθες συνθήκες. Κατὰ τὸν ἀπομνημονευματογράφον μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν στὸ Βαλτέτσι ἀπὸ τὴν μάχην τῆς Τριπολιτσᾶς τοὺς συναντήσαμε «καὶ δὲν ἐζυγώναμεν κανέναν μας εἰς αὐτοὺς κοντά. Ἐκιτρινίσαμεν ἀπὸ τὸν φόβον μας, διότι πρώτην φορὰν εἶδαμεν ἀνθρώπους σκοτωμένους. Ὁ δὲ Κολοκοτρώνης διὰ νὰ μᾶς ἐνθαρρύνῃ ἐμάζωνε τὰ κομμάτια τοῦ καθενὸς νεκροῦ, τὰ ἐφίλει καὶ ἔλεγεν εἰς τοὺς τριγύρω στρατιώτας, ὅτι αὐτοὶ εἶναι ἅγιοι, καὶ ὅτι θὰ ὑπάγουν εἰς τὸν Παράδεισον ὡσὰν μάρτυρες καὶ τότε ἐζυγώσαμεν καὶ τοὺς ἐθάψαμεν» (ΦΩΤΑΚΟΣ, Ἀπομνημονεύματα, 1, σ. 126). Στὴ δευτέρην περίπτωσιν ἄλλος Ἰσπανίτης βρῆκε τὸ κεφάλι τοῦ ἀδελφοῦ του «τὸ ἐπῆρε λοιπὸν καὶ κλαίων μου τὸ ἔφερε εἰς τὴν ποδιά μου. “Νά”, μου λέγει μὲ τὰ κλαύματα, “τοῦ ἀδελφοῦ μου τὸ κεφάλι”. Τότε ἐγὼ (ἐνν. ὁ Κολοκοτρώνης) τοῦ εἶπα· “μὴ κλαῖς, καημένε, αὐτὸς εἶναι ἅγιος καὶ τώρα ἔχεις ἕνα ἅγιον ἀπὸ τὸ γένος σου. Πήγαινε λοιπὸν νὰ εὕρῃς τὸ κορμί του καὶ νὰ τὸ θάψῃς”». Ὁ Φωτάκος προσθέτει ὅτι μετὰ τὴν ἔκρηξιν τῆς Ἐπαναστάσεως «οὐδὲν πλέον μαρτύριον ἐγένετο, οὐδεὶς δὲ χριστιανὸς ἐφρόντισε νὰ προσφέρῃ ἑαυτὸν θῦμα ἀγιασμοῦ καὶ θρησκευτικοῦ ζήλου, ἐξ ἐναντίας δὲ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἐπρόσφεραν ἑαυτοὺς θῦμα ἡρωισμοῦ διὰ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ὅλου Ἑθνοῦς» (ΦΩΤΑΚΟΣ, Ἀπομνημονεύματα, 1, σ. 226). Τὸ τελευταῖον σημαίνει ὅτι ἡ ὡς ἄνω ἀγιοποίησις ἐντάσσεται στὰ σχήματα λόγου. Ἡ πραγματικὴ ἀγιοποίησις ἔχει ἄλλες προϋποθέσεις, παρὰ τὸ ὅτι κατὰ τοὺς

ἐξειδικευμένες περιπτώσεις σὲ πολλὰ καὶ ποικίλα αἴτια, ὅπως ἡ κακοδιοίκηση, ἡ πολυαρχία, ἡ φιλοπλουτία, ἡ φιλοπροσωπία, ἡ φιλοδοξία, ἡ ἀντιζηλία, ἡ ἀνευθυνότητα, ἡ ἀνυπακοή, ἡ ἀπειθεια, ἡ ἀπειρία, ἡ ἰδιοτέλεια, κ.ἄ., ὅπως ἀκόμη καὶ ἡ προθυμία μερικῶν κατὰ καιροὺς νὰ πάρουν καὶ τὸ σκῆπτρον ποὺ τοὺς ἔδωσεν ἡ κατὰ Σολωμὸν δολερὴ διχόνοια⁸⁶, ἡ ὁποία σὲ τόσες ὀδυνηρὲς περιπέτειες ὠδήγησεν τὸ ἔθνος μὲ κίνδυνον νὰ τὸ καταστρέψῃ.

Ὅσα ὅμως ἐντάσσονται στὰ «ἐσθλά» εἶναι πολὺ περισσότερα καὶ πολὺ σημαντικώτερα. Τὰ «ἐσθλά» καθιέρωσαν τὴν Ἐπανάσταση τοῦ '21, ἡ ὁποία ἀπὸ μερικούς, ποὺ δὲν θέλω νὰ χαρακτηρίσω, ἀκόμη καὶ συνολικὰ ἀμφισβητεῖται, ὡς μεγαλουργημα Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι ἐπιδίωξαν νὰ τὴν πραγματοποιήσουν μὲ μιὰν ἀπαραδειγματίστην τόλμην καὶ εὐψυχίαν, ποὺ ἐθάμπωσε μὲ τὸ ἀνέσπερον καὶ ἐκτυφλωτικὸν φῶς τῆς τῆν ἱστορίαν.

Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Τερτσέτη «ἡ νέα γενεὰ θὰ ἰδεῖ ὡς εἰς καθρέφτην τὰ ἱερὰ ἔργα τοῦ Ἀγῶνος καὶ ἀγκαλὰ δὲν λείπουν καὶ μαυράδια ἀπὸ τὸν

δυσχειμέρους χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας δὲν ἦταν καμιὰ φορὰ ἀπαραίτητη ἡ πρὸς ἀγιοποίηση ἄδεια τοῦ Πατριαρχείου. Ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Κολοκοτρώνην μακαρίζει «ὡς ἱεροὺς μάρτυρας τοὺς εἰς τὴν μάχην (ἐνν. τῆς Γράνας) ἀνδρείως ἀποθανόντας» (βλ. ΦΙΛΗΜΩΝ, *Δοκίμιον*, 4, σ. 105).

86. Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι δὲν καταβάλλονταν προσπάθειες συνδιαλλαγῆς καὶ συμφιλιώσεως καὶ προεπαναστατικῶς καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Ἐπαναστάσεως μεταξὺ τῶν ἀντιμαχομένων καὶ μάλιστα μὲ φοβεροὺς ὅρκους πρὸς ἐξουδετέρωση τῆς διχόνοιας. Τὰ παραδείγματα ἀρκετά, βλ. πάντως ἐνδεικτικά: ΚΩΝ. Α. ΚΟΤΣΩΝΗΣ, *Κυριακούλης Πιέρου Μαυρομιχάλης, ἥρωος Βαλτετσίου καὶ Ἡπειρωτικῶν ἀκτῶν, Λακωνικαὶ Σπουδαί*, 14, 1998, σ. 212-213, ὅπου καὶ ἡ προηγούμενη βιβλιογραφία, ἀπὸ τὴν ὁποίαν βλ. κυρίως ΦΙΛΗΜΩΝ, *Δοκίμιον*, σ. 158-161, ὅπου δημοσιεύεται ὁλόκληρον τὸ ἔγγραφο συμφωνητικὸν συνδιαλλαγῆς μεταξὺ τῶν τριῶν ἰσχυροτέρων οἰκογενειῶν τῆς Μάνης, ποὺ θὰ ἀπέβαιναν ὑπὲρ τῆς ἐπιτυχίας τῆς ἐπικείμενης Ἐπαναστάσεως. Στὸ ἔγγραφο ἐπιτάσσεται χαρακτηριστικὰ νὰ κυριαρχῇ στὸ ἐξῆς μεταξὺ τῶν οἰκογενειῶν αὐτῶν «μία ψυχὴ, μία σύμπνοια, μία θέλησις καὶ νὰ μὴ δύναται ποτε κανένα ἐσωτερικὸν οὔτε ἐξωτερικὸν αἷτιον νὰ διασεισῇ ἢ καὶ νὰ ἀδυνατίσῃ ἓνα τοιοῦτον ἱερὸν δεσμόν». Τὴν 17ην Μαΐου 1822 συντάσσεται ἔγγραφο ἐνόρκου συναδελφώσεως, ποὺ υπογράφεται ἀπὸ τοὺς Θεόδωρον Κολοκοτρώνην, Μᾶρκον Βότζαρη, Παναγιώτην Ἰατράκον, Ἀλεξάκην Βλαχόπουλον καὶ Γεώργιον Σισίνην (βλ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, *Ἱστορικά*, σ. 295).

καθρέφτην, πλησίον ὅμως εἰς τοὺς μαύρους ἴσκιους φεγγοβολεῖ καὶ κάλλος ἀδιήγητο θεοσεβείας καὶ πατριωτισμοῦ»⁸⁷.

Κατὰ τὴν ταπεινὴν μου γνώμην καὶ πεποίθησιν ἀπὸ τὸ μεγαλουργημα αὐτὸ τοῦ '21 ἀναδίδεται τελικὰ ἔντονη ὁσμὴ εὐωδίας πατριωτικῆς, τὴν ὁποίαν ἐπ' εὐκαιρία μάλιστα τῆς σημερινῆς ἑορτῆς οἱ ὅπου γῆς Ἕλληνες ὀφείλου ἀκορέστως νὰ εἰσπνεύσουν, γιὰ νὰ τὴν χρησιμοποιοῦν ἐνωμένοι, ὁμονοοῦντες καὶ αἰσιδόδοξοι – ὅπως ἄλλωστε ὡς ὑποχρέωσι προκύπτει ἀπὸ βασικὸ δίδαγμα τῆς Ἐπαναστάσεως – ὡς σταθερὸν ὁδοδείκτην ὑπερβάσεως τῶν ἐκάστοτε παρουσιαζομένων δυσχερῶν ἐνεργειῶν καὶ καταστάσεων στὴν πορείαν των πρὸς τὸ μέλλον. Γένοιτο.

---

87. Βλ. ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ, *Διήγησις*, σ. ιγ'.

ΑΠΟΝΟΜΗ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΕΙΟΥ ΤΩΝ ΘΕΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ,
ΤΟΥ ΒΡΑΒΕΙΟΥ ΑΡΙΣΤΕΙΔΗ ΠΑΛΛΑ
ΚΑΙ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΥ ΜΕΤΑΛΛΙΟΥ

ΠΡΟΚΗΡΥΞΗ
ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΕΙΟΥ ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

ΑΠΟ ΤΟΝ ΓΕΝΙΚΟ ΓΡΑΜΜΑΤΕΑ κ. ΒΑΣΙΛΕΙΟ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟ

Σήμερα συμπληρώνονται 195 χρόνια ελευθερίας και 90 χρόνια από τη γέννηση της Ακαδημίας. Η ελευθερία χρειάστηκε σχεδόν δύο χιλιάδες χρόνια για να ξαναγυρίσει στον τόπο του. Η Ακαδημία, έπρεπε να ζήσουμε 105 χρόνια ελεύθεροι για να γίνουν οι Έλληνες ίκανοί να τη δημιουργήσουν. Τώρα πλέον ως θεσμός έννεηκονταετής έχει την υπερηφάνεια ότι περιέλαβε στα μέλη της τους διαπρεπείς των Ελλήνων που την τίμησαν με το ταλέντο, την τέχνη, τη γνώση και τη σοφία τους· τη διαμόρφωσαν και της έδωσαν το κύρος που την περιβάλλει.

Η Πολιτεία της ανέθεσε να απονέμει τις υψηλότερες διακρίσεις για ανάλογα πνευματικά και ήθικα επιτεύγματα και με αυτό το ευχάριστο καθήκον συνεχίζεται και τελειώνει η Πανεγυρική Συνεδρία μας, με τη θλίψη όμως ότι δεν θα μάς συντροφεύουν πλέον οι ακαδημαϊκοί Κωνσταντίνος Δεσποτόπουλος, Χρύσανθος Χρήστου και Παναγιώτης Τέτσης.

Η Ακαδημία Αθηνών απονέμει το Άριστείο των Θετικών Έπιστημών στον κλάδο των Νευροεπιστημών στον κ. Νικόλαο Λογοθέτη, διευθυντή του Ίνστιτούτου Max Planck της Βιολογικής Κυβερνητικής στην Τυβίγγη της Γερμανίας.

Θεμελιακές είναι οι μελέτες του κ. Λογοθέτη και πολύ σημαντικό το έργο του στο νευρωνικό υπόστρωμα των αισθητηριακών και αντιληπτικών, ιδιαίτερα της όρασης, λειτουργιών του έγκεφάλου. Μεγάλη ή είσφορά του στη διερεύνηση της σχέσης σημαντικών άπεικονιστικών τεχνικών και της αντίστοιχης ένεργοποίησης νευρώνων. Συνδυάζοντας την έξειλιγμένη άπεικονιστική τεχνολογία της λειτουργικής μαγνητικής τομογραφίας με την καταγραφή των νευρωνικών έκφορτίσεων του φλοιού του ίνιακού λοβού απέδειξε τη σχέση των έπιπέδων όξυγόνου που έκφοράζονται στην τομο-

γραφία με τή νευρωνική δραστηριότητα, θεμελιώνοντας έτσι τις βάσεις έρευνας στις Νευροεπιστήμες. Οί πρωτοποριακές μελέτες του απέδειξαν ότι ή αντίληψη τής συνείδησης συνδέεται με τόν συνειρμικό φλοιό, τμήμα του έγκεφαλικού φλοιού που αναφέρεται στις διασυνδέσεις.

Απονέμεται τὸ βραβεῖο Ἀριστείδη Πάλλα για πράξεις αὐτοθυσίας ἢ ἐξάαιρετη πράξη, με χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, εἰς τὸν κ. Ἰωάννην Πατακιᾶν. Κατὰ τὴν 28η Δεκεμβρίου 2014 ἐπὶ τοῦ ὀχηματαγωγοῦ πλοίου Norman Atlantic, τὸ ὁποῖο ἔπλεε ἀπὸ τὴν Πάτρα πρὸς τὴν Ancona τῆς Ἰταλίας, με τὴν ἀποφασιστικὴ του στάση καὶ θέτοντας σὲ βέβαιο κίνδυνο τὴ ζωὴ του, ἐπέτυχε τὴ διάσωση τῆς ζωῆς συνεπιβατῶν του. Ὁ κ. Πατακιᾶς, ἐνῶ στὸ πλοῖο εἶχε ἐκραγεῖ πυρκαϊά, με αὐταπάρνηση συνέβαλε στὴν κατάσβεσὴ τῆς καὶ ἔγινε δυνατὴ ἡ σωτηρία ἀποκλεισμένων ἐπιβατῶν καὶ ἀκόμη βοήθησε ἀποφασιστικὰ στὶς ἐνέργειες πρόσδεσης τοῦ φλεγόμενου πλοίου στὰ ρυμουλκά, ἐνῶ ἰσχυροὶ ἄνεμοι ἐμπόδιζαν τὶς ἀπόπειρες σύνδεσης.

Λίγα χρόνια μόλις πρὶν ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση ἀπέκτησε ὑπόσταση ἡ ἰδέα τῆς συγκέντρωσης τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν ἐπιγραφῶν, πού σκόρπιες δημοσιεύονταν σὲ βιβλία περιηγητῶν. Ὡς πρῶτο ἐπιγραφικὸ τῆς νεώτερης ἐποχῆς θεωροῦμε γενικῶς τὸν Κυριακὸ τὸν Ἀγκωνίτη. Σειρὰ φιλαρχαίων λογίων περιηγητῶν ἀκολούθησε τὸ παράδειγμά του, ἀνακαλύπτοντας μαζὶ με τὶς ἐπιγραφὰς καὶ τὴν ξεχασμένη Ἑλλάδα, τῆς ὁποίας τὰ περασμένα μεγαλεῖα θυμοῦνταν με πίκρα οἱ τότε ὑπόδουλοι Ἕλληνες λόγιοι καὶ διδάσκαλοι.

Ἀλλιῶς ἦταν τὰ πράγματα στὴν τότε Εὐρώπη, ἡ ὁποία δὲν εἶχε δοκιμαστεῖ ἀπὸ τὴν ὀθωμανικὴ σκλαβιά. Ἐναν χρόνον μετὰ τὴν ἴδρυση τῆς Φιλομούσου Ἐταιρείας στὴν Ἀθήνα ὁ Γερμανὸς Καθηγητῆς Αὐγούστος Boeckh, ἱστορικὸς καὶ ἐλληνιστής, συνέλαβε τὴν ἰδέα τῆς συγκέντρωσης τοῦ κειμένου ὅλων τῶν τότε γνωστῶν ἐλληνικῶν ἐπιγραφῶν καὶ τῆς δημοσίευσής τους ὡς συντάγματος ἢ corpus, ὅπως λέγεται στὰ λατινικά. Τὴν ἰδέα αὐτὴ ἀσπάστηκε ἡ Ἀκαδημία τῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Βερολίνου στὶς 24 Μαρτίου 1815, ἀκριβῶς 201 χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴ σημερινὴ μας συγκέντρωση.

Ὁ πρῶτος τόμος τοῦ συντάγματος τῶν ἐλληνικῶν ἐπιγραφῶν ἐκδόθηκε τὸ 1828 με συντάκτη τὸν Αὐγούστο Boeckh καὶ τίτλο Corpus Inscriptionum Graecarum. Τὸ ὅλο ἔργο ὀλοκληρώθηκε τὸ 1877 καὶ περιεῖχε περὶ τὶς 10.000 ἐπιγραφὰς. Πλῆθος εἶναι ἐκεῖνοι πού συνέλεξαν κείμενα

ἐπιγραφῶν καὶ τὰ προσέφεραν στὸν Αὐγούστο Boeckh. Μνημονεύω μόνον τρεῖς Ἑλληνες μεταξύ τῶν πολλῶν τὸν Στάμο, τὸν καὶ Μιλτιάδη ὀνομαζόμενο ἀπὸ τὸν διδάσκαλό του Διονύσιο Πύρρο Θετταλό, τὸν Κυριακὸ Πιττάκη, μαθητὲς καὶ οἱ δύο τῆς Φιλομούσου Ἐταιρείας, καὶ τὸν γνωστότατο στὴν Εὐρώπη Κερκυραῖο φιλόλογο καὶ ἱστορικὸ Ἄνδρέα Μουστοξύδη. Τὸ ἔργο τοῦ Αὐγούστου Boeckh συνεχίστηκε μὲ διαφορετικὸ τίτλο ἀπὸ τοὺς συνεργάτες καὶ μαθητὲς του. Τὸν Μάρτιο τοῦ 1897 τὸ τελικὸ πρόγραμμα τῆς ἔκδοσης τῶν ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν διατύπωσε ὁ μέγας ἑλληνιστὴς Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff, ὁ ὁποῖος ἔδωσε τὸν ὀριστικὸ τίτλο *Inscriptiones Graecae* στὸ ὅλο ἔργο.

Ἡ μεγαλοφυῆς ἰδέα τοῦ Αὐγούστου Boeckh μὲ τὴν ἔκδοση τοῦ *Corpus Inscriptionum Graecarum*, ποὺ συνεχίζεται ἀδιαλείπτως ὡς *Inscriptiones Graecae*, ἀναστήλωσε τοὺς θεσμοὺς καὶ τὴ ζωὴ τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν πολιτειῶν. Μᾶς ἔδωσε ὅ,τι παραλείπουν σὲ μέγας βαθμὸ οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς τὰ πρωτότυπα πολύτιμων κειμένων. Νόμους καὶ διατάγματα, διπλωματικές συμφωνίες, συμμαχίες, δημόσιες συμβάσεις, ἀπονομὲς τιμῶν, ἄγνωστες λατρεῖες, θεότητες πέρα ἀπὸ τὸ Δωδεκάθεο, τοὺς μυθογράφους καὶ τὸν Πausanias, ὕστατες φροντίδες γιὰ τοὺς νεκρούς, καθημερινὴ ζωὴ, ἔρωτες, μίση, ταξίδια, συμπόσια, ἀνθρώπους λησμονημένους, γεγονότα, βραβεῖα, διακρίσεις.

Οἱ *Inscriptiones Graecae* δὲν εἶναι ἔργο ἑνὸς ἀνθρώπου ἢ μιᾶς ομάδας. Εἶναι μακρότατη, 200 χρόνων, παράδοση πνευματικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς συνεργασίας. Εἶναι ἡ συμπύκνωση τῶν γνώσεων, τῶν προσπαθειῶν, τῆς μελέτης ἀμέτρητου πλήθους προσώπων. Διαπρεπεῖς ἑλληνιστές, Γερμανοὶ κυρίως, καθηγητὲς πανεπιστημίων, μέλη ἀκαδημιῶν ἀλλὰ καὶ καθηγητὲς κλασικῶν γυμνασίων περιόδευσαν τὴν Ἑλλάδα γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ ἐπιγραφῶν γνωστῶν ἀπὸ δημοσιεύματα ἢ γιὰ τὴν εὕρεση νέων.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλοι πολλοὶ συνέβαλαν στὴ δημιουργία τοῦ ἐκπληκτικοῦ αὐτοῦ ἔργου. Ὁ ἀγράμματος φύλακας ἀρχαιοτήτων τῆς Βοιωτίας, μνημονεύω τὸν Ἄλεκο Βασιλείου, ὁ δάσκαλος τῆς ἐπαρχίας, ὁ καθηγητὴς, ὁ συμβολαιογράφος, ὁ φαρμακοποιός, ὁ ἔφορος τῶν ἀρχαιοτήτων, ὅλοι ἐκεῖνοι ποὺ τοὺς γοήτευαν οἱ ἀδέσποτες πέτρες στὰ χωράφια, στὰ ἐκκλησιάκια, στοὺς σταύλους, γεμάτες χαραγμένα γράμματα ποὺ τὰ ἀντέγραφαν σὰν παθιασμένοι κυνηγοὶ σὲ χαρτιά, σὲ τετράδια, καὶ τὶς ἔσωζαν στέλνοντας τὰ κείμενά τους στὸν σοφὸ Στέφανο Κουμανούδη, τὸν σχολαστικὸ Βασίλειο Λεονάρδο, ἕως αὐτὸν ποὺ σᾶς μιλάει. Κι ἐκεῖνοι τὶς δημοσίευαν καὶ κάποια

στιγμή τὰ ἀποκατεστημένα κείμενα ἔπαιρναν τὴ θέση τους στὶς μεγάλες βίβλους τῶν *Inscriptiones Graecae*. Οἱ σελίδες τους μὲ τὰ σχόλιά τους γραμμένα στὰ σήμερα ἀκατάληπτα λατινικὰ μᾶς σώζουν πρόσωπα Ἑλλήνων καὶ ξένων ποὺ συνέβαλαν στὴ συγκρότηση τοῦ ἔργου.

Γιὰ ὅλα ὅσα σᾶς ἐξέθεσα καὶ γιὰ περισσότερα ποὺ παρέλειψα ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἀπονέμει τὸ χρυσὸ μετάλλιο στὸ ἐπιστημονικὸ ἔργο τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βερολίνου *Inscriptiones Graecae*, ποὺ συντάσσεται καὶ δημοσιεύεται σὲ σειρὰ τόμων ἀδιαλείπτως ἐπὶ 200 χρόνια, ἐπὶ δύο αἰῶνες, καὶ ἀποθησαυρίζει τὸν πλοῦτο τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν ἐπιγραφῶν, μέγιστο στοιχεῖο γνώσης τῆς ἱστορίας, τῆς τέχνης, τῶν ἠθῶν, τῶν θεσμῶν, τοῦ δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Μπορεῖ ἡ Ἀκαδημία Ἐπιστημῶν τοῦ Βερολίνου νὰ ἐπαναλάβει δικαίως τοὺς στίχους τοῦ λατίνου ποιητῆ:

Exegi monumentum aere perennius
regalique situ pyramidum altius,
quod non imber edax, non Aquilo impotens
possit diruere aut innumerabilis
annorum series et fuga temporum⁸⁸.

Τὸ μετάλλιο θὰ παραλάβει ὁ Καθηγητῆς κ. Klaus Hallof, κράτιστος ἐπιγραφικός, τελευταῖος διάδοχος τοῦ Αὐγούστου Boeckh καὶ διευθυντῆς τῶν *Inscriptiones Graecae*.

Προκηρύσσεται τὸ Ἀριστεῖο τῶν Γραμμάτων, ἀπονεμόμενο σὲ μελετητὴ τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων, ἐγκατεστημένο στὴν Ἑλλάδα ἢ τὸ ἐξωτερικό, ὁ ὁποῖος, παραλλήλως πρὸς τὸ σύνολο τοῦ προγενεστέρου σπουδαίου ἔργου του, συνέβαλε μεγάλως καὶ μὲ ἔργο ποὺ συνετελέσθη κατὰ τὴν τελευταία τετραετία στὴν πρόοδο τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων. Προθεσμία ὑπο-

88. Μνημεῖο ἀποτελεῖωσα κι ἀπὸ χαλκὸ πιὸ αἰώνιο
καὶ πιὸ ψηλὸ ἀπ' τοὺς ρηγικοὺς τάφους τῶν πυραμίδων,
ποὺ μήτ' ἢ φαγανὴ βροχὴ μπορεῖ νὰ τ' ἀφανίσει
μήτ' ὁ ἀσυγκράτητος βοριάς μήδ' ἢ σειρὰ τῶν χρόνων
ἢ ἀμέτρητη καὶ τῶν καιρῶν τὸ φευγαλέο διάβα.
(Hor. Carm. III, XXX, 1-5, μετάφραση Κων. Γρόλλιου)

βολής αιτήσεων ή προτάσεων μέχρι τέλος Δεκεμβρίου 2016. Το Άριστεϊο θα άπονεμηθεϊ κατά την Πανηγυρική Συνεδρία της 25ης Μαρτίου 2017.

Φθάσαμε στο τέλος της Πανηγυρικής Συνεδρίας κατά την όποία έορτάζονται τρία πνευματικά γεγονότα. Η θεία άγγελία, ή ίδρυση της Άκαδημίας και ή Έπανάσταση κατά των Όθωμανών, έπανάσταση κατά της τυραννίας, έπανάσταση για την έλευθερία. Και αύτη ή έλευθερία, όλων όσοι πατοΰσαν το έδαφος της έλεύθερης Έλλάδος, διακηρύχτηκε από την άρχή. Πριν από 195 χρόνια, στις 20 Δεκεμβρίου 1821, ή Πρώτη Έθνική Συνέλευσις της Έπιδάουρου διακήρυξε ότι «όσοι έξωθεν έλθόντες κατοικήσωσιν ή παροικήσωσιν εις την Έπικράτειαν της Έλλάδος εισιν ίσοι με τοϋς Έλληνας ένώπιον των Νόμων» και άκόμη ότι «εις την Έλληνικήν Έπικράτειαν οϋτε πωλεϊται, οϋτε άγοράζεται άνθρωπος. Άργυρώνητος δε παντός γένους, και πάσης θρησκείας, άμα πατήσας το έλληνικόν έδαφος, ειναί έλεύθερος και από τον δεσπότην αυτοϋ άκαταζήτητος».

Τις άρχές αυτές, αιώνιες και επικυρωμένες με το αίμα άμέτρητων Έλλήνων, συμπλήρωσε ή Δεύτερη Έθνική Συνέλευσις στο Άστρος τον Άπρίλιο του 1823 με την τελευταία φράση των Πρακτικών της: «πριν διαλυθεϊ ή Συνέλευσις [...] δέν μένει, ειμή να διακηρύξη εις το όνομα του έλληνικοϋ Έθνους [...] την πολιτικήν των Έλλήνων ύπαρξιν και άνεξαρτησίαν». Χαίρετε.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 21ΗΣ ΑΠΡΙΛΙΟΥ 2016

Παρουσίαση τοῦ βιβλίου
Ἀρχαία Κυπριακὴ Γραμματεία
Τόμος 6ος: Φιλοσοφία
τοῦ κ. Ἰωάννου Ταϊφάκου

ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ κ. ΝΙΚΟΛΑΟ ΚΟΝΟΜΗ

Λαμβάνω τὴν τιμὴ νὰ παρουσιάσω τὸ βιβλίο *Ἀρχαία Κυπριακὴ Γραμματεία 6: Φιλοσοφία. Κλέαρχος, Περσαῖος, Δημῶναξ καὶ ἄλλοι Κύπριοι φιλόσοφοι*, ἔργο ἀξιόλογο ποὺ ἀναφέρεται στὴ συμβολὴ τῶν Κυπρίων στὴν ἀνάπτυξη τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλοσοφίας. Πρόκειται γιὰ ἔργο κλασικοῦ φιλολόγου, τοῦ κ. Ἰωάννου Ταϊφάκου. Ἐξεδόθη ἀπὸ τὸ Ἴδρυμα «Ἀναστάσιος Γ. Λεβέντης» καὶ ἔχει περιληφθεῖ ὡς ἀκροτελεύτιος τόμος στὴν ὡς ἄνω σειρά, τὴν ὁποία ἔχει σχεδιάσει καὶ ἐπιμεληθεῖ ὁ κ. Πάτροκλος Σταύρου. Τὸ βιβλίο εἶναι ἐκτενὴς τόμος 723 συνολικῶς σελίδων.

Τὸ σημαντικὸ αὐτὸ ἔργο περιλαμβάνει τὴν ἔκδοση τῶν διασωθέντων ἀποσπασμάτων καὶ τῶν παραδιδομένων μαρτυριῶν 17 Κυπρίων φιλοσόφων ποὺ ἔζησαν καὶ ἔδρασαν στὸν ἐλληνικὸ χῶρο ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. μέχρι τὸ τέλος τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. Ἐπίσης περιλαμβάνει, ὑπὸ τύπον ἐκτενοῦς καὶ μοναδικῆς μαρτυρίας, αὐτοῦσιο τὸν *Δημῶνακτα* τοῦ Λουκιανοῦ, αὐτὴ τὴ γεμάτη ζωντάνια βιογραφία τοῦ κυνικοῦ φιλοσόφου (σ. 158-185 κείμενο-μετάφραση, σ. 431-494 σχόλια). Τὴν πληρότητα τοῦ ἔργου δὲν στερεῖ ἡ παράλειψη τοῦ Ζήνωνος Κιτιέως, διότι τὰ ἀποσπάσματα τοῦ ἱδρυτῆ τῆς Στοᾶς ἔχουν ἤδη ἐκδοθεῖ αὐτοτελῶς στὴν ἴδια σειρά ὡς πέμπτος τόμος ἀπὸ τὸν ἀείμνηστο Κώστα Μιχαηλίδη, Καθηγητὴ τῆς Φιλοσοφίας στὸ Πανεπιστήμιο Κύπρου, τὸ 1999.

Σε ἔργα τοῦ τύπου αὐτοῦ, τῆς ἐκδοσης δηλαδή ἀποσπασματικῶν συγγραφέων, οἱ πηγές τῶν παραθεμάτων ἔχουν ιδιαίτερη σημασία. Τὰ κείμενα τῆς συλλογῆς τῶν 17 Κυπρίων φιλοσόφων ἔχουν ληφθεῖ ἀπὸ τις πλέον πρόσφατες καὶ ἐνημερωμένες κριτικές ἐκδόσεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Λατίνων συγγραφέων ποὺ τὰ παραθέτουν, καθὼς καὶ τῶν σχετικῶν παπύρων καὶ τῶν ἐπιγραφῶν. Εἰδικῶς γιὰ τοὺς Δειπνοσοφιστὲς τοῦ Ἀθηναίου, ὅπου διασώζεται τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Κλεάρχου ἀλλὰ καὶ ἀρκετὰ τοῦ Περσαίου, ὁ ἐκδότης προέβη σὲ νέα ἀντιβολή τοῦ βασικοῦ μαρκιανοῦ κώδικος (A), καθὼς καὶ τῶν δύο κωδικῶν τῆς Ἐπιτομῆς, παρισινοῦ καὶ λαυρεντιανοῦ (C, E), μὲ καλὰ ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα –ὅπως καὶ γιὰ ὅλα τὰ παρατιθέμενα χωρία– ἀποτυπώνονται στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα ποὺ συνοδεύει κάθε ἀπόσπασμα.

Ἀλλὰ καὶ στὴν κατάταξη τῶν ἀποσπασμάτων πρωτοτυπεῖ ἡ παρούσα ἐκδοση, ἡ ὁποία στηρίζεται σὲ νέα ἐντελῶς ἐπεξεργασία τοῦ διαθέσιμου ἀρχαίου ὕλικου. Παράδειγμα ἡ ἐκδοση τοῦ Κλεάρχου Σολέως, μαθητῆ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἀπὸ τὴν προηγούμενη ἐκδοση τοῦ Fritz Wehrli, τρίτου τεύχους στὴ σειρά τῶν Περιπατητικῶν (*Die Schule des Aristoteles* – ²1969), διαφοροποιεῖται ὁ κ. Ταϊφάκος σὲ 19 οὐσιώδη σημεῖα, καθὼς καὶ στὴν κατάταξη τῶν ἀποσπασμάτων, τόσον ἐντὸς τῶν μαρτυρουμένων ἔργων, ὅσο καὶ στὴν ταξινόμηση τῶν προερχομένων ἀπὸ ἔργα ἄδηλων τίτλων. Ἐδῶ μάλιστα τὰ ἀποσπάσματα κατηγοριοποιοῦνται ὡς πλατωνικά, φυσικά, παραδοξογραφικῆς ὕφης καὶ ποικίλα. Μὲ τὸν ἀναγκαῖο χωρισμὸ ὀρισμένων ἀποσπασμάτων ἀλλὰ καὶ τις προσθήκες, ἡ νέα ἐκδοση τοῦ Κλεάρχου περιλαμβάνει 134 ἀποσπάσματα ἔναντι 115 τῆς προηγούμενης. Σὲ παράρτημα ἐκδίδεται βεβαίως καὶ ἡ ἐπιγραφή τοῦ Ai Khanoum (F 134a-c), τὴν ὁποία παρέλειψε ὁ Wehrli, παρότι δημοσιεύθηκε τὸ 1968 ἀπὸ τὸν Louis Robert.

Χαρακτηριστικότερη ὅμως εἶναι ἡ περίπτωση τῆς ἐκδοσης τοῦ Περσαίου Κιτιέως, μαθητῆ τοῦ Ζήνωνος. Ἐδῶ οἱ μαρτυρίες (T 1-*32), αὐστηρὰ κατηγοριοποιημένες, προτάσσονται τῶν ἀποσπασμάτων (F 1-13) μὲ σημαντικές προσθήκες (ἕξι συνολικά) ἀλλὰ καὶ μὲ ἀποκλίσεις ἀπὸ τις ἐν χρήσει ἐκδόσεις τῶν SVF (*Stoicorum veterum fragmenta*) καὶ FG_{GrHist} (*Die Fragmente der griechischen Historiker*), προσφέροντας ἔτσι τὴν πρώτη πλήρη ἐκδοση τοῦ Περσαίου. Ἐξίσου κριτικὴ εἶναι ἡ στάση τοῦ ἐκδότη σχετικά μὲ τὴ γνησιότητα τῶν παραδιδόμενων ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Στοβαῖο καὶ τὰ γνωμολόγια ρήσεων καὶ ἀνεκδότων τοῦ Δημώνακτος, στὸν ὁποῖο πολλὰ ἔχουν

ἀποδοθεῖ κυρίως ἀπὸ κακῆ ἀνάλυσης συντομογραφιῶν. Μετὰ ἀπὸ μελέτη τοῦ διαθέσιμου ὕλικου ἀναγνωρίζονται ὡς γνήσιες καὶ ἐκδίδονται 19 γνῶμαι ἢ ἀποφθέγματα (*sententiae*), γιὰ τὴν κατάταξη τῶν ὁποίων ὡς κριτήριο ἔχει γίνεαι δεκτὴ ἢ κατὰ κεφάλαια διαίρεση τοῦ Ψευδο-Μαξιμου, τοῦ ἐκτενοῦς γνωμολογίου τοῦ μᾶλλον γνωστοῦ ὡς *Loci communes*.

Ἡ ἔκδοσις τῶν τριῶν αὐτῶν φιλοσόφων, μαζὶ μὲ τὴ γλαφυρὴ νεοελληνικὴ μετάφραση σὲ ἀντικρυστὲς σελίδες, καταλαμβάνει 195 σελίδες. Τὸ ἐρμηνευτικὸν τοῦς ὑπόμνημα ἐκτείνεται σὲ 272 σελίδες (σ. 231-503). Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι ὁ στόχος τῆς ἀνετης καὶ μᾶλλον εὐχάριστης ἀνάγνωσις τοῦ ὑπομνήματος καθόρισε καὶ τὴ μορφή του· τὸ σχόλιο κάθε ἀποσπάσματος φέρει ἐπιγραφή πού διαγράφει συνοπτικὰ τὸ περιεχόμενον του καὶ σὲ συνεχὴ ἀφήγησις περιλαμβάνει τὸ συνήθως πλούσιο ἐρμηνευτικὸ ὕλικόν, κυρίως παραλλήλων χωρίων ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ καὶ τὴ λατινικὴ γραμματεία. Ἡ ἴδια πρακτικὴ ἀκολουθεῖται καὶ στὴν ἔκδοσις τῶν διασωθεισῶν σύντομων μαρτυριῶν γιὰ τοὺς 14 ἄλλους κυπριακῆς καταγωγῆς φιλοσόφους ἀπὸ διάφορες πόλεις τοῦ νησιοῦ. Πρόκειται κυρίως γιὰ μαθητὲς σημαντικῶν φιλοσόφων (Πλάτωνος, Καρνεάδου, Παναιτίου κ.ἄ.). Οἱ μαρτυρίαι αὐτὲς εἶναι κατὰ μέγα μέρος παπυρικὲς καὶ προέρχονται ἀπὸ ἔργα τοῦ Φιλοδήμου πού διασώθηκαν στὴν Ἡράκλεια (Herculaneum).

Ὁ τόμος, πού ἀρχίζει μὲ συνθετικὴ εἰσαγωγή 68 σελίδων (σ. i-ixviii), ἢ ὅποια εἰσάγει ἱστορικὰ τὸν ἀναγνώστη στὸ περιεχόμενον συνδέοντάς τον συνεχῶς μὲ τὶς μαρτυρίαι καὶ τὰ ἀποσπάσματα, τελειώνει μὲ τὴ διεθνή βιβλιογραφία πού ἔχει ληφθεῖ ὑπόψιν γιὰ τὸν κάθε ἐκδιδόμενον φιλόσοφο (σ. 529-574). Δύο ἐκτενῆ εὐρετήρια χωρίων-πηγῶν (σ. 575-621) καὶ ὀνομάτων-πραγμάτων (σ. 623-641) τὸν καθιστοῦν εὐχρηστο ἐργαλεῖο μελέτης τῆς ἔρευνας. Γιὰ τοὺς ἀπαιτητικοὺς φιλολόγους ὑπάρχουν καὶ ἔξι συσχετικοὶ πίνακες τῶν ἀποσπασμάτων (σ. 643-650).

Ἡ ἔκδοσις αὐτὴ τῶν καταλοίπων τῶν Κυπρίων φιλοσόφων τῆς ἑλληνορωμαϊκῆς ἀρχαιότητος συνθέτει μίαν ἀπὸ πολλὰς πλευρὰς ἐνδιαφέρουσα στίς λεπτομέρειαις τῆς εἰκόνα τῆς ἑλληνικῆς παιδείας τοῦ νησιοῦ καὶ τῆς ἐπιδρασεῖς τῆς στὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφικὴ σκέψη σὲ χρονικὴ διάρκειαι ἔξι αἰώνων. Δὲν ὑπῆρξε σχεδὸν καμία φιλοσοφικὴ σχολὴ στὴν ὅποια νὰ μὴν εἶχε φοιτήσαι τουλάχιστον ἓνας Κύπριος. Δυστυχῶς, ἀπὸ τὸ διαθέσιμο ὕλικόν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τεκμηριωθεῖ ἐπιτόπια δράσις αὐτῶν τῶν προσώπων. Συνήθως μετανάστευαν ἑνωρὶς καὶ φαίνεται νὰ προτιμοῦσαν τὴν

Ἀθήνα (ὅπως ὁ Ζήνων καὶ ὁ Δημῶναξ) καὶ τὰ μεγάλα κέντρα τοῦ μείζονος ἑλληνικοῦ χώρου, ἴσως τῆ Μ. Ἀσία (ὅπως ὁ Κλέαρχος) ἢ καὶ τῆ Ρώμη (ὅπως ὁ Βάκχιος, ὁ δάσκαλος τοῦ αὐτοκράτορος Μάρκου Αὐρηλίου).

Ἡ παρουσία τοῦ Ζήνωνος καὶ τῆς σχολῆς του στὴν Ἀθήνα δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἀποφασιστικὴ γιὰ τὰ δεδομένα τῶν φιλοσόφων αὐτοῦ τοῦ τόμου. Πλὴν τοῦ μαθητῆ του καὶ συμπολίτη του Περσαίου, δὲν ὑπάρχει μαρτυρία ποὺ νὰ τὸν συνδέει μὲ ἄλλο Κύπριο φιλόσοφο. Καὶ ὅμως, ὁ Κλέαρχος, ποὺ μαθήτευσε παλαιότερα κοντὰ στὸν Ἀριστοτέλη, πρέπει σὲ ὠριμὴ ἡλικία νὰ ἦταν σύγχρονός του. Πρὶν ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Κλεάρχου εἶχε φοιτήσῃ στὴν Ἀκαδημία, κατὰ τὴ διάρκειά τῆς σύντομης ζωῆς του, ὁ Κύπριος Εὐδήμος καὶ εἶχε συνδεθεῖ πολὺ μὲ τὸν Ἀριστοτέλη. Ἀλλὰ καὶ πολὺ ἀργότερα, ὁ Δημῶναξ δὲν συμπαθοῦσε καθόλου τὸν συμπατριώτη του χωλὸ περιπατητικὸ Ρουφίνο, ποὺ βρισκόταν κι αὐτὸς στὴν Ἀθήνα, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Λουκιανός. Μὲ τοὺς ὅρους αὐτοὺς δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ μιλήσῃ βεβαίως γιὰ «κυπριακὴ» παράδοση στὸν χῶρο τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Αὐτὸ ὅμως δὲν μειώνει καθόλου τὴν ἀξία καὶ τὴν ἀνάγκη τῆς ἐκδοσης καὶ τῆς μελέτης τῶν μαρτυριῶν καὶ τῶν ἀποσπασμάτων τῶν λογίων ἀνδρῶν ποὺ κατάγονταν ἀπὸ τὴ Μεγαλόνησο καὶ ποὺ ἀνήκουν βεβαίως στὴν Ἑλληνικὴ Γραμματεία.

Οἱ ἑλληνιστικοὶ χρόνοι, ἐποχὴ ποὺ κυρίως καλύπτει ὁ τόμος μὲ ἄξιες λόγου μαρτυρίες, κυρίως τοῦ Κλεάρχου καὶ τοῦ Περσαίου, ὑπῆρξε ἐποχὴ ἐνδιαφέρουσα καὶ γιὰ τὴν Κύπρο, τὴν ἱστορία τῆς καὶ τὸν πολιτισμὸ τῆς. Μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς ὅτι κατὰ τὴν περίοδο τῶν Πτολεμαίων ὑπῆρξε κάποια πνευματικὴ ἀνθησις. Τὰ ἔργα τοῦ Κλεάρχου ἰδίως, μὲ τὴ μεγάλη ποικιλία τοῦ περιπατητικῆς ἔμπνευσης θεματολογίου του, εἰκονογραφοῦν καὶ τὴν κοινωνία στὰ κράτη τῶν διαδόχων ἀλλὰ καὶ στὴν ἴδια τὴν Κύπρο. Μάλιστα, ἡ μαρτυρία τοῦ ἔργου Γεργίθιος εἶναι ἐξόχως ἐνδιαφέρουσα καὶ ἀποκαλυπτικὴ, ὅταν κυρίως συγκριθεῖ μὲ ὅσα ἔγραφε γιὰ τὸν Εὐαγόρα καὶ τὴν Κύπρο ὁ Ἰσοκράτης δυὸ γενιὲς νωρίτερα. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι σὲ χωρὶο τῆς μαρτυρίας τοῦ Γεργιθίου στηρίζεται ὁ κ. Ταῦφάκος γιὰ νὰ στηρίξῃ τὴν ἄποψη γιὰ τὴν κυπριακὴ καταγωγὴ τοῦ Κλεάρχου.

Τὸ σύνολο τοῦ ὕλικου ποὺ προσφέρεται στὸ παρουσιαζόμενον βιβλίον συνθέτει ἀπὸ τίς διαθέσιμες ποικίλες ἀρχαῖες μαρτυρίες, φιλολογικῆς, παπυρικῆς καὶ ἐπιγραφικῆς, ἑλληνικῆς ὅσο καὶ λατινικῆς, ἕναν κόσμον πολὺ λίγον μελετημένο διεθνῶς, ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ὁποῖου ἀποδεικνύεται ἡ ἀπόλυτη σύνδεση τῆς Κύπρου μὲ τὴν ἑλληνικὴ παιδεία καὶ μὲ ὅλες ἐξελικτικὰ τίς

φάσεις τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ. Ἡ ἐκπόνηση τέτοιων ἔργων ἀποτελεῖ ἐθνικὸ καθῆκον καὶ ἡ ὅπωςδῆποτε ἐπίπονη προσπάθεια αὐτοῦ τοῦ τύπου τῶν ἐκδόσεων εἶναι ἰδιαίτερος εὐπρόσδεκτη, ὅταν μάλιστα προέρχεται ἀπὸ διδάσκοντες τοῦ Πανεπιστημίου Κύπρου.

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 21ΗΣ ΑΠΡΙΛΙΟΥ 2016

Παρουσίαση τῆς μονογραφίας

Le temps de Rhodes

τοῦ κ. Nathan Badoud

ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ κ. ΜΙΛΤΙΑΔΗ ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟ

Ἔχω τὴν τιμὴ νὰ καταθέσω στὸ γραφεῖο τῆς Ἀκαδημίας ἐκ μέρους τοῦ συγγραφέως τὴν μονογραφία τοῦ Nathan Badoud *Le temps de Rhodes, une chronologie des inscriptions de la cité fondée sur l'étude de ses institutions*, τόμος 63ος τῆς γνωστῆς σειρᾶς *Vestigia, Beiträge zur alten Geschichte*. Πρόκειται γιὰ μία μεγάλου σχήματος καὶ ἐξαιρετικῆς ποιότητος ἔκδοση 542 σελίδων μὲ 148 ἔνθετες εἰκόνες (φωτογραφίες, χάρτες, πίνακες, σχεδιαγράμματα), πὺν δημοσιεύθηκε τὸ 2015 στὸ Μόναχο. Ὁ κ. Badoud εἶναι Ἑλβετὸς καὶ διετέλεσε μαθητῆς τοῦ διαπρεποῦς ἑλληνιστοῦ καὶ ἐπιγραφολόγου Denis Knoepfler. Τὸ ἔργο, πὺν ἀφιερώνεται στὴν μνήμη τῆς οἰκογένειας Mario Segre, ἡ ὁποία ἤυρε τραγικὸ θάνατο στὸ Auschwitz, καὶ τοῦ Giovanni Pugliese Carratelli, ἀποτελεῖ διασκευασμένη ἔκδοχή διδακτορικῆς διατριβῆς τῶν Πανεπιστημίων Neuchâtel καὶ Bordeaux III, πὺν ἐξεπονήθη μὲ ἀπὸ κοινοῦ ἐπιβλέποντες τοὺς Denis Knoepfler καὶ Alain Bresson.

Σκοπὸς τῆς μονογραφίας εἶναι νὰ ἀναθεωρήσει τὴν χρονολογία τῆς Ρόδου διὰ τῆς ἐξαντλητικῆς μελέτης τῆς προσωπογραφίας καὶ τῶν θεσμῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐπιγραφῶν ἐπὶ λίθου καὶ τῶν λαβῶν τῶν ἐνσφράγιστων ἀμφορέων. Πρόκειται γιὰ ἐργασία ὑψηλῆς αὐταπαρνήσεως ἰσάζιας ἐκείνης τῶν Βενεδικτίνων μοναχῶν τοῦ Δυτικοῦ Μεσαίωνα. Τὸ ἔργο περιλαμβάνει εἰσαγωγή καὶ ὀκτὼ κεφάλαια, καθὼς καὶ χρονολογικὸ πῖνακα τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ ροδιακοῦ κράτους, παραρτήματα, πλήρη κατάλογο –στὴν

πραγματικότητα έκδοση κατόπιν αὐτοψίας τῶν 72 σημαντικώτερων ἐπιγραφῶν—, βιβλιογραφία, ἀντιστοιχίες μὲ προηγούμενες ἐκδόσεις καὶ 19 εὐρετήρια.

Τὸ πρῶτο κεφάλαιο συνίσταται σὲ ἐνδελεχῆ μελέτη τοῦ ἡμερολογίου ἢ μᾶλλον τῶν ἡμερολογίων τῆς Ρόδου, διότι κατόπιν τοῦ συνοικισμοῦ τῆς Καμίρου, Ἰαλυσοῦ καὶ Λίνδου, στὸ παραδοσιακὸ βασισμὲνο στοὺς ἐπώνυμους ἡμερολόγιο προσετέθη ἓνα «πολιτικὸ» ἡμερολόγιο βασισμὲνο σὲ ἐξάμηνα, τὸ ὁποῖο καθόριζε τὶς δραστηριότητες τῆς βουλῆς καὶ τῆς ἐκκλησίας.

Τὸ δεῦτερο κεφάλαιο εἶναι ἀφιερωμένον στοὺς ἱερεῖς τῆς Λινδίας Ἀθηνᾶς, τὴν χρονολόγησιν πολλῶν ἐκ τῶν ὁποίων ἀναθεωρεῖ.

Τὸ τρίτο κεφάλαιο ἐξετάζει δύο πολὺ σημαντικὰ ἐπιγραφεῖς τῆς Λίνδου: μία ἐπίδοσις γιὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν μετὰλλινων σκευῶν ποὺ χωνεῦθησαν γιὰ νὰ ἀντιμετωπισθοῦν οἱ δαπάνες ἄμυνας κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Ρόδου ἀπὸ τὸν Δημήτριον Πολιορκητὴν, καὶ ἓνα σχεδὸν σύγχρονον ψήφισμα σχετικὸ μὲ τὸν ἀποκλεισμὸ ἀπὸ ἀξιώματα τῶν Λινδίων ποὺ κατοικοῦσαν στὶς ἐξωτερικὰς κτήσεις τοῦ ροδιακοῦ κράτους.

Στὸ τέταρτο κεφάλαιο ἐξετάζεται μία ἄλλη ἐπιγραφή τῆς Λίνδου, ὁ κατάλογος τῶν ἱερέων τοῦ Ποσειδῶνος Ἰππίου, καὶ ἀναθεωρεῖται ἡ χρονολόγησὶς του.

Τὸ πέμπτο κεφάλαιο συνίσταται στὴν μελέτη τῶν τεσσάρων σπουδαιότερων ἐπιγραφῶν τῆς Καμίρου: τῶν καταλόγων τῶν δαμιουργῶν, τῶν ἱερέων τῆς Ἀθηνᾶς Πολιάδος, τῶν ἀρχιεριστῶν καὶ τῶν ἱερέων τοῦ Ἀπόλλωνος Πυθίου, Καρνείου, Μυλαντίου καὶ Διογένητος, καὶ ἐπιχειρεῖται ὁ συγχρονισμὸς τους μὲ ἄλλες ἐπιγραφεῖς τῆς Καμίρου, καθὼς καὶ ἡ σχετικὴ καὶ ἀπόλυτη χρονολόγησὶς τους.

Στὸ ἕκτο κεφάλαιο ἐξετάζεται ἀφ' ἑνὸς ἓνα σύνολο ἐπιγραφῶν τῶν ὁποίων εἶναι δυνατὴ ἡ χρονολόγησις χάρις στὴν ἀναφορὰ ἑορτῶν καὶ ἀφ' ἑτέρου ὁ μεγάλος κατάλογος τῶν πρεσβυτέρων μὲ σκοπὸν νὰ καθορισθῆ ἡ περιοδικότης τῶν ἑορτῶν καὶ βάσει αὐτῆς νὰ συναχθῆ ἡ χρονολογία τῶν ἱερέων τοῦ Ἀπόλλωνος Ἐρεθιμίου, τῶν προφατῶν, τῶν ἱερέων τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῶν ἴδιων τῶν πρεσβυτέρων.

Τὸ ἕβδομο κεφάλαιο εἶναι ἀφιερωμένον στὴν ἑορτὴ τῶν Διπαναμίων, ποὺ ἐτελοῦντο κατὰ τὸν ἐμβόλιμον μῆνα Πάναμον δεύτερον. Ἡ μελέτη ἐπιτρέπει τὴν ταύτισιν τῶν ἐτῶν μὲ ἐμβόλιμον μῆνα καὶ τὴν χρονολόγησιν τῶν ἐπωνύμων ἱερέων τους.

Στὸ ὄγδοο κεφάλαιο ἐξετάζονται οἱ κατάλογοι τῶν ἐπωνύμων ἱερέων τοῦ Ἡλίου, καθὼς καὶ περὶ τὶς 150 ἄλλες ἐπιγραφὰς ποὺ μνημονεύουν ἐπώνυμο ἱερέα, παρατίθεται δὲ ἡ πλήρης προσωπογραφία τους μὲ τὴν σχετικὴ τεκμηρίωση.

Ἡ ἀνωτέρω περιγραφή τοῦ ἔργου δίνει τὴν ἐντύπωση ἀποσπασματικότητος καί, οὕτως εἰπεῖν, ἀχμηρότητος. Ἐν τούτοις τὰ ἐπιγραφικὰ τεκμήρια ποὺ παρατίθενται καὶ ἐρμηνεύονται στὰ ὀκτώ του κεφάλαια ἀποσαφηνίζουν τοὺς θεσμοὺς καὶ τὸν τρόπο μετρήσεως τοῦ χρόνου στὴν ἀρχαία Ρόδο καὶ μᾶς γνωρίζουν ἑκατοντάδες Ροδίων πολιτῶν ποὺ συνιστοῦν τρόπον τινὰ τὸν χρονολογικὸ κἀνναβο ὁ ὁποῖος καλύπτει περίοδο ὀκτὼ αἰώνων, δηλαδὴ σχεδὸν ὅλην τὴν ἀρχαία ἱστορία τῆς Ρόδου ἀπὸ τὸν συνοικισμὸ τοῦ 408 αἰ. π.Χ. μέχρι τὰ τέλη τοῦ Δ' αἰ. μ.Χ. Δὲν ἔχω δὲ ἀμφιβολία ὅτι θὰ ἀποτελέσει στὸ ἐξῆς τὴν βάση κάθε ἀπόπειρας συγγραφῆς τῆς ἱστορίας τῆς νήσου.

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 19ΗΣ ΜΑΪΟΥ 2016

Παρουσίαση τοῦ τρίτου τόμου
τοῦ Συντάγματος τῶν Ἑλληνικῶν Ἐπιγραφῶν
τῆς Νοτίου Ἰλλυρίας καὶ τῆς Ἡπείρου

ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ κ. ΜΙΛΤΙΑΔΗ ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟ

Ἔχω τὴν τιμὴ νὰ καταθέσω στὸ γραφεῖο τῆς Ἀκαδημίας τὸν τρίτο τόμο τοῦ Συντάγματος τῶν Ἑλληνικῶν Ἐπιγραφῶν τῆς Νοτίου Ἰλλυρίας καὶ τῆς Ἡπείρου ὑπὸ τὸν τίτλο *Inscriptions d'Albanie (en dehors des sites d'Epidamne-Dyrrhachion, Apollonia et Bouthrōtos)*, ποὺ συνέταξαν οἱ Pierre Cabanes καὶ Faik Drini μὲ τὴν συνεργασία τοῦ Μιλτιάδη Χατζόπουλου. Ὁ τόμος αὐτός, ὅπως καὶ οἱ δύο προηγούμενοι, ἐπρόκειτο νὰ ἐκδοθοῦν ἀπὸ κοινού ἀπὸ τὴν Γαλλικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν καὶ τὸ Ἴδρυμα Ἑλλῆς καὶ Δημητρίου Μπότσαρη, ἀλλὰ λόγῳ κακῆς συνεννόησεως ἡ ἔκδοση χρηματοδοτήθηκε μόνον ἀπὸ τὴν Γαλλικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν.

Μετὰ τὰ δύο τεύχη τοῦ πρώτου τόμου τοῦ Συντάγματος, μὲ τίς ἐπιγραφὰς τῆς Ἐπιδάμνου καὶ τῆς Ἀπολλωνίας ἀντίστοιχα, καὶ τὸν δεύτερο τόμο μὲ τίς ἐπιγραφὰς τοῦ Βουθρωτοῦ, ὁ τρίτος τόμος ἔρχεται νὰ συμπληρώσει τὴν ἔκδοση τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν ποὺ ἔχουν ἀνευρεθεῖ στὴν σημερινὴ ἐπικράτεια τῆς Ἀλβανίας. Σὲ αὐτὸν περιλαμβάνονται οἱ 485 ἐπιγραφὰς τῆς Χαονίας, ἧτοι τῶν ἀρχαίων πόλεων Φοινίκης, Ἀντιγονείας, Ἀδριανουπόλεως καὶ Ὀγχησιμοῦ, τῶν πόλεων τῆς Ἡπειρωτικο-Ἰλλυρικῆς μεθορίου Χεμάρας, Ὠρικοῦ, Θρονίου, Αὐλῶνος, Βαλαυιτῶν, Ἀμαντίας, Ὀλύμπης, Βυλλίδος, Νικαίας, Διμάλης, Ἀντιπατρείας, τέλος δὲ οἱ σποράδην ἑλληνικὲς ἐπιγραφὰς τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Ἰλλυρίας, δηλαδὴ τῆς βορείου, κεντρικῆς καὶ ἀνατολικῆς Ἀλβανίας (χάρτης 1).

Χάρτης 1. Αρχαίες πόλεις και αρχαιολογικές θέσεις
στην Βόρειο Ήπειρο και Νότιο Αλβανία.

Πρόκειται για έναν τόμο που συνίσταται από 336 σελίδες κειμένου μεγάλου σχήματος και 46 πίνακες με 63 χάρτες και 476 φωτογραφίες και σχέδια επιγραφών. Κάθε περιοχή, πόλεως ή αρχαιολογικού χώρου προηγείται ή έκτενης παράθεση των αντίστοιχων αρχαίων φιλολογικών και επιγραφικών μαρτυριών, τὸ ἱστορικὸ τῶν ἐρευνῶν καὶ ἡ ἱστορία τῆς περιοχῆς ἢ τῆς πόλεως, ἀκολουθοῦν δὲ τὰ κείμενα καὶ ἡ γαλλικὴ μετάφραση τῶν επιγραφῶν. Ὁκτὼ εὐρετήρια ὀνομάτων καὶ σημαντικῶν λέξεων καὶ πίνακες ἀντιστοιχιῶν διευκολύνουν τὴν ἀντλήση πληροφοριῶν ἀπὸ τὸ Σύνταγμα. Τέλος, παρατίθεται σύντομο συμπλήρωμα τῶν προηγούμενων τόμων.

Τὸ ἐπιστημονικὸ ἀλλὰ καὶ γενικώτερο ἐνδιαφέρον τοῦ ἔργου εἶναι προφανές. Ἀποκαλύπτει τὴν ἱστορία, τὴν πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ὀργάνωση, τὶς οικονομικὲς δραστηριότητες, τὸν πνευματικὸ βίο μιᾶς περιοχῆς ἐλάχιστα γνωστῆς καὶ γιὰ μακρὰς περιόδους δυσπρόσιτης.

Ἀπὸ τὰ ἐπιγραφικὰ τεκμήρια ποὺ περιέχει ὁ τόμος ἀναδύεται ἀνάγλυφη ἢ ἐθνολογικὴ σύνθεση τῆς περιοχῆς, ποὺ συμπληρώνει καὶ ἐπιβεβαιώνει τὶς πληροφορίες τῶν φιλολογικῶν πηγῶν καὶ ἰδιαίτερα τοῦ Πλουτάρχου, τοῦ Ψευδο-Σκύλακος καὶ τοῦ Στράβωνος, δηλαδὴ ὅτι στὰ παράλια τὰ Ἀκροκεραυνία ὄρη ἀποτελοῦσαν τὰ ὄρια μεταξὺ Ἑπειρωτῶν καὶ Ἰλλυριῶν, ἐνῶ στὸ ἐσωτερικὸ, ἀπὸ τὴν Ἐπίδαμνο καὶ τὴν Ἀπολλωνία μέχρι τὰ Κεραυνία ὄρη, τὰ βορειότερα ἡπειρωτικὰ ἔθνη, Μολοσσοί, Ὀρέστες, Παραυαῖοι καὶ Ἀτιντᾶνες, ἦσαν ἀναμειγμένα μὲ τὰ μὴ ἑλληνικὰ φύλα τῶν Βυλλίωνων, Ταυλαντίων, Παρθίνων καὶ Βρύγων.

Οἱ παραλιακὲς ἢ γειτονικὲς πρὸς τὰ παράλια πόλεις Χεμάρα, Ὠρικός, Θρόνιον, Αὐλών, Βαλαιῖται, Ἀμαντία, Ὀλύμπη, παρουσιάζουν ἑλληνικοὺς πολιτικοὺς θεσμοὺς καὶ ἑλληνικὲς λατρεῖες, οἱ δὲ κάτοικοι τοὺς ἔχουν σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ἑλληνικὰ ὀνόματα. Ἐντονη εἶναι στὸ ὀνοματολόγιο καὶ τοὺς θεσμοὺς ἡ ἐπιρροή τῶν κορινθιακῶν ἀποικιῶν τῆς περιοχῆς. Στὰ ἐνδότερα ἡ κατάσταση εἶναι πολυπλοκώτερη. Ἡ θεσμικὴ σχέση μεταξὺ Βυλλίδος καὶ Νικαίας δὲν εἶναι σαφής. Πρόκειται γιὰ μέλη ἔθνους μὲ ὁμοσπονδιακὴ ὀργάνωση ἢ γιὰ συμπολιτεία δύο πόλεων; Οἱ λατρεῖες καὶ οἱ πολιτικοὶ θεσμοὶ τοὺς εἶναι πάντως ἑλληνικοί. Τὸ ὀνοματολόγιο ὅμως εἶναι διαφορετικὸ ἀπὸ ἐκεῖνο τῶν παραλίων πόλεων. Ἡ συντριπτικὴ πλειονότητά τῶν ἀνθρωπωνυμιῶν εἶναι ἑλληνικὴ, δὲν εἶναι ὅμως συναφῆς μὲ ἐκείνην τῶν κορινθιακῶν ἀποικιῶν ἀλλὰ μὲ ἐκείνην τῶν ἐθνῶν τῆς βορείου Ἑλλάδος, Ἑπειρωτῶν καὶ Μακεδόνων. Παράλληλα ὅμως μὲ αὐτά, ἀπαντοῦν ἐλάχιστα ἰλλυρικὰ ὀνόματα ἀλλὰ καὶ μικρὸς ἀριθμὸς ὀνομάτων, ποὺ σχεδὸν δὲν

ἀπαντοῦν ἀλλοῦ στήν Ἰλλυρία οὔτε ἔχουν ἐλληνική ἐτυμολογία (Πραῦγος, Πραύγισσος, Πραυγίμμας, Ἀσπίμμας). Τέτοιου εἴδους ἀνθρωπωνύμια ἐπισημαίνονται σποραδικά καί σέ νοτιώτερες περιοχές, ὅπως Θάρυψ καί Ἀρρύβας στήν Μολοσσίδα, Σαβύλινθος στήν Ἀντιτανία, Ὕροιδος στήν Παραυαία, Σάμινθος στήν Αἰτωλία. Πρόκειται ἄραγε γιά πληθυσμιακοῦς θυλάκους κάποιας τρίτης γλωσσικῆς ομάδος, ὅπως οἱ Βλάχοι μεταξύ Ἑλλήνων καί Ἀλβανῶν κατὰ τήν νεώτερη ἐποχή, ἢ γιά ὀνομαστικά ἀπλῶς κατάλοιπα προελληνικῶν καί προϊλλυρικῶν γλωσσικῶν πληθυσμῶν; Τό γεγονός πάντως εἶναι ὅτι ἐλληνικά, ἰλλυρικά καί ἄλλα ὀνόματα ἐναλλάσσονται στήν ἴδια οἰκογένεια (π.χ. Τράσος Ἰέρωνος, Πραυγίμμας Βοΐσκου) καί ὅτι δέν παρατηρεῖται κάποια κοινωνική διάκριση ἀνάμεσα στοὺς φορεῖς τῶν ποικίλων ἀνθρωπωνυμίων.

Ἀνάμειξη ἐλληνικῶν καί ἰλλυρικῶν ὀνομάτων παρατηρεῖται καί στήν περιοχή τῶν Ταυλαντίων βορείως τοῦ Γενόουσου, στήν Διμάλη, στήν χώρα τῶν Παρθίνων καί στήν Δασσαρήτιδα. Ἐδῶ ὅμως κατὰ πᾶσαν πιθανότητα πρόκειται γιά ἰλλυρικοῦς πληθυσμοῦς ποῦ ἔχουν δεχθεῖ ἐλληνική ἐπίδραση. Ἀκόμη βορειότερα οἱ ἐλληνικές ἐπιγραφές οὐσιαστικά ἐκλείπουν.

Τά ἀνωτέρω καταδεικνύουν ὅτι, ὅπως καί κατὰ τοὺς νεώτερους χρόνους, ἔτσι καί κατὰ τήν ἀρχαιότητα, τὰ βορειοδυτικά γλωσσικά καί ἐθνολογικά ὄρια τῆς Ἑλλάδος δέν ἦσαν ἀδιαπέραστα ἀλλά πορώδη καί ὅτι ὑπῆρχαν φαινόμενα ἀλληλοδιδασκείων, ἐπιμειξιών καί διγλωσσίας.

Τά ἀνωτέρω παρέχουν μιὰ ἰδέα τῆς σημασίας καί τοῦ ἐνδιαφέροντος ποῦ ὁ νέος τόμος τοῦ Συντάγματος τῶν Ἐπιγραφῶν τῆς Νοτίου Ἰλλυρίας καί τῆς Ἡπείρου, παρὰ τὰ τυχόν τυπογραφικά παροράματα, παρουσιάζει.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 22ΑΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2016

ΑΥΤΟΥΣΤΟΣ '48

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ κ. ΘΑΝΑΣΗ ΒΑΛΤΙΝΟΥ

Θὰ σᾶς διαβάσω ἕνα διήγημά μου, τὸ πρῶτο μου διήγημα, ποὺ δημοσιεύτηκε πρὶν ἀπὸ 56 χρόνια καὶ θεωρῶ ὅτι εἶναι πολὺ ἐπίκαιρο:

«Ο ΛΟΧΑΓΟΣ ΓΥΡΕΨΕ ἔθελοντές καὶ βγήκαν αὐτοί. Ὁ Λοχίας ἦταν Μακεδόνας οἱ ἄλλοι δυὸ Πελοποννήσιοι. Ὁ Λοχαγὸς πῆρε τὰ κιάλια του καὶ τοὺς εἶπε νὰ πᾶνε κοντά του. Ἀνέβηκαν στὸ καταρράχι καὶ πιάσανε τὶς πέτρες. Ἀντίκρυ τοὺς σηκωνόταν ἡ Βούρσιανη ἀστήθι. Ὁ Λοχαγὸς ἄρχισε νὰ τοὺς κατατοπίζει.

– Κοιτάχτε τὸ βράχο ποὺ εἶναι ἴσια μπροστά σας. Ἀριστερὰ ἀνεβαίνει ἡ γιδόστρατα καὶ στὰ χεῖλια του εἶναι ἕνα μικρὸ πλάτωμα. Στὴ μέση τὸ πλάτωμα εἶναι ὁ κρατήρας. Κοκκινίζει τὸ χῶμα. Αὐτοὶ εἶναι πεσμένοι γύρω στὸν κρατήρα μπρούμυτα, σὰ νὰ πίνουν νερό. Τοὺς εἶδες Λοχία;

– Μάλιστα κυρ-Λοχαγέ.

– Ἐσεῖς οἱ δυό;

– Κυρ-Λοχαγέ.

– Πάρ' τὰ κιάλια μου.

Ὁ στρατιώτης πῆρε τὰ κιάλια λίγο ἀδέξια.

– Μὴν τὰ πειράξεις. Βάλ' τα στὰ μάτια σου ὅπως εἶναι.

Ὁ Λοχίας γύρισε καὶ κοίταξε αὐτὸν μὲ τὰ κιάλια.

– Πιάσε τὴ γιδόστρατα, εἶπε ὁ Λοχαγός.

Ὁ στρατιώτης χασομέρησε.

– Μάλιστα, εἶπε καὶ ἡ φωνή του ἦταν λίγο ἀβέβαιη.

Οί δυό τους ἦσαν πατριωτάκια μὲ τὸν ἕναν ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ εἶχαν μείνει στὸν κρατήρα. Ὁ Λοχίας ἦταν συγκληρωτὸς καὶ μὲ τοὺς τρεῖς· τίποτα ἄλλο. Τὸ φεγγάρι ἰσχνό, στὴ γέμιση, κατέβη χαμηλὰ καὶ κρύφτηκε πίσω ἀπὸ τὸ ἀνώνυμο τοῦ 1232. Ἡ νύχτα σκούρυνε ἀκόμα ἕναν τόνο. Βγῆκαν στὸ μονοπάτι μὲ τὰ τέσσερα. Ἀπὸ ψηλὰ κάτι ἀλύχτησε, μιὰ κραυγὴ σκιστῆ. Καρφώθηκαν στὸ χῶμα ἀκίνητοι καὶ περίμεναν. Ἀλλὰ δὲν ξανακούστηκε τίποτα.

Ἔφτασαν στὴ ρίζα τοῦ βράχου μὲ τὶς μασκάλες ὑγρὲς καὶ τὰ μέλη τους παγωμένα, σὰν ἐρπετά. Σταμάτησαν στήνοντας αὐτὶ στοὺς τριγμοὺς τῆς νύχτας. Τὰ ἄστρα μεγάλωναν τρομαχτικὰ τὶς ἀποστάσεις. Ἀπὸ πάνω τους, τό 'πιαναν μὲ τὶς αἰσθήσεις, γεμᾶτα μοναξιά, παραδομένα στὴ φριχτὴ ἀκίνησία τους τὰ τρία κορμιά. Καὶ παραπάνω, στὸ στεφάνι τῆς κορφῆς, τὰ πολυβόλα μὲ τὸ ματόφυλλο γερτό, μιὰ μοχθηρία ἀπρόσωπη, μιὰ ἀπειλὴ μεταφυσικὴ. Συναγροικῆθηκαν.

– Νὰ ἀνεβοῦμε, ψιθύρισε ὁ Λοχίας.

Ἄρχισαν νὰ σκαρφαλώνουν τὸ βράχο ἀργά. Μπροστὰ ὁ Λοχίας. Βγῆκε στὴν κορφὴ καὶ ἄπλωσε τὸ χέρι του στὸν δεῦτερο νὰ τὸν βοηθήσει. Ὑστερα σούρθηκε πάρα μπρὸς καὶ τὸ μάγουλό του ἀκούμπησε σὲ μάλλινο πανί.

– Ἐδῶ εἶναι, γύρισε στὸν ἄλλον.

Τέντωσε τὸ χέρι του ψαχτὰ καὶ ἔνωσε μέσα στὴν παλάμη του τὸ σχῆμα τοῦ ποδιοῦ, τὸ κόκαλο τῆς λεκάνης ξυλιασμένο. Σὰ νὰ μὴν εἶχε ποτὲ σαλέψει μέσα τους ζωή.

Γονάτισε κι ἔπιασε τὸ κουφάρι ἀπὸ τὶς μασκάλες. Μ' αὐτὴ τὴν κίνηση κάτι ἀναπῆδησε ἀπὸ κάτω. Ὁ Λοχίας δὲν πρόφτασε νὰ σκεφτεῖ τίποτε ἄλλο. Ἡ ἔκρηξή ξέσκιε τὴ νύχτα κι ἀμέσως ἀπὸ τὴν κορφὴ ἄρχισαν νὰ βαρᾶν τὰ πολυβόλα. Ὁ τρίτος ἦταν ἀκόμα στὸ βράχο καὶ ὅσο κράτησε ὁ χαμηλὸς ἔγινε ἕνα κουβάρι καὶ δὲν ἦταν τίποτα. Οὔτε ἄνθρωπος οὔτε πέτρα.

Ὅταν ξεθύμανε κείνη ἡ ὀργή, στὴν ἡσυχία ποὺ ἀκολούθησε, ἄκουσε νὰ τὸν καλοῦν ἀπὸ μπροστὰ χαμηλόφωνα.

Βρῆκε τὸ Λοχία πεσιμένον σταυρωτὰ στὸ κουφάρι ποὺ πῆγε νὰ σηκώσει καὶ τὸν δεῦτερο νὰ σφραδάζει κρατώντας μὲ τὰ χέρια τὸ ὑπογάστριό του. Ἔσκυψε ἀπὸ πάνω του. Ἐκεῖνος τὸν ἀγκάλιασε ἀπὸ τὸ λαϊμό.

– Βασίλη.

Ἔτσι κρεμασμένον ἀπὸ τὸ λαϊμό του τὸν κατέβασε κάτω. Τὸ αἶμα ἀπὸ τὴν ἐπαφὴ πέρασε καὶ τὰ δικά του ροῦχα, τό 'νωσε νὰ παγώνει πάνω στὸν ἀφαλό του. Τὸν ἀκούμπησε μαλακὰ χάμω.

- Ἄχ Βασίλη.
- Μὴ μιλάς.
- Ἔχουν παγιδέψει τοὺς σκοτωμένους.
- Μὴ μιλάς. Μὴν κουράζεσαι.
- Ἄχ Βασίλη πεθαίνω. Μοῦ θέρισε τὴν κοιλιά.
- Δὲν ἔχεις τίποτα. Μὴ μιλάς.
- Τὸ αἷμα μου στραγγίζει.
- Κάνε κουράγιο.
- Σώνουμαι, Βασίλη.
- Δὲν ἔχεις τίποτα.
- Ἄχ.
- Μὴ λυπαῖσαι. Σκέψου ὅσους ἀγαπᾶς.
- Βασίλη.
- Σκέψου τὸ χωριό.
- Θὰ κοντεύει ὁ τρύγος.
- Ναὶ Τσεβά.
- Τί ἔγινε ὁ Λοχίας.
- Ἔμεινε ἀπάνω.
- Πᾶμε ἀντάμα.
- Μὴν τὸ λές.
- Ἀργεῖ νὰ ξημερώσει.
- Ὅπου νὰ ἴναι.
- Ἄχ.

Τοῦ ἴπιασε τὸ μέτωπο.

- Μάνα μου.

Τὸ μέτωπο πάγωσε μέσα στὴ χούφτα του. Τοῦ ἴρθε νὰ κλάψει.

Ἔκανε καρδιά καὶ ξαναἔβηκε τὸ βράχο. Φορτώθη τὸ Λοχία καὶ τὸν κατέβασε. Ἦστερα κατέβασε καὶ τὸ ἄλλο κορμί.

Ἡ νύχτα μικρή. Ὁ βράχος δὲν τὸν δυσκόλευε πιά. Ἀνέβηκε τέταρτη φορὰ καὶ ἔφερε γύρω τὸν κρατήρα. Βρῆκε τοὺς δύο ποὺ ἔμειναν ἀκόμα. Δὲν μπόρηγε νὰ τοὺς γνωρίσει. Ἐβγάλε τὴ ζωστήρα του, τὴν πέρασε στὰ περισφύρια τοῦ ἑνός, καλύφθηκε σ' ἓνα τσουγκάρι κι ἄρχισε νὰ τραβάει μαλακά. Περίμενε νὰ ἀκούσει τὴ νάρκη νὰ σκάει καὶ ὕστερα τὰ πολυβόλα. Τίποτα. Τράβηξε τὸ ἄλλο κορμί. Πάλι τίποτα. Τὰ κατέβασε.

Ὡς τὸ ρέμα οἱ στραῖτες ἔγιναν μὲ ἐπιμονὴ μυρμηγκιοῦ. Στὸ τέλος ἀπόκανε. Ἐκατσε χάμω νὰ ἀνασάνει. Μύριζε μακελεμένη σάρκα. Μόλις τότε τὸ ἔνωσε. Ἐπειτα ἄρχισε νὰ φυσάει. Κατάλαβε πὼς ξημέρωνε. Σηκώθηκε ἔλυσε τὰ μουλάρια. Ἐτρεμε. Ἀράδιασε τὰ πτώματα ἄκρη ἄκρη στὸν ὄχτο τῆς ρεματιᾶς. Τράβηξε τὰ μουλάρια μέσα στὸ νερό, ἔτσι πού τὰ σαμάρια τους νὰ φτάνουν στὸ ἴδιο ὕψος καὶ φόρτωσε ἀπὸ δύο σὲ κάθε ζό. Ὁ τελευταῖος πέρσευε. Δὲν ἤξερε ποιὸς νὰ ἦταν. Τράβηξε τὸ τρίτο μουλάρι, ἔσκυψε τὸν πῆρε στὴν ἀγκαλιά του σὰν ἀσκι καὶ μὲ μιὰ τελευταία προσπάθεια τὸν ἔριξε πανωγόμενι στὸ σαμάρι. Κεῖνος σὰ νὰ εἶχε μείνει ἓνα ὑπόλοιπο ζωῆς μέσα του, γλίστρησε μαλακὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη κι ἔπεσε μὲ τὸ κεφάλι στὸ νερό.

Ἐέσπασε ὑστερικά.

– Γιὰ τὸ Θεὸ συνάδελφε.

Μπῆκε στὸ νερό. Δὲ σηκωνότανε. Τὸν ἔβγαλε τραβώντας ἔξω. Ἐδεσε τὰ μουλάρια τὸ 'να πίσω στ' ἄλλο. Καβάλησε στὸ πρῶτο, ζύγωσε στὸν ὄχτο, ἔγειρε πλάγια τὸ κορμί του, τὸν ἔπιασε ἀπὸ τὰ μαλλιά καὶ τὸν τράβηξε ἀπάνω του. Ἐσταζε. Τὸν κάθισε στὴν ποδιά του σὰν προικιό.

Λάλησε ἓνα πουλὶ καὶ πρόβαλε ἡ αὐγούλα.

Οἱ στρατιῶτες ἔβγαιναν μέσα ἀπὸ τὴ γῆ σὰν ἀρουραῖοι. Ἐχυναν νερὸ ἀπὸ τὰ παγούρια, ἔβρεχαν τὰ μάτια τους, ἔπαιρναν ρόφημα καὶ ξαναχάνονταν. Κάποιος εἶδε τὰ μουλάρια πού ἀνέβαιναν στὸ προσκυνητάρι. Πῆγε τὸ 'πε στὸ Λοχαγό. Ὁ Λοχαγὸς εἶχε ἀκούσει τὰ πυρὰ τὴ νύχτα καὶ δὲν τοὺς περίμενε. Πετάχτηκε ἔξω ἐνθουσιασμένος. Μαζεύτηκαν καμιά δεκαριά ἀκόμα γύρω του. Κοίταζαν τὴν πομπὴ πού ζύγωνε, ἓνας ἔβγαλε τὸ μπερέ του κι ἄρχισε νὰ τὸν κουνάει ψηλά.

Ἐστερα πάγωσαν.

Ἐκεῖνος μπροστά, καβάλα στὸ μουλάρι μὲ τὸν νεκρὸ στὴν ποδιά του, ὄδευε στητός. Ὁ πρωινὸς ἥλιος λάμπρυνε ιδιαίτερα τὸ ἀπροσδόκητο φορτίο.

Ἐφτασε ἀνάμεσά τους καὶ οἱ ἄντρες παραμέρισαν βουβοί. Τὰ μουλάρια σταμάτησαν μοναχά τους. Αὐτὸς τοὺς κοίταζε πάνω ἀπὸ τὸ σαμάρι. Ἐχοντας ξεπεράσει κάθε ὄριο ἀνθρώπινης ἀντοχῆς εἶχε περιπέσει σὲ μιὰ τέλεια ἀδιαφορία. Κάποιος προχώρησε νὰ τὸν βοηθήσει. Ἄπλωσε τὰ χέρια του καὶ κεῖνος σκύβοντας τοῦ ἔδωσε τὸν σκοτωμένο στὴν ἀγκαλιά. Κουνήθηκαν καὶ οἱ ἄλλοι νὰ ξεφορτώσουν τοὺς νεκρούς. Ἄρχισε ἓνα νευρικὸ πῆγαίνε-ἔλα, σὰ νὰ 'πρεπε κάτι νὰ προλάβουν.

Ἐνίωσε πού ἔφυγε τὸ βάρος ἀπὸ τοὺς μηρούς του, ἀλλὰ τὸ κατωκόρμι του εἶχε μουδιάσει ὀλόκληρο. Πέρασε τὸ πόδι του πάνω ἀπὸ τὸ λαιμὸ τοῦ μουλαριοῦ γιὰ νὰ πηδήξει. Τὸ πόδι του τὸν ὑπάκουσε σὰ νὰ ἔταν ξένο. Ὡστόσο κατάλαβε ποιά διαφορὰ τὸν χῶριζε ἀπὸ τὸν νεκρό. Πήδηξε κάτω σὰν ξύλινος. Τραντάχτηκαν τὰ σπλάχνα του. Ἐκανε δύο βήματα, δὲν τὰ ὄριζε τὰ μέλη του.

Ἄκουσε πού τὸν φώναζε ὁ Λοχαγός. Γύρισε τὸν εἶδε. Ὁ Λοχαγὸς τὸν ἔπιασε ἀπὸ τὸ μπράτσο καὶ τὸν ἔσφιγγε χωρὶς νὰ λείει τίποτα. Κάποιος τοῦ ἔφερε μιὰ καραβάνα μὲ τσάι. Ἐκατσε πάνω σὲ μιὰ πέτρα καταπονημένος. Αὐτὸ τοῦ ἔδωσε μιὰ γλυκιὰ βεβαιότητα. Ἡ μικρὴ αἰθρία ἔμοιαζε μὲ θυμέλη. Οἱ στρατιῶτες εἶχαν ἀραδιάσει τὰ κουφάρια καὶ τὰ κοίταζαν ἀλαλιασμένοι. Ἐνίωσε τὸ ζεστὸ νὰ κατεβαίνει στὸ λαρύγγι του τραγουδιστά. Κάτι σάλεψε ἐντὸς του, μιὰ ἀκράτητη λαχτᾶρα τοῦ κορμιοῦ γιὰ ζωὴ. Σήκωσε τὰ μάτια του ψηλὰ καὶ εἶδε πάνω ἀπὸ τὶς κορφές τῶν δέντρων τὸν οὐρανό.

«Δεκαπενταύγουστος, σκέφτηκε. Στὸ χωριὸ θὰ νηστεύουν».

Κι ὕστερα σκέφτηκε τὸν ἄλλον πού εἶχε μείνει χωρὶς ὑπογᾶστρο. Ἦταν λυπημένος, κι ὥστόσο μέσα του ἄρχισε νὰ τρέμει μιὰ χαρὰ, μιὰ ἄλογη βάρβαρη χαρὰ».

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 22ΑΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2016

ΕΚΘΕΣΗ ΤΩΝ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 2016

ΥΠΟ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ κ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΥ

Ἐφέτος ἡ Ἀκαδημία συμπλήρωσε ἐνενήντα χρόνια βίου καὶ δράσης καὶ στὴ μνήμη μας ἀνακαλοῦμε τοὺς ἀείμνηστους προκατόχους μας, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα χαραγμένα στὴν πέτρα μᾶς συντροφεύουν ἐδῶ μέσα. Ἡ γέννηση τῆς Ἀκαδημίας τὸ 1926 ἦταν ἡ κατάληξη προσπαθειῶν ποὺ διήρκεσαν 102 χρόνια. Ὡς πρώτη ἀπόπειρα δημιουργίας της πρέπει νὰ θεωρήσουμε ἐκείνη ποὺ ἔγινε ἀπὸ ἐλεύθερους Ἕλληνες τὸ 1824. Ἀνάμεσα σὲ ὅσους εἶχαν τὴν ἰδέα τῆς ἴδρυσῆς της ὑπῆρχαν πρόσωπα ποὺ τὸ ἔργο τους δὲν ἔχει ξεχαστεῖ: Ἄνθιμος Γαζῆς, Ἰωάννης Κωλέττης, Γεώργιος Αἰνιάν, Γρηγόριος Κωνσταντᾶς, Γεώργιος Γλαράκης, Νεόφυτος Βάμβας, Γεώργιος Γεννάδιος.

Ἡ ἀπόπειρα δὲν εὐοδώθηκε καὶ ἦταν φυσικό. Λίγες δεκαετίες ἀργότερα νεώτεροι προσπάθησαν νὰ τὴν κάνουν πραγματικότητα. Πρῶτος ὁ ἀκάματος Ἀλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβῆς. Ἰδρυσε τὸ 1848 τὸν Ἀρχαιολογικὸ Σύλλογο ὡς Ἀρχαιολογικὴ Ἀκαδημία. Στὴ ζωὴ της ἔβαλε τέρμα ὁ λοιμὸς τοῦ 1854. Ἄλλες προσπάθειες, ἐπίσης κατὰ τὸν 19ο αἰῶνα, δὲν τελεσφόρησαν ἐξ αἰτίας τῆς ἀντίδρασης πολλῶν λογίων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τοῦ μεγάλου Στεφάνου Α. Κουμανοῦδη. Πολιτικοὶ λόγοι καὶ οἱ ἐνέργειες τοῦ Δημητρίου Αἰγινήτου καὶ τοῦ Γεωργίου Δροσίνη μετέβαλαν τὶς συνεχεῖς ἄκαρπες προσπάθειες σὲ πραγματικότητα. Μὴ νομίσετε ὅμως ἀπὸ τοὺς λόγους μου ὅτι ἐορτάζουμε ἐπέτειο. Ὑπενθυμίζω μόνον τὸν ἐνενηντάρχρονο δρόμο τῆς Ἀκαδημίας, σχετικῶς νέας ἀκόμη. Ὑπάρχουν γηραιότερα πνευματικὰ ἰδρύματα. Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία, ἓνα τετράγωνο

ἀνατολικώτερα, συμπληρώνει σὲ 15 ἡμέρες ἀκριβῶς, στὶς 6 Ἰανουαρίου 2017, τὰ 180 χρόνια της. Τὸ ἴδιο ἡ Φιλεκπαιδευτικὴ Ἐταιρεία, τὸ Ἀρσάκειο δηλαδή, καὶ τὸ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιο δίπλα μας, ποὺ εἶναι νεότερο κατὰ λίγους μῆνες.

Γιὰ τὴν Ἀκαδημία θὰ περιμένουμε ἀκόμη 10 χρόνια γιὰ νὰ ἐορτάσουμε ἢ νὰ ἐορτάσετε τὸν πρῶτο αἰώνα τοῦ βίου της. Τώρα θὰ μνημονεύσω ἐκλεκτικῶς τὰ ὅσα πράξαμε κατὰ τὸ σκυθρωπὸ ἔτος 2016, ποὺ λήγει σὲ ἐννέα ἡμέρες, καὶ θὰ σᾶς ἐνδιέφερε νὰ τὰ γνωρίζετε.

Κατὰ τὸ 2016 ἐξελέγησαν ὡς νέα τακτικὰ μέλη:

Στὴν Τάξιν τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν, ὁ Καθηγητὴς Φυσικῶν Καταστροφῶν καὶ Περιβαλλοντικῆς Ὑδραυλικῆς τοῦ Πολυτεχνείου Κρήτης κ. Κωνσταντῖνος Συνολάκης, στὸν κλάδο τῶν «Γεωλογικῶν Ἐπιστημῶν», ὁ Καθηγητὴς τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς τοῦ Δημοκριτείου Πανεπιστημίου κ. Ἐμμανουὴλ Γδοῦτος, στὴν ἔδρα «Θεωρητικὴ καὶ Πειραματικὴ Μηχανικὴ – Ἐπιστῆμες τοῦ Μηχανικοῦ» καὶ ὁ κ. Δημήτριος Θάνος, διευθυντὴς τοῦ Κέντρου Βασικῆς Ἐρευνας καὶ πρόεδρος τοῦ ἐπιστημονικοῦ συμβουλίου τοῦ Ἰδρύματος Ἰατροβιολογικῶν Ἐρευνῶν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, στὴν ἔδρα «Βιολογικὲς Ἐπιστῆμες, Μοριακὴ Γονιδιακὴ Βιολογία».

Στὴν Τάξιν τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν Καλῶν Τεχνῶν ἐξελέγη ὁ κ. Ἄγγελος Δεληβορριάς, Ὁμότιμος Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, τέως διευθυντὴς τοῦ Μουσείου Μπενάκη, στὴν ἔδρα «Ἀρχαιολογία – Μουσειολογία».

Στὴν Τάξιν τῶν Ἠθικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν ἐξελέγη ὁ κ. Βασίλειος Ράπανος, Ὁμότιμος Καθηγητὴς στὸ Τμῆμα Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, στὴν ἔδρα «Οἰκονομικὲς Ἐπιστῆμες – Δημοσιονομικὴ Θεωρία καὶ Πολιτικὴ».

Ὡς ξένος ἐταῖρος ἐξελέγη:

Στὴν Τάξιν τῶν Ἠθικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν, ὁ κ. Harm Peter Westermann, Ὁμότιμος Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Τυβίγγης στὸν κλάδο τοῦ «Ἰδιωτικοῦ Δικαίου».

Ὡς ἀντεπιστέλλοντα μέλη ἐξελέγησαν:

Στὴν Τάξιν τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν, ἡ πρόεδρος καὶ διευθύντρια τοῦ Κέντρου Ἀστρονομίας, Φυσικῆς καὶ Στατιστικῶν Ἐπιστημῶν στὸ Πανεπιστήμιο George Washington τῶν ΗΠΑ κυρία Χρῦσα Κουβελιώτου, στὸν κλάδο τῆς «Ἀστροφυσικῆς», καὶ ὁ Καθηγητὴς Ἐμβιομηχανικῆς – Χημικῆς

καί Βιομοριακῆς Μηχανικῆς στήν ἔδρα Louis Calder τοῦ Πανεπιστημίου Rice τῶν ΗΠΑ κ. Ἀντώνιος Μίκος.

Στήν Τάξη τῶν Γραμμάτων καί τῶν Καλῶν Τεχνῶν ἐξελέγη ὁ Καθηγητής κ. Eusebi Ayensa Prat, πρῶην διευθυντής τοῦ Ἰσπανικοῦ Ἰνστιτούτου Θερβάντες στήν Ἀθήνα, στόν κλάδο τῆς «Μεταβυζαντινῆς καί Νεοελληνικῆς Γραμματείας».

Στήν Τάξη τῶν Ἠθικῶν καί Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν ἐξελέγη ὁ κ. Baudouin Decharneux, Καθηγητής στό Πανεπιστήμιο Βρυξελλῶν καί τακτικό μέλος τῆς Βασιλικῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βελγίου, στόν κλάδο τῆς «Φιλοσοφίας καί τῆς Ἱστορίας τῶν Θρησκειῶν».

Κατά τὸ 2016 ἀπέθαναν ἀπὸ τὰ τακτικά μέλη:

Ἀπὸ τὴν Τάξη τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν ἀπέθανε ὁ Κωνσταντῖνος Στεφανῆς (†29.10.2016), ποῦ κατεῖχε τὴν ἔδρα τῶν «Νευροεπιστημῶν – Ψυχοκοινωνικῆς Ἰατρικῆς». Ὑπῆρξε Τακτικός Καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, πρόεδρος τῆς Ἑλληνικῆς Ψυχιατρικῆς καί Νευρολογικῆς Ἑταιρείας καί τῆς Παγκόσμιας Ψυχιατρικῆς Ἑταιρείας, Ὑπουργὸς Ὑγείας (2002-2004) καί πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας (2006).

Ἀπὸ τὴν Τάξη τῶν Γραμμάτων καί τῶν Καλῶν Τεχνῶν, ὁ Χρῦσανθος Χρήστου (†25.1.2016), ποῦ κατεῖχε τὴν ἔδρα «Ἱστορία τῆς Τέχνης». Εἶχε διατελέσει ἐπιμελητῆς Ἀρχαιοτήτων (1951-1965) καί ὑπῆρξε ὁ πρῶτος Καθηγητής τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης στὰ Πανεπιστήμια Θεσσαλονίκης (1965-1979) καί Ἀθηνῶν (1979-1989)· ἐπίσης ὁ Παναγιώτης Τέτσης (†5.3.2016), ὁ ὁποῖος κατεῖχε τὴν ἔδρα τῆς «Ζωγραφικῆς» καί εἶχε διατελέσει Καθηγητής (1976-1991) καί Πρύτανης (1989-1991) τῆς Ἀνωτάτης Σχολῆς Καλῶν Τεχνῶν, ὑπῆρξε δὲ συνιδρυτῆς τοῦ Ἐλεύθερου Σπουδαστηρίου Καλῶν Τεχνῶν τῆς Σχολῆς Βακαλό (1958-1976).

Ἀπὸ τὴν Τάξη τῶν Ἠθικῶν καί Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν ἀπέθανε ὁ Κωνσταντῖνος Δεσποτόπουλος (†7.2.2016). Κατεῖχε τὴν ἔδρα τῆς «Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας» καί εἶχε διατελέσει Καθηγητής Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου καί Γενικῆς Φιλοσοφίας στὰ Πανεπιστήμια Ἀθηνῶν, τοῦ Nancy στὴ Γαλλία καί τὸ Πάντειο, Ὑπουργὸς Παιδείας (1989-1990) καί πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας (1993).

Ἀπὸ τοὺς ξένους ἐταίρους μας ἀπέθαναν:

Ἀπὸ τὴν Τάξη τῶν Γραμμάτων καί τῶν Καλῶν Τεχνῶν, ὁ Θεόδωρος Παπαδόπουλλος (†22.2.2016), ἱστορικός, φιλόλογος καί ἐθνολόγος, διευ-

θунτης τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν Κύπρου (1965-1981), διευθυντής τοῦ Γραφείου Κυπριακῆς Ἱστορίας τοῦ Ἰδρύματος Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ'.

Ἀπὸ τὰ ἀντεπιστέλλοντα μέλη ἀπέθαναν:

Ἀπὸ τὴν Τάξη τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν, ὁ Ὅμηρος Μάντης (†16.1.2016), Καθηγητὴς Μετεωρολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Minnesota, ὁ Tom Apostol (†8.5.2016), Καθηγητὴς τοῦ Ἰνστιτούτου Τεχνολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Καλιφόρνιας, ὁ Παναγιώτης Ἰατρίδης (†9.7.2016), Καθηγητὴς Φυσιολογίας καὶ Ἐσωτερικῆς Παθολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Indiana, καὶ ὁ Χριστόδουλος Φλούδας (†14.8.2016), Καθηγητὴς Χημικῆς Μηχανικῆς τῶν Πανεπιστημίων τοῦ Τέξας καὶ τοῦ Princeton.

Ἀπὸ τὴν Τάξη τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν Καλῶν Τεχνῶν, ὁ γλύπτης Ἰωάννης Ἀβραμίδης (†16.1.2016), Καθηγητὴς τοῦ Τμήματος Γλυπτικῆς τῆς Ἀκαδημίας Καλῶν Τεχνῶν τῆς Βιέννης.

Ἀπὸ τὴν Τάξη τῶν Ἠθικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν, ὁ Παναγιώτης Λιάκουρας (†12.5.2016), Καθηγητὴς τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Temple τῆς Φιλαδέλφειας.

Τὸ τελευταῖο θλιβερὸ ἄγγελμα γιὰ τὴν Ἀκαδημία ἦταν ὁ θάνατος στίς 20 Νοεμβρίου 2016 τοῦ ἐπιτίμου μέλους Κωνσταντίνου Στεφανοπούλου, πρώην Προέδρου τῆς Δημοκρατίας, σεβαστοῦ πολιτικοῦ ἀνδρός.

Ἐγιναν ὑποδοχὲς τῶν νέων ἐταίρων μας, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὴν εἰσιτήρια ὁμιλία τους πραγματεύτηκαν: τὸ τακτικὸ μέλος κ. Μιλτιάδης Χατζόπουλος τὸ θέμα «Β' αἰώνας π.Χ. Μιὰ σύγχρονη μας ἐποχή;» καὶ ὁ ξένος ἐταῖρος κ. Bruce Beutler τὸ θέμα «Inflammation and its origins».

Κατὰ τίς ἐπετειακὲς συνεδρίες ὁμίλησαν:

– τῆς 25ης Μαρτίου ὁ κ. Στέφανος Ἡμελλος μὲ θέμα «Τὸ παρὰ λόγον κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821 μὲ ποικίλες ἀναφορὰς κυρίως στὸν πολέμαρχον Θεόδωρον Κολοκοτρώνη»,

– τῆς 28ης Ὀκτωβρίου ὁ κ. Νικόλαος Ἀνδρουλάκης μὲ θέμα «Τὸ νικηφόρο “ὄχι” τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940 καὶ οἱ “κληρονομίες” τῶν Ἑλλήνων».

Ἐγιναν ἀκόμη ἐπιστημονικὲς ἀνακοινώσεις, παρουσιάσεις βιβλίων, ἡμερίδες. Μνημονεῦμα λίγες μόνον: Μουσικὴ ἐκδήλωση ἀφιερωμένη στὴν εἰρήνη, τὴν ἐλευθερία καὶ τὴ δικαιοσύνη μὲ τὴν Παιδικὴ-Νεανικὴ Χορωδία Rosarte, μουσικὸ ἀφιέρωμα στὴν καντάτα «NENIKHKAMEN» τοῦ ἀκα-

δημαϊκού κ. Θεόδωρου Αντωνίου με εισαγωγική όμιλία του δημιουργού και ήχογραφημένη έκτέλεση του έργου, και για δεύτερη χρονιά στην Ανατολική Αΐθουσα το 5ο Διεθνές Σεμινάριο Βιολιού και Μουσικής Δωματίου με διδάσκαλο τόν κορυφαίο Λεωνίδα Καβάκο. Ακόμη έγινε ήμερίδα με θέμα «Επιχειρηματικότητα, ήθικη και καταπολέμηση τής διαφθοράς» ως φιλοξενούμενη εκδήλωση του Athens Democracy Forum που οργανώνει η έφημερίδα *New York Times*.

Κατά τὸ ἔτος τοῦτο πὸν λήγει συνεχίστηκε ἡ χορήγηση 35 ὑποτροφιῶν γιὰ μεταπτυχιακὲς σπουδὲς στὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ Ἐξωτερικὸ ἀπὸ τὰ κληροδοτήματα πὸν διαχειρίζεται ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, καὶ προκηρύχθηκαν 21 νέες ὑποτροφίες γιὰ ἐκπόνηση διδακτορικῆς διατριβῆς, στοὺς κλάδους τῆς Ἐνέργειας, τῆς Χημείας, τῆς Θεωρητικῆς Φυσικῆς, τῆς Ἀστρονομίας, τῶν Μαθηματικῶν, τῆς Γεωδαισίας, τῶν Παιδαγωγικῶν Ἐπιστημῶν, τοῦ Δημοσίου Διεθνοῦς Δικαίου, τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου, τῆς Θεολογίας, τῶν Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν, καθὼς καὶ γιὰ μεταπτυχιακὲς σπουδὲς στὴ Βιόλα, τὸ Κόρνο καὶ τὴν Ἱστορικὴ-Συστηματικὴ Μουσικολογία καὶ τὴ Γλυπτικὴ.

Ἡ ἀποψινὴ Πανηγυρικὴ Συνεδρία μας ἐπὶ τῇ λήξει τοῦ ἔτους ὀλοκληρώνεται μὲ τὴν ἀπονομὴ διακρίσεων σὲ πρόσωπα φυσικὰ καὶ νομικὰ πὸν ξεχώρισαν ἀνάμεσά μας γιὰ τὸ ἔργο τους, ἔπειτα ἀπὸ εἰσήγηση τῶν Τάξεων καὶ ἀπόφαση τῆς Ὀλομελείας.

Τάξη τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν

1. Τὸ βραβεῖο Αἰκατερίνης Κέπετζη, εἰς μνήμην τοῦ συζύγου τῆς ἱατροῦ Νικολάου Κέπετζη, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 2.000 εὐρώ, ἀπονέμεται στὸν πρῶτο ἀριστοῦχο πτυχιούχο τῆς Ἱατρικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους 2014-2015, κ. Εὐάγγελο Οἰκονόμου.

2. Τὸ βραβεῖο Κωνσταντίνου Κτενᾶ, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, ἀπὸ τὰ ἔσοδα τοῦ κληροδοτήματος Εὐθυμίας Μερτσάρη, γιὰ πρωτότυπη ἐργασία ὀρυκτολογικοῦ περιεχομένου, ἀπονέμεται στὸν κ. Εὐστράτιο Κελεπερτζὴ γιὰ τὴν ἐργασία του *Προέλευση, ὀρυκτολογικοὶ φορεῖς καὶ γεωχημικὴ χαρτογράφηση νικελίου καὶ χρωμίου σὲ ἀγροτικὰ ἐπιφανειακὰ ἐδάφη ἀπὸ τὴν πεδιάδα τῆς Θήβας [Origin, mineral speciation and geochemical baseline mapping of Ni and Cr in agricultural topsoils of Thiva Valley (Central Greece)].*

3. Τὸ βραβεῖο Ἐπαμεινώνδα Παπαστράτου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ ἐργασία σὲ τομεῖς τῆς Γεωμετρίας, ἀπονέμεται στὸν κ. Στέφανο Ἀρετάκη γιὰ τὴν ἐργασία του *Μία νέα γεωμετρικὴ ἔλλειπτικὴ δομὴ σὲ χαρακτηριστικὲς ὑπερεπιφάνειες μὲ ἐφαρμογὲς στὴ μετάδοση λύσεων τῆς κυματοεξίσωσης (On a Foliation-Covariant Elliptic Operator on Null Hypersurfaces)*.

4. Τὸ βραβεῖο τοῦ καθηγητοῦ Ἀριστείδου Φωτίου Πάλλα, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ ἐργασία σὲ τομεῖς τῆς Μαθηματικῆς Ἀναλύσεως, ἀπονέμεται στὴν κυρία Δήμητρα Ἀντωνοπούλου καὶ στὸν κ. Σπυρίδωνα Καμβύση γιὰ τὴν ἐργασία τους *Περὶ τοῦ προβλήματος «Dirichlet πρὸς Neumann» γιὰ τὴ μονοδιάστατη κυβικὴ ἐξίσωση Schrodinger στὴν ἡμιευθεία (On the Dirichlet to Neumann problem for the 1-dimensional cubic NLS equation on the half line)*.

5. Τὰ (2) βραβεῖα Δημητρίου Ν. Λαμπαδαρίου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 1.000 εὐρώ τὸ καθένα, γιὰ τοὺς ἰκανότερους στὸ μάθημα τῆς Γεωδαισίας, ἀποφοίτους Τμημάτων Πολυτεχνικῶν Σχολῶν τῆς ἡμεδαπῆς, ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους 2014-2015, ἀπονέμονται στὶς κυρίες: α) Ἑλλη Κάρκαλου, ἀπόφοιτο τοῦ Τμήματος Ἀγρονόμων καὶ Τοπογράφων Μηχανικῶν τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Μετσοβίου Πολυτεχνείου, καὶ β) Ἀγγελικὴ Σκλιβανίτη, ἀπόφοιτο τοῦ Τμήματος Πολιτικῶν Μηχανικῶν τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς τοῦ Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης.

6. Τὸ βραβεῖο Δημητρίου Ν. Λαμπαδαρίου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ ἐρευνητικὴ ἐργασία στὸν κλάδο τῆς Γεωδαισίας, ἀπονέμεται στοὺς κυρίους Κωνσταντῖνο Χουσιανίτη καὶ Ἀθανάσιο Γκανᾶ γιὰ τὴν ἐργασία τους *Ποσοτικοποίηση ρυθμῶν τεκτονικῆς παραμόρφωσης καὶ περιστροφῆς στὴν ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα μὲ χρῆση μετρήσεων GPS καὶ σύγκριση μεταξὺ γεωδαιτικῆς καὶ σεισμικῆς ροπῆς (Strain and rotation rate patterns of mainland Greece from continuous GPS data and comparison between seismic and geodetic moment release)*.

7. Τὸ βραβεῖο τῆς Οἰκογενείας Λουκᾶ Μούσουλου, εἰς μνήμην τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Λουκᾶ Μούσουλου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ ἐρευνητικὴ ἐργασία στὸν κλάδο τῆς Μεταλλειολογίας – Ὄρυκτῶν Πόρων, ἀπονέμεται στὸν κ. Ἀνανία Τσιραμπίδη γιὰ τὴν ἐργασία του *Οἱ μὴ συμβατικοὶ πόροι ὑδρογονανθράκων τῆς Ἑλλάδος (The unconventional hydrocarbon resources of Greece)*.

8. Τὸ βραβεῖο Δημητρίου Παπαδημητρίου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ πρωτότυπη ἐρευνητικὴ ἐργασία μὲ θέμα ἀπὸ τὴ χειρουργικὴ τῆς οὐρολογίας, ἀπονέμεται στὸν κ. Ἀθανάσιο Ἀρχοντάκη γιὰ τὴ μονογραφία του *Ἐνδοσκοπικὴ ριζικὴ περινεϊκὴ προστατεκτομὴ (Endoscopic radical perineal prostatectomy: Preliminary Results)*.

9. Τὸ βραβεῖο Εὐτυχίας Εὐταξιοπούλου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, στὴ μνήμη τοῦ ἀντιπλοιάρχου Κων. Ν. Εὐταξιοπούλου, γιὰ μελέτη ποῦ ἀφορᾷ στὸ Ναυτικὸ ἢ στὴ θάλασσα γενικότερα, ἀπονέμεται στὸν κ. Κωνσταντῖνο Μεταλληνὸ γιὰ τὸ δίτομο ἔργο του *Ὁ ναυτικὸς πόλεμος κατὰ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση 1821-1829, Τόμοι Α' καὶ Β' (Ἀθήνα 2016)*.

10. Τὸ βραβεῖο Χίλδεγαρντ χήρας Λεωνίδα Ζέρβα, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ πρωτότυπη ἐρευνητικὴ ἐργασία στὸν κλάδο τῆς Ὄργανικῆς Χημείας, ἀπονέμεται στοὺς κυρίους Δημήτριο Λημνιὸ καὶ Χριστόφορο Κόκοτο γιὰ τὴν ἐργασία τους *2,2,2-τριφθοροακετοφαινόλη: ἓνας ὀργανοκαταλύτης γιὰ φιλικὴ πρὸς τὸ περιβάλλον ἐποξειδωση ἀλκενίων (2,2,2-Trifluoroacetophenone: An organocatalyst for an Environmentally Friendly Epoxidation of Alkenes)*.

11. Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὸν Καθηγητὴ κ. Χαράλαμπο Τσουτρέλη σὲ ἀναγνώριση τῆς μακρᾶς ἐπιστημονικῆς του προσφορᾶς στὸν τομέα τῆς ἔρευνας καὶ ἐκμετάλλευσης τῶν ὀρυκτῶν πόρων τῆς χώρας.

12. Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὸν κ. Λάκη Ἀναστασιάδη γιὰ τὸ σύγγραμμά του *Κυπρίων ἱατρῶν ἔργα. Ἡ ἱατρικὴ στὴν Κύπρο 1950-2015*.

Τάξις τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν Καλῶν Τεχνῶν

1. Τὸ βραβεῖο Γεωργίου Γ. Ἀθάνα, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ τὴν καλύτερη ἐκδεδομένη ποιητικὴ συλλογὴ νέου, κατὰ προτίμηση, ποιητοῦ, ἀπονέμεται στὴν κυρία Κωνσταντῖνα Κορρυβάντη γιὰ τὴ συλλογὴ τῆς «Μυθογονία».

2. Τὸ βραβεῖο Σωτηρίου Ματράγκα, εἰς μνήμην Ἀλεξάνδρας καὶ Σωτηρίου Ματράγκα, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, ποῦ ἀφορᾷ στὴ βράβευση τῆς καλύτερης ἐκδοσης λυρικῶν ποιημάτων, ἀπονέμεται στὴν κυρία Μαρία Κουλούρη γιὰ τὴ συλλογὴ τῆς *Ρολόγια καὶ ἄλλοι χτύποι*.

3. Τὸ βραβεῖο Νανᾶς (Ἀθηνᾶς) Κοντοῦ, εἰς μνήμην τῶν ἀδελφῶν τῆς Γεράσιμου, Χαράλαμπου καὶ Ἐρατῶς, λογοτεχνῶν, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο

3.000 ευρώ, για βράβευση αξιόλογου ποιητή, απονέμεται στον κ. Δημήτριο Χουλιάρακη για τη συλλογή του *Αναπολόγητος στίς κούνιες ντάλα μεσημέρι*.

4. Τò βραβεῖο Ἑλένης Τιμολέοντος Μυκονίου, εἰς μνήμην τῶν γονέων τῆς Ἀνδρομέδας καὶ Τιμολέοντος Μυκονίου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, ἀπονέμεται στὸν ἀριστοῦχο διπλωματοῦχο πιανίστα κ. Ματθαῖο Κιτσικόπουλο.

5. Τò βραβεῖο Σπύρου Μοτσενίγου ποὺ ἀθλοθέτησε ἡ σύζυγός του Λίτσα Παπᾶ-Μοτσενίγου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ βράβευση διαπρέποντος Ἑλληνα μουσικοῦ ἐκτελεστῆ, συνθέτη, διευθυντῆ ὀρχήστρας ἢ μουσικολόγου, ἀπονέμεται στὸν ἀρχιμουσικὸ κ. Λουκᾶ Καρυτινό.

6. Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ νέο διαπρέποντα ζωγράφο ἡλικίας μέχρι 40 ἐτῶν, ἀπονέμεται στὴν κυρία Εὐα Ἀποστολάτου.

7. Τò βραβεῖο Ἑλένης καὶ Πάνου Ψημένου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ ἔργο ἀναφερόμενο στὴ νεοελληνικὴ ἱστορία ἢ φιλολογία ἀπὸ τὸ 1669 μέχρι σήμερα, ἀπονέμεται στοὺς κυρίους Κυριάκο Δημητριάδη, Ἀνδρέα Δημητριάδη καὶ Γεώργιο Χατζηκυριάκου γιὰ τὸ βιβλίο ποὺ ὑπέβαλαν μὲ τίτλο *Ἰατροσοφικόν. Παραδοσιακὰ λαϊκὰ φάρμακα ἀπὸ ἓνα μοναστήρι τῆς Κύπρου. Κείμενο καὶ μετάφραση τοῦ κώδικος τῆς Μονῆς Μαχαιρᾶ Α.18 (Iatrosophikon – Folklore remedies from a Cyprus monastery. Original text and parallel translation of Codex Machairas A.18)*.

8. Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ τὴν καλύτερη ἐρμηνευτικὴ μονογραφία ἢ κριτικὴ ἔκδοση ἔργου κλασικῆς φιλολογίας, ἀπονέμεται στὴν κυρία Ἑβίνα Σιστάκου γιὰ τὸ βιβλίο τῆς *Τραγικὲς ἀποτυχίες. Ἀλεξανδρινὲς ἀπαντήσεις γιὰ τὴν τραγωδία καὶ τὸ τραγικὸ (Tragic Failures. Alexandrian Responses to Tragedy and the Tragic)*.

9. Τò βραβεῖο Γεωργίου Π. Οἰκονόμου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ ἐπιστημονικὴ μελέτη ἀναφερόμενη σὲ θέματα ἀρχαιολογικὰ ἢ ἱστορικὰ τῆς Μακεδονίας, ἀπονέμεται στὴν κυρία Μαρία Λιλιμπάκη-Ἀκαμάτη καὶ τὸν κ. Νικόλαο Ἀκαμάτη, γιὰ τὴ μονογραφία *Ἀνατολικὸ Νεκροταφεῖο Πέλλας – Ἀνασκαφικὲς περιόδοι 1991-2007*.

10. Τò βραβεῖο Ἐμμανουήλ Ροῦδου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, ἀπὸ τὰ ἔσοδα τοῦ κληροδοτήματος Ἀνδρέα Ἀνδρεάδη, γιὰ φιλολογικὴ ἢ κριτικὴ μελέτη μὲ θέμα ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο Ἑλληνα λογοτέχνη, ἀπονέμεται στὸν κ. Χρῆστο Δανιήλ γιὰ τὸ βιβλίο του *Ὁ μαθητευόμενος ἐφοπλιστής καὶ παλαίμαχος intellectuel καὶ πολλὰ ὑποσχόμενος ποιητής, ἀνθυ-*

πολοχαγός ἐν ἐφεδρεία, πολεμιστής Κρήτης καὶ πάντα δικός σου φίλος, Ἀνδρέας Καμπᾶς (1919-1965).

11. Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὸν Σύλλογο Ἀποφοίτων Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ ΑΠΘ «Φιλολόγος» (1962) γιὰ τὴν ἀξιολογότετη ἐπιστημονικὴ καὶ πολιτιστικὴ δράση ποὺ ἀναπτύσσει στὴν πόλη τῆς Θεσσαλονίκης.

12. Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὸν κ. Παναγιώτη Ἰωάννου γιὰ τὸ βιβλίο του *Λεονάρδο ντὰ Βίντσι, Λεὸν Μπαπτιτίστα Ἀλμπέρτι, Ἀντρέα Πότσο, διὰ τὴν ζωγραφίαν. Οἱ πρῶτες μεταφράσεις κειμένων τέχνης ἀπὸ τὸν Παναγιώτη Δοξαρᾶ*.

13. Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὸν κ. Νικόλαο Ταμβάκη, γεωπύρο-κηποτέχνη, τέως διευθυντὴ τοῦ Ἐθνικοῦ Κήπου (1956-1984), γιὰ τὸ βιβλίο του *Ἐθνικὸς Κήπος. Ἕνας τόπος μὲ μακρὰ κηποτεχνικὴ ἱστορία*.

14. Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὴν «Παιδικὴ-Νεανικὴ Χορωδία Rosarte» γιὰ τὴ δεκαπεντάχρονη ἐξέχουσα καλλιτεχνικὴ τῆς πορεία, ὑπὸ τὴ διεύθυνση τῆς μαέστρου κυρίας Ρόζης Μαστροσάββα.

Τὰ ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τῆς Ἀκαδημίας δύο πνευματικὰ ἰδρύματα ἀπονέμουν μὲ τὴ σύμφωνο γνώμη τῆς Ὀλομελείας τὰ ἀκόλουθα βραβεῖα:

Τὸ Ἴδρυμα Κώστα καὶ Ἑλένης Οὐράνη

1. Βραβεῖο ποιήσεως, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 10.000 εὐρώ, στὸν κ. Γιώργο Γῶτη γιὰ τὸ σύνολο τοῦ ἔργου του.

2. Βραβεῖο μυθιστορήματος, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 6.000 εὐρώ, στὸν κ. Ἡλία Μαγκλίνη γιὰ τὸ βιβλίο του *Πρωινὴ γαλήνη*.

3. Βραβεῖο δοκιμίου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 6.000 εὐρώ, στὸν κ. Νίκο Μπακουνάκη γιὰ τὸ βιβλίο του *Δημοσιογράφος ἢ ρεπόρτερ. Ἡ ἀφήγηση στὶς ἐλληνικὲς ἐφημερίδες. 19ος-20ὸς αἰώνας*.

Τὸ Ἴδρυμα Πέτρου Χάρη

1. Βραβεῖο ποιήσεως, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 10.000 εὐρώ, στὸν κ. Τάκη Καρβέλη γιὰ τὸ σύνολο τοῦ ἔργου του.

2. Βραβεῖο μυθιστορήματος, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 6.000 εὐρώ, στὸν κ. Κώστα Βρεττάκο γιὰ τὸ βιβλίο του *Ἀσκήσεις περιέργειας*.

3. Βραβεῖο διηγήματος, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 6.000 εὐρώ, στὸν κ. Κώστα Κατσουλάρη γιὰ τὴ συλλογὴ του *Νυχτερινὸ ρεῦμα*.

4. Βραβεῖο δοκιμίου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 6.000 εὐρώ, στὴν κυρία Χριστίνα Ντουινᾶ γιὰ τὸ δίτομο ἔργο της *Μαρία Πολυδούρη, Τὰ ποιήματα (Τὰ ρόδα τοῦ αἵματος) καὶ Ρομάντζο καὶ ἄλλα πεζά*.

Τάξη τῶν Ἡθικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν

1. Τὸ ἀργυρὸ μετάλλιο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὸν Ὀμότιμο Καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Σπύρο Ν. Τρωιάνο γιὰ τὴ συνολικὴ προσφορὰ του στὴν ἔρευνα καὶ τὴν προαγωγὴ τῆς σπουδῆς τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου. Ὁ τιμώμενος, συνεχίζοντας τὸ ἔργο τῶν μεγάλων νομοδιδασκάλων τοῦ 19ου αἰῶνος, συνέβαλε τὰ μέγιστα στὴν Ἑλλάδα μὲ τὶς πολυπληθεῖς μελέτες του στὴν πρόοδο τῆς ἐπιστήμης ποὺ θεραπεύει.

2. Τὸ ἀργυρὸ μετάλλιο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὴν ἔνωση μὴ κερδοσκοπικῶν σωματείων «Μαζί γιὰ τὸ Παιδί» γιὰ τὶς ἐξειδικευμένες ὑπηρεσίες ἀνά σωματεῖο, καθὼς καὶ τὶς συντονισμένες ὑπηρεσίες ὡς ἔνωση, ποὺ ἐξασφαλίζουν ἓνα καλύτερο παρὸν καὶ μέλλον στὰ παιδιὰ μὲ εἰδικές ἀνάγκες, στὰ παιδιὰ ποὺ πάσχουν ἀπὸ σοβαρὲς ἀσθένειες καὶ στὰ ἄπορα παιδιὰ καὶ οἰκογένειες ποὺ χρειάζονται ψυχολογική, οἰκονομικὴ καὶ ἠθικὴ ὑποστήριξη.

3. Τὸ βραβεῖο Ἱπποκράτους Καραβία, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ ἐπιστημονικὴ μελέτη μὲ θέμα «Πνευματικὴ ἰδιοκτησία κατὰ τὸ Ἑνωσιακὸ Δίκαιο», ἀπονέμεται στὴν κυρία Σοφία Χριστοδούλου γιὰ τὴν ὁμότιτλη ἀνέκδοτη ἐργασία της.

4. Τὸ βραβεῖο Νικολάου Καρόλου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, ἀπονέμεται σὲ πρόσωπο ἢ σὲ συντεταγμένη ομάδα γιὰ πράξη ἢ δράση κοινωνικῆς ἀρετῆς καὶ εὐποιίας ποὺ προήγαγε τὴν κοινωνικὴ πρόνοια, ἀπονέμεται στὸ κοινωφελὲς ἴδρυμα ἰδιωτικοῦ δικαίου «Σπίτι τοῦ Ἡθοποιοῦ» γιὰ τὴν κοινωφελὴ καὶ ἀξιέπαινη δράση του σχετικὰ μὲ τὴ στέγαση, σίτιση, περίθαλψη καὶ κοινωνικὴ στήριξη ἀπόρων ἠθοποιοῶν ἀλλὰ καὶ νέων σπουδαστῶν θεατρικῶν σπουδῶν ποὺ δὲν διαθέτουν ἐπαρκῆ οἰκονομικὰ μέσα. Θὰ ἦταν παράλειψη ἂν δὲν μνημόνευα ὅτι τὸ «Σπίτι τοῦ Ἡθοποιοῦ» δὲν θὰ ὑπῆρχε χωρὶς τὶς προσπάθειες, ἐξ ἀρχῆς ἕως σήμερα, τῆς ἠθοποιοῦ κυρίας Ἄννας Φόνσου, ἀκάματης ἐμψυχώτριας του.

5. Τὸ Λυκούργειο Βραβεῖο, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, ἀπὸ τὰ ἔσοδα τῆς δωρεᾶς Παναγιώτη Γραμματικάκη, γιὰ ἐπιστημονικὴ ἐργασία στὸν τομέα τῆς Φιλοσοφίας, ἀπονέμεται στὸν κ. Δημήτριο Πάλλη γιὰ τὴν

έργασία του *Έρωτος, απόφασις και Ιεραρχία. Κριτικές θεωρήσεις τῆς ἕκτης ἐπιστολῆς τῶν ἀρεοπαγιτικῶν κειμένων (Eros, Apophasis and Hierarchy: Critical Reflections on the Sixth Epistle of the Areopagitic Writings).*

6. Τὸ βραβεῖο *Αἰκατερίνης Π. Οἰκονόμου* σύμφωνα με τοὺς ὅρους τῆς διαθήκης τοῦ Γεωργίου Π. Οἰκονόμου, με χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, ἀπονεμόμενο σὲ γυναίκα ἢ γυναικεία ὀργάνωση-σωματεῖο γιὰ ἐξαιρετὴ πράξη ἢ δράση κοινωνικῆς εὐποιίας καὶ φιλανθρωπίας, ἀπονέμεται στὸ Κέντρο Κοινωνικῆς Φροντίδας ἀτόμων με νοητικὴ ὑστέρηση «ΕΣΤΙΑ» γιὰ τὴ δωρεὰν παροχὴ ὑπηρεσιῶν ὑψηλῆς ποιότητος σὲ ἄτομα με ἔλαφρα καὶ μέση νοητικὴ ὑστέρηση ἀπὸ ὅλη τὴν περιφέρεια τῆς Ἀττικῆς.

7. Τὸ βραβεῖο *Ἄγιδος Ταμπακοπούλου*, με χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ ἀδημοσίευτη ἐπιστημονικὴ μελέτη με θέμα ἀπὸ τὸν κλάδο τοῦ Κληρονομικοῦ Δικαίου, ἀπονέμεται στὴν κυρία Ἀθηνᾶ Ξυνοπούλου γιὰ τὴν ἐργασία τῆς *Τὰ δικαιώματα τῶν κληρονόμων συνδικαιούχου σὲ κοινὸ λογαριασμό.*

8. Βραβεῖο τῆς *Ἀκαδημίας* ἀπονέμεται στὸ Μουσεῖο Μπουμπουλίνας στὶς Σπέτσες γιὰ τὴ διάσωση καὶ ἀνάδειξη τοῦ ἀρχοντικοῦ τῆς Μπουμπουλίνας σὲ μουσεῖο καὶ πολιτιστικὸ κέντρο χάρις στὴν κοπιώδη ἐπιτυχεῖ ἐθνικὴ προσπάθεια τοῦ δημιουργοῦ του καὶ ἀπογόνου τῆς Λασκαρίνας Μπουμπουλίνας κ. Φιλίππου Δεμερτζῆ-Μπούμπουλη.

9. Ἐπαινος ἀπονέμεται στὸν κ. Εὐάγγελο Χεκίμογλου γιὰ τὴν ἐργασία του *Τὸ ἀποδομηθὲν ἰσραηλιτικὸν νεκροταφεῖον Θεσσαλονίκης ἐξ ἀπόψεως ἐμπραγματῆτος δικαίου.*

Ἀκούσατε ἓνα μέρος τοῦ ἔργου τῆς Ἀκαδημίας ποὺ συντελέστηκε κατὰ τὸ 2016. Ἡ λοιπὴ ἐρευνητικὴ καὶ δημοσιευτικὴ φετινὴ δραστηριότητά της θὰ σᾶς γνωστοποιηθεῖ ἀπὸ τὸν Πρόεδρο τῆς Ἀκαδημίας στὶς 12 Ἰανουαρίου 2017 κατὰ τὴν ἐγκατάσταση τῶν νέων ἀρχῶν τῆς Ἀκαδημίας. Ἀκόμη πρέπει νὰ γνωρίζετε ὅτι κατὰ τὴν Πανηγυρικὴ Συνεδρία γιὰ τὴν 25ῃ Μαρτίου 2017, 197 χρόνια μετὰ τὴν Ἐπανάσταση ποὺ μᾶς ἔδωσε τὴν ἐλευθερία, θὰ ἀπονεμηθεῖ τὸ Ἄριστεῖον σὲ Ἕλληνα ποὺ προήγαγε τὰ τελευταῖα χρόνια τὴ μελέτη τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων ὑπὲρ πάντα ἄλλον. Τὰ λοιπὰ βραβεῖα ποὺ προκηρύσσονται, καὶ θὰ ἀπονεμηθοῦν σὲ ἓναν χρόνο ἀκριβῶς, θὰ ἀνακοινωθοῦν διὰ τοῦ Τύπου.

Στήν ἀρχή τοῦ λόγου μου, τὸ ἔτος πού λήγει σέ λίγες μέρες τὸ ὄνομασα σκυθρωπό. Εἶναι, νομίζω, ταιριαστή ἢ προσωποποίηση, πού πολλοὶ ἴσως δὲν ἀποδέχονται. Τοῦτο εἶναι φυσικὸ καὶ ἔχει διαπιστωθεῖ ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα χρόνια. Τὸ βεβαιώνει ὁ φιλόσοφος: «Τοῦ λόγου δ' ἐόντος ξυνοῦ ζώουσιν οἱ πολλοὶ ὡς ἰδίαν ἔχοντες φρόνησιν». Ἡ ἀγνόηση τῆς κοινῆς, τῆς αὐτονόητης ἀλήθειας τῶν πραγμάτων, πού ἀκυρώθηκε ἀπὸ τὴν «ἰδίαν φρόνησιν» –καὶ ἡ ἰδία φρόνησις εἶναι ἐκεῖνο πού σήμερα θὰ χαρακτηρίζαμε ὡς ἰδιοτέλεια– μετέβαλε σχεδὸν ὅλους τοὺς Ἕλληνας σὲ ἰδιῶτες, μὲ τὴν ἀρχαία ἔννοια πού ἔχει ἡ λέξις, ἀνίσχυρους νὰ προασπίσουν τὰ κοινὰ καὶ τελικὰ τὴν τύχη τους. Ὁ ἴδιος φιλόσοφος ὅμως εἶχε συμβουλεύσει: «Μάχεσθαι χρὴ τὸν δῆμον ὑπὲρ τοῦ νόμου ὅκωσπερ τείχεος». Πρέπει νὰ ἀγωνίζονται οἱ πολῖτες ὅλοι μαζὶ γιὰ τὴν τήρηση τοῦ νόμου, ὅπως ἀγωνίζονται γιὰ τὴν προστασία τῆς πόλης τους ἀπὸ ἐκείνους πού τὴν ἐπιβουλεύονται.

Τελείωσα καὶ εὐχομαι κατὰ τὴ συνάντησή μας σὲ ἕναν χρόνο ἀπὸ σήμερα νὰ ἔχει ἀκυρωθεῖ ὁ ἀληθινὸς ἀλλὰ ὄχι εὐχάριστος ἐπίλογός μου. Χαίρετε.

ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ
ΤΩΝ ΚΕΝΤΡΩΝ ΕΡΕΥΝΗΣ

ΕΚΘΕΣΕΙΣ

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ – ΙΑΝΕ

Στὸ Κέντρον Ἐρεύνης τῶν Νεοελληνικῶν Διαλέκτων καὶ Ἰδιωμάτων – ΙΑΝΕ συνεχίστηκε ἡ συμπλήρωση τοῦ λεμματολογίου τοῦ Λεξικοῦ μὲ 12.500 λήμματα (καλαμιὰ-καπετανόπουλο καὶ ε-έωσφόρος). Ὁλοκληρώθηκε ἡ ἐκτύπωση τοῦ ἔκτου τόμου τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς (2.000 λημμάτων). Τὸ Κέντρο ὀλοκλήρωσε τὴ συμμετοχὴ του στὰ ἐρευνητικὰ προγράμματα τῆς Ἀκαδημίας «Δυάς», μὲ 10 βάσεις δεδομένων, καὶ «Προβολὴ τοῦ ἔργου τῶν Κέντρων», μὲ ψηφιοποιημένο καὶ τεκμηριωμένο τὸ διαλεκτικὸ ὕλικὸ τῶν πέντε τυπωμένων τόμων τοῦ Λεξικοῦ. Τὸ Ἀρχεῖο Τοπωνυμίων προσέθεσε στὴν ψηφιακὴ του βάση δεδομένων 6.200 ἀνέκδοτα τοπωνύμια, μὲ τὸν συνολικὸ ἀριθμὸ τους νὰ φτάνει τὰ 176.000 (ἀπὸ τὸ ἐκτιμώμενο σύνολο τῶν 200.000). Τὸ Κέντρο ἐμπλουτίστηκε μὲ 10 νέα χειρόγραφα διαλεκτικοῦ ὕλικου. Τὸ προσωπικὸ ἔλαβε μέρος μὲ ἀνακοινώσεις σὲ συνέδρια καὶ δημοσίευσε ἐπιστημονικὰ ἄρθρα.

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ

Τὸ 2016 τὸ ΚΕΕΛ ἐξέδωσε τὸν συλλογικὸ τόμο *Σμύρνη: Ἡ ἀνάπτυξη μιᾶς μητροπόλεως τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου (17ος αἰ. – 1922), Πρακτικὰ Διεθνoῦς Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου (20-23 Σεπτεμβρίου 2012)*, καθὼς καὶ δύο διπλοὺς τόμους τῆς Ἐπετηρίδας του. Ὁ πρῶτος τόμος 31-32 (2004-2009) περιλαμβάνει 16 μελέτες μὲ θέμα τὶς ἐπιτόπιες ἔρευνες τοῦ Κέντρου (Πρακτικὰ ἡμερίδας μὲ τὴν εὐκαιρία τῶν ἐγκαινίων τῆς νέας στέγης τοῦ ΚΕΕΛ στὶς 3 Ἰουνίου 2006). Ὁ δεῦτερος τόμος 33-34 (2010-2013) περιλαμβάνει 24 μελέτες καὶ Πρακτικὰ ἡμερίδας μὲ θέμα «*Διασχίζοντας τὸ Αἰγαῖο: Μεταναστεύσεις καὶ πολιτισμικὲς ἀλληλεπιδράσεις. Τὸ παράδειγμα τῶν Μικρασιατῶν τῆς Ἀττικῆς*». Σὲ συνέχεια τῆς ὑλοποίησης καὶ ὀλοκλήρωσης τοῦ ἔργου «*Ἐθνικὸ Δίκτυο Ψηφιακῆς Τεκμηρίωσης τῆς Ἀυλῆς καὶ Ὑλικῆς Πολιτιστικῆς Κληρονομιάς*» κατὰ τὸ προηγούμενο ἔτος, τὸ Κέντρο συνεργάστηκε μὲ τὸ Ἐθνικὸ Κέντρο Τεκμηρίωσης, μέσω τῶν ὑποδομῶν τοῦ ΕΚΤ καὶ ἀντίστοιχων εὐρωπαϊκῶν ψηφιακῶν ὑποδομῶν. Εἰσήχθησαν 19 συλλογὲς λαογραφικοῦ ὕλικου καὶ συνεχίστηκε ἡ τεκμηρίωση χειρογράφων, φωτογραφιῶν, ἠχογραφήσεων, κινηματογραφήσεων καὶ μουσειακῶν ἀντικειμένων. Οἱ ἐρευνητὲς καὶ μέλη τοῦ προσωπικοῦ συμμετεῖχαν σὲ συνέδρια καὶ δημοσίευσαν 40 μελέτες στὴν Ἐπετηρίδα τοῦ Κέντρου καὶ σὲ συλλογικὲς ἐκδόσεις.

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ
ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Τὸ 2016 τὸ ΚΕΜΝΕ ἐξέδωσε τὸν 12ο τόμο τοῦ περιοδικοῦ *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά* με ἀρκετὲς μελέτες τῶν ἐρευνητῶν του. Συνεχίστηκε γιὰ τέταρτη χρονιά τὸ μεταπτυχιακὸ σεμινάριο «Ὁ ἑλληνολατινικὸς κόσμος (13ος-18ος αἰ.)», ποὺ ὀργανώνει τὸ ΚΕΜΝΕ σὲ συνεργασία με τὸ Τμῆμα Ἱστορίας καὶ Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ τὸ Ἰνστιτοῦτο Ἱστορικῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν. Θεματικὴ τοῦ σεμιναρίου ἦταν «Ἡ πόλις στὸν βενετοκρατούμενο ἑλληνικὸ χῶρο (13ος-18ος αἰ.)». Πραγματοποιήθηκε ἐρευνητικὴ ἀποστολὴ στὶς Μονὲς Βατοπεδίου καὶ Ἰβήρων τοῦ Ἁγίου Ὁρους με σκοπὸ τὴν ἐπιτόπια μελέτη καὶ τὴν ἐξασφάλιση ψηφιακῶν ἀντιγράφων ἀπὸ 25 χειρόγραφα τοῦ Θεοφίλου Κορυδαλλέως. Οἱ ἐρευνητὲς τοῦ Κέντρου ἔλαβαν μέρος με ἀνακοινώσεις τους σὲ συνέδρια, ἡμερίδες καὶ μεταπτυχιακὰ σεμινάρια καὶ δημοσίευσαν ἐργασίες τους σὲ Πρακτικὰ συνεδρίων καὶ σύμμεικτους τόμους.

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ
ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΩΤΕΡΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Κατὰ τὸ 2016 συνεχίστηκε ἡ ὑλοποίηση τῶν προγραμμάτων τοῦ KEINE, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὀλοκληρώθηκαν τὰ ἀκόλουθα: «Ἡ διαμόρφωση τοῦ γαιοκτη-
τικῆς συστήματος στὴν Ἑλλάδα καὶ ἡ βρετανικὴ διπλωματία 1833-1843»,
«Ἀρχεῖο Ἀλεξάνδρου Λυκούργου 1827-1875» (β' τόμος), «Ἰόνιο Κράτος.
1814-1864. Θεσμοὶ καὶ κοινωνικὴ διάρθρωση», ἔκδοση μέρους τῆς ἀρχαια-
κῆς ἐνότητος «Ἅγιο Ὄρος». Ἐκδόθηκε ὁ τέταρτος τόμος τοῦ περιοδικοῦ
Νεοελληνικὰ Ἱστορικά. Ἄρχισε ἡ ὑλοποίηση τῶν ἔργων: 1) «Ὁ Ἑλληνικὸς
Μεσοπόλεμος, 1922-1940 μέσφ ξένων ἀρχαιακῶν πηγῶν». 2) «Ἡ γαιο-
κτησία στὸ ἑλληνικὸ κράτος. Οἱ ἀπαρχές». 3) «Humanities at Scale» μὲ
χρηματοδότηση στὸ πλαίσιο τοῦ Horizon 2020. Ὑποβλήθηκε στὸ ἐπιχει-
ρησιακὸ πρόγραμμα «Ἀνταγωνιστικότητα, Ἐπιχειρηματικότητα καὶ Και-
νοτομία» τὸ ἔργο «Ἀπολλωνίς – Ἐθνικὴ Ὑποδομὴ γιὰ τίς ψηφιακὲς ἀνθρω-
πιστικὲς ἐπιστῆμες καὶ γιὰ τὴ γλωσσικὴ ἔρευνα καὶ καινοτομία» μὲ
χρηματοδότηση ἀπὸ τὸ ΕΣΠΑ. Στὸ πλαίσιο τῶν ὀλοκληρωμένων καὶ τῶν
ἐκτελούμενων ἔργων, τὸ Κέντρο διοργάνωσε σειρὰ ἡμερίδων καὶ σεμιναρίων.

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΛΑΤΙΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

Δημοσιεύθηκε ἡ κριτικὴ ἔκδοσι τοῦ τρίτου βιβλίου τῆς *Φιλοσοφίας* τοῦ Γεωργίου Παχυμέρη *Περὶ Οὐρανοῦ* ἀπὸ τὸν ἐρευνητὴ τοῦ Κέντρου κ. Ἰωάννη Τελέλη στὴ σειρὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν *Corpus Philosophorum Medii Aevi. Commentaria in Aristotelem Byzantina*. Ὁργανώθηκε τὸ πρῶτο ἐπιστημονικὸ σεμινάριο τοῦ Κέντρου (2016-2017) μὲ τίτλο «Ἀρχαῖο δράμα καὶ λαϊκὴ ἠθικὴ», τὸ ὁποῖο πραγματοποιεῖται σὲ μηνιαία βάση μὲ τὴ συμμετοχὴ Ἑλλήνων καὶ ξένων ἐπιστημόνων στὴν Ἀνατολικὴ Αἴθουσα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Κατὰ τὸ ἔτος 2016 πραγματοποιήθηκαν οἱ πρῶτες τέσσερις διαλέξεις μὲ ὁμιλητὲς τοὺς Καθηγητὲς Patrick Finglass, Douglas Cairns, Ἰωάννη Περισυνάκη καὶ Ἀνδρέα Μαρκαντωνάτο. Οἱ ἐρευνητὲς τοῦ Κέντρου συμμετεῖχαν μὲ ἀνακοινώσεις τους σὲ διεθνεῖς συνέδρια καὶ ἡμερίδες καὶ δημοσίευσαν ἐπιστημονικὰ ἄρθρα σὲ περιοδικὰ καὶ συλλογικοὺς τόμους.

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΟΡΩΝ ΚΑΙ ΝΕΟΛΟΓΙΣΜΩΝ

Όλοκληρώθηκαν οι διαδικασίες για τον προς έκδοση τόμο με τίτλο *Όψεις τῆς σωματοκειμενικῆς γλωσσολογίας, ὁ ὁποῖος περιέχει ἄρθρα ἔγκριτων γλωσσολόγων τῆς Ἑλλάδας καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ἔχουν ἀποσταλεῖ σὲ ἀνώνυμους κριτὲς τὰ τελικὰ ἄρθρα τοῦ ἐπόμενου τόμου Πολυλεκτικὲς ἐκφράσεις τῆς Ἑλληνικῆς καὶ ἄλλων γλωσσῶν: Ἀπὸ τῆ θεωρίας στὴν ἐφαρμογὴ (MWEs in Greek and other languages: from theory to implementation). Προωθήθηκε ἡ περαιτέρω ἀνάπτυξη τοῦ ἠλεκτρονικοῦ προγράμματος αὐτόματης εὔρεσης-ταξινόμησης νεολογισμῶν καὶ ὀρολογίας σὲ συνεργασία μὲ τὸ Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, καθὼς καὶ τοῦ σώματος κειμένων ἐφημερίδων ποὺ συγκροτεῖται στὸ Κέντρο. Σύντομα ὀλοκληρώνεται ἡ συμμετοχὴ τοῦ ΚΕΕΟΝ στὸ πρόγραμμα «Προβολὴ τοῦ ἔργου τῆς Ἀκαδημίας στὸν Παγκόσμιο Ἴστό» μετὰ ἀπὸ τριετὴ ἐνασχόληση γιὰ τὴν παρουσίαση τοῦ ἔργου καὶ τῶν Ἀρχείων τοῦ Κέντρου. Ὁργανώθηκε στοχευμένη ὑποδοχὴ φοιτητῶν (μὲ τὸ σύστημα Ἄτλας) φιλολογίας καὶ πληροφορικῆς σὲ συνεργασία μὲ τὸ Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο γιὰ πρακτικὴ ἄσκηση πρὸς ἀνάπτυξη καὶ ἐμπλουτισμὸ τοῦ ἠλεκτρονικοῦ προγράμματος νεολογισμῶν καὶ ὀρολογίας τοῦ Κέντρου. Ἀπὸ τὸ προσωπικὸ δημοσιεύθηκαν μελέτες συνεδρίων σὲ συλλογικοὺς τόμους καὶ ἔγιναν ἐπιστημονικὲς ἀνακοινώσεις.*

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΟΣ

Συνεχίστηκαν οι εργασίες σε θέματα προϊστορικής και έλληνορωμαϊκής αρχαιολογίας και ιστορίας σύμφωνα με τὰ υλοποιούμενα από τὸ ΚΕΑ προγράμματα: «Ἐλληνιστικὴ πλαστικὴ ἀπὸ τὸ Αἰγαῖο» μελέτη τῶν ἑλληνιστικῶν γλυπτῶν τῆς Ρόδου στὸ πλαίσιο τῆς συγγραφῆς τοῦ τόμου II τοῦ Καταλόγου τῶν ἑλληνιστικῶν γλυπτῶν, «Ἐρευνα στὸν προϊστορικὸ οἰκισμὸ Κουκονήσι Λήμου» με συνέχιση τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας καὶ τῆς μελέτης ἀνασκαφικοῦ ὑλικοῦ στὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο τῆς Μύρινας, «Κλασικὴ κεραμικὴ καὶ ἀγγειογραφία» μελέτη καὶ φωτογράφιση ὑλικοῦ ταφικῶν συνόλων ἀπὸ τὸ Ἀκράϊφνιο Βοιωτίας, «Ἡ μυκηναϊκὴ Ἀκρόπολις τῆς Βραυρώνας» μελέτη ἀνασκαφικοῦ ὑλικοῦ στὸ Μουσεῖο καὶ βιβλιογραφικὴ τεκμηρίωση. Στὸ πλαίσιο τοῦ διεθνοῦς προγράμματος Tabula Imperii Romani, ποὺ ἐκπονεῖται ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τοῦ ΚΕΑ, τὸ 2016 ἐκδόθηκαν τὰ τεύχη: J 34-Athens: Achaia Phthiotis – Malis – Aenis – Oिताia – Doris – Eurytania – East Locris – Phokis – West Locris – Aitolia – Akarnania ἀπὸ τὸν κ. Γεώργιο Ζάχο, J 34-Athens: Epirus ἀπὸ τὸν κ. Βύρωνα Ἀντωνιάδη καὶ J 34-Athens: Attica ἀπὸ τὸν κ. Παῦλο Καρβώνη. Σχετικὰ μετὴν ἐκπόνηση τῶν προγραμμάτων τοῦ ΚΕΑ, οἱ ἐρευνητὲς ἔλαβαν μέρος με ἀνακοινώσεις τους σὲ συνέδρια καὶ σεμινάρια καὶ ἔκαναν δημοσιεύσεις σὲ ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ καὶ συλλογικοὺς τόμους.

ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΑΣ
ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Τὸ ΚΕΒΜΤ ἀνέπτυξε τὰ ἐρευνητικὰ προγράμματα: 1) «Σύνταξη τῶν εὐρετηρίων βυζαντινῶν τοιχογραφιῶν γιὰ τὰ μνημεῖα: (α) τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Δυτικῆς Θράκης, (β) τῶν Ἰονίων Νήσων, (γ) τῆς Σύμης, Τήλου καὶ Χάλκης Δωδεκανήσου». Ἐκδόθηκε τὸ Εὐρετήριο βυζαντινῶν τοιχογραφιῶν τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Δυτικῆς Θράκης τῆς κυρίας Εὐαγγελίας Παπαθεοφάνους-Τσουρῆ, ὑπὸ τὴν διεύθυνση τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ κ. Παναγιώτου Α. Βοκοτοπούλου. 2) «Εὐρετήριο βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν μνημείων Ἑλλάδος» (προσωρινὸς τίτλος). 3) «Μνημεῖα τῆς χριστιανικῆς λατρείας στὴν Ἀλβανία». 4) «Οἱ κρατικοὶ λειτουργοὶ τῶν βυζαντινῶν θεμάτων βάσει τῶν σφραγίδων καὶ ἄλλων πηγῶν». 5) «Προβολὴ τοῦ ἔργου τῶν Ἐρευνητικῶν Κέντρων τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν στὸν Παγκόσμιο Ἰστό (ΕΣΠΑ 2007-2013)». 6) «Μνήμη Μανόλη Χατζηδάκη»: Πραγματοποιήθηκε ἡ ἐτήσια διάλεξη μὲ ὀμιλητὴ τὸν κ. Εὐθύμιο Τσιγαρίδα. Δημοσιεύθηκε ἡ διάλεξη τοῦ 2015 τῆς κυρίας Χαρᾶς Κωνσταντινίδη *Ἡ Μαρία Παλαιολογίνα, σύζυγος τοῦ Φραγκίσκου Γατελούζου στὴν Λέσβο, καὶ ἡ βυζαντινὴ παρακαταθήκη της*. 7) «Φωτογραφικὸ καὶ Σχεδιαστικὸ Ἀρχεῖο (ΚΕΒΜΤ)» μὲ θέματα βυζαντινῆς ζωγραφικῆς καὶ ἀρχιτεκτονικῆς τῆς ἐκλιπούσης ἀρχαιολόγου Ἀγγελικῆς Μητσάνη καὶ ψηφιοποιημένο ὕλικὸ ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Παύλου Μυλωνᾶ.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΚΑΤΑ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ

	Σελ.
ΒΑΛΤΙΝΟΣ ΘΑΝΑΣΗΣ. – Για τὴ γλώσσα πάλι – Φουραντάν. Λόγος τοῦ ἀναλαμβάνοντος Προέδρου.....	9
ΒΑΛΤΙΝΟΣ ΘΑΝΑΣΗΣ. – Προσφώνηση τοῦ Προέδρου κατὰ τὴν ὑποδοχή τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ κ. Μιλτιάδη Χατζόπουλου στὴν Ἀκαδημία.....	27
ΒΑΛΤΙΝΟΣ ΘΑΝΑΣΗΣ. – Εἰσήγηση τοῦ Προέδρου κατὰ τὴν Πανηγυρική Συνεδρία γιὰ τὸν ἑορτασμὸ τῆς ἐπετείου τῆς 25ης Μαρτίου 1821	61
ΒΑΛΤΙΝΟΣ ΘΑΝΑΣΗΣ. – Αὐγούστος '48. Ὁμιλία κατὰ τὴν Πανηγυρική Συνεδρία τῆς 22ας Δεκεμβρίου	125
ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Α. – Νεκρολογία γιὰ τὸν ξένο ἑταῖρο τῆς Ἀκαδημίας Θεόδωρο Παπαδόπουλλο	25
ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Α. – Νεκρολογία γιὰ τὸν ἀκαδημαϊκὸ Παναγιώτη Τέτση	59
ΗΜΕΛΛΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ. – Τὸ παρὰ λόγον κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821 μὲ ποικίλες ἀναφορὰς κυρίως στὸν πολέμαρχον Θεόδωρον Κολοκοτρώνην. Ὁμιλία κατὰ τὴν Πανηγυρική Συνεδρία γιὰ τὸν ἑορτασμὸ τῆς ἐπετείου τῆς 25ης Μαρτίου 1821	63
ΚΟΝΟΜΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ. – Παρουσίαση τοῦ βιβλίου <i>Ἀρχαία Κυπριακὴ Γραμματεία. Τόμος 6ος: Φιλοσοφία</i> τοῦ κ. Ἰωάννου Ταϊφάκου	111
ΠΑΡΜΑΚΕΛΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ. – Νεκρολογία γιὰ τὸ ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἰωάννη Ἀβραμίδη	21
ΠΕΤΡΑΚΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Χ. – Παρουσίαση τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ κ. Μιλτιάδη Χατζόπουλου κατὰ τὴν ὑποδοχὴ του στὴν Ἀκαδημία	28
ΠΕΤΡΑΚΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Χ. – Ἀπονομὴ τοῦ Ἀριστείου τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν, τοῦ βραβείου Ἀριστείδη Πάλλα καὶ τοῦ Χρυσοῦ Μεταλλίου. Προκήρυξη τοῦ Ἀριστείου τῶν Γραμμάτων κατὰ τὴν Πανηγυρική Συνεδρία γιὰ τὸν ἑορτασμὸ τῆς ἐπετείου τῆς 25ης Μαρτίου 1821.....	105
ΠΕΤΡΑΚΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Χ. – Ἐκθεση τῶν πεπραγμένων τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν κατὰ τὸ ἔτος 2016.....	131

ΤΕΤΣΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ. – Νεκρολογία για τὸν ἀκαδημαϊκὸ Χρῦσανθο Χρήστου.....	23
ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ ΜΙΑΤΙΑΔΗΣ. – Β' αἰώνας π.Χ.: Μιὰ σύγχρονη ἐποχή; Εἰσιτήριοις λόγος τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ κατὰ τὴν ὑποδοχὴ του στὴν Ἀκαδημία.....	36
ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ ΜΙΑΤΙΑΔΗΣ. – Παρουσίαση τῆς μονογραφίας <i>Le temps de Rhodes</i> τοῦ κ. Nathan Badoud.....	117
ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ ΜΙΑΤΙΑΔΗΣ. – Παρουσίαση τοῦ τρίτου τόμου τοῦ Συντάγματος τῶν Ἑλληνικῶν Ἐπιγραφῶν τῆς Νοτίου Ἰλλυρίας καὶ τῆς Ἠπείρου.....	121

ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΩΝ ΚΕΝΤΡΩΝ ΕΡΕΥΝΗΣ

Κέντρον Ἐρεῦνης τῶν Νεοελληνικῶν Διαλέκτων καὶ Ἰδιωμάτων – ΙΑΝΕ	145
Κέντρον Ἐρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας.....	146
Κέντρον Ἐρεῦνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ.....	147
Κέντρον Ἐρεῦνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ.....	148
Κέντρον Ἐρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς Γραμματείας.....	149
Κέντρον Ἐρεῦνης Ἐπιστημονικῶν Ὄρων καὶ Νεολογισμῶν.....	150
Κέντρον Ἐρεῦνης τῆς Ἀρχαιότητος.....	151
Κέντρο Ἐρευνας τῆς Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς Τέχνης.....	152

Έκδοτική Παραγωγή

ΕΠΤΑΛΟΦΟΣ Α.Β.Ε.Ε.

Άρδηττού 12-16, 116 36 Άθήνα
Τηλ.: 210.921.7513, 210.921.4820 • Fax: 210.923.7033
www.eptalofos.gr • e-mail: info@eptalofos.gr

